

CONTENTS.

	PAGES.
Editorial Notes	... i-x
The Editorial Touchstone	... x
Compulsory Primary Education : by D. V. Potdar.	... 1-13
Elementary Locus Problems : by R. P. Sabnis.	... 14-22
Characteristics of Lord Macaulay's Style : by M. Y. Deshpande.	... 23-26
Power of thought : by K. Vishwanath.	... 27-34
Gymkhana Notes.	... 35-37
N. M. Vidyalaya High School.	... 38-39
N. M. Vidyalaya Vernacular School.	... 40-41
Haribhai Deokarana High School.	... 42-44
Contributions to the Permanent Funds of the Shikshana Prasarak Mandali.	... 45-46
सारस्वतसेवक : ले. भी. गु. कुलकर्णी.	... १-७
भ्रातृभगिनीसंवाद : ले. वि. वि. करंदीकर.	... ८-१२
शिक्षण व असहकारिता : ले. पां. स. साने.	... १३-२५
स्वप्ने : ले. वि. मा. देशमुख.	... २६-३९
'तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते' : ले. गो. का. सहस्रबुद्धे.	... ४०-४३
कशाचं काव्य अतां करणं. } उमलणान्या कलिका } ले. कुमारयशोद.	... ४४-४५
पुस्तकपरीक्षण :	
१ वृद्ध चाणक्य : रा. प. सवनीस.	... -४६
२ मुलांचा महागष्ट : द. वा. पोतदार.	... ४६-४८

शालोपयोगी ग्रंथसंग्रह, पुणे.

शाळा व कॉलेजमधील जुनी पुस्तके जमवून दरसाल पन्नास साठ गरीब होतऱू विद्यार्थ्यांना तीन चारशे रुपयेपर्यंत पुस्तकरूपाने ग्रंथसंग्रहामार्फत मदत होते. थोरांचे उत्तम अभिप्राय. पुस्तके, वर्गण्या, देणग्या, फर्निचर अगर स्वयंसेवा इत्यादि प्रकारे मदतीची संस्थेला जरूरी आहे.

सदाशिवपेठ,
पर्वती रस्ता.

व्यवस्थापक.

MANOHARPANT ABHYANKAR & Co.

—:O:—

**FURNITURE MAKERS AND
CONTRACTORS.**

306, SHUKRAWAR-PETH, POONA CITY.

Special Dealers in School Furniture,
Chairs, Tables, Desks, Book-Cupboards.

The New Poona College Magazine.

Let all the ends thou aim'st at be thy country's,
Thy God's, and truth's.

—*Shakespeare.*

Vol. VI.]

February 1922.

[No. 2.

EDITORIAL NOTES

HIS Royal Highness the Prince of Wales landed in Bombay on the 17th November 1921 and favoured Poona with a visit on the 19th. It has now become a constitutional convention that the future King of England should, as the Prince of Wales, go round the Empire to have a general knowledge of the realms over which he is to be Sovereign. The Prince's visit to India is part of that programme.

The Prince did two handsome things in Poona. One was laying the foundation-stone of the memorial to the brave soldiers who laid down their lives during the last war. The other was the function connected with the Shivaji Memorial. The last has made ample amends for the calumny of British writers as narrow-minded as they were false. No Englishman who has the slightest sense of decency will hereafter venture to call the great Shivaji a mountain-rat or a plunderer when the Prince of Wales himself has recognised the hero's greatness.

On the 17th and the 21st the portrait of His Royal Highness was garlanded, songs of welcome were sung, and the life of the Prince formed the subject of the address in the schools. On the 19th about a hundred students of the schools had

the opportunity of witnessing the imposing spectacle of a military parade. Those robust soldiers handling their muskets with machine-like regularity were the living testimony of the value of drill and organisation. Let us hope that many will be the Indian officers trained at the Kitchner College which his Royal Highness has opened during his tour, and many more will be the soldiers trained by them.

• • •

The Social Gathering was this year seen through before the Christmas vacation in order that there might be no dissipation of energy after the 1st January of the year 1922. It was the occasion of merriment. But a seeming trifle in the morning programme was full of sad significance. In the tug of war contest between the students and the staff the former were dragged off their feet like so many lambs. It was a convincing proof of how little the students care for games or for physical training. Nothing gives greater pleasure to a teacher than that his student should be a greater than he. Nerveless youths are not promising precursors of the rise of a nation.

We cannot be too grateful to Principal Wilkinson for the most instructive, well reasoned, thought-provoking address that he delivered on the occasion. It was worthy of a professor who is one of the unfortunately very few brilliant men that have found a place in the Indian Educational Service. We admire the address all the more because Principal Wilkinson had a very short notice. The students listened to his words with engrossed attention. We expect them to so engrave those words of advice on their hearts that they may never for a moment think of going against them. There is nothing more hateful than an unclean fight. You may have any opinions you please. You may be a Bolshevik or a Curzonian reactionary. But do not for success stoop to the use of sneaking methods which

will undermine character. Governments may come and go. It is by elements of permanent excellence that a nation lives and prospers. Lose these, and you are lost. Capacity to do your duty, an inexhaustible energy to work, courageous intellectual veracity, purified emotions, instinctive solicitude for an unsullied name—these endure. Tactical advantages are fleeting.

Our amateur actors will be pleased to learn that by the unanimous verdict of impartial and highly qualified critics their representation was a brilliant success. The actors had entered into the spirit of the original characters. They spoke and moved about so naturally without showing any consciousness of being on the stage,—and that is real acting. There was life and vivacity which are generally lacking on the Marathi stage—the professional actors loving to sit down or stand as statues for minutes together. Neither was there a revolting straining of voice which is foolishly considered to be a ‘speciality’ of the stage. There was in one or two cases a tendency to over-act, but we hope that it will, in future, be checked.

We have no hesitation in “applying the strong word genius” to the inimitable imitations of Mr. Bhonde. His is a wonderful combination of natural gifts and close application. You call for a clerk or an obscure priest, and there they enter—Mr. Bhonde’s face instantly assumes the expression of the original—the rolling eye, the upturned nose, or the curled lip; there is the looking this way and that, and the nursing of ‘the upper garment’. It is needless to say that the words reproduced are the same as those once actually spoken, that they are reproduced in the same voice and with the same gestures. The audience was simply athrill when listening to the reproduced (almost the last and perhaps the best) public speech of the late Tilak. It was a stirring speech exhibiting in a short compass all the dominant characteristics

of his style of speaking—the short, pithy sentences falling like the rapid strokes of a hammer, the force, the sincerity, the religion of patriotism, and, what was a special feature of the occasion, the pathetic touch imparted by the premonition of the approaching end. For a moment there was a feeling as if the great man had returned into our midst.

* * *

Dr. Mackichan represented the University of Bombay at the "Congress of the Universities of the Empire" and toured the British Universities as one of its delegates. Dr. Mackichan was one of the ablest and the most indefatigable of our senators. His minutes or his reports were always weighty. He represented the best type of Scotchmen with a genuine sympathy for Indian aspirations and an ambition to be superior to others by superior work.

In his report submitted to the University of Bombay Dr. Mackichan reviewing the work done at the sittings of the Congress insists on the B. Com. degree remaining a commerce degree and not becoming a stepping stone to the LL. B. degree, suggests that the University of Bombay should seriously take up the question of the training of teachers, and points out to Government that the Universities have a claim on the public exchequer. We agree with Dr. Mackichan when he says that the University of Bombay ought to send capable Indians to represent them at these periodical assemblies which, if properly managed, will cement the Empire more than the conferences of diplomats. We want amongst us a larger number of Indians who have looked out on the world, appreciated the elements of greatness of other peoples, and are prepared to work dutifully to implant them in the hearts of themselves and their countrymen. Let not, however, the visit to a conference be merely a change of air.

Dr. Mackichan's conclusions after visiting the various Universities in England, Scotland and Wales are also with

one exception worth accepting. (1) Universities should be broad-based on the loyalty of the citizens and their pride in its traditions, and the University of Bombay "will not attract the support of the city on the scale seen in the great British University centres until it learns to regard the University not as an institution planted in the midst of them by Government." It is obvious that the people cannot be blamed for the want of a civil spirit until Government have done their duty by democratising the University. (2) It is worth while giving facilities of higher education to ill-to-do students, may be in 'plain and unpretentious' buildings, class-rooms and laboratories. The students must be there "with a definite object—to work." Private wealth ought to furnish assistance for this philanthropic work. (3) The value of research-work ought to be properly appreciated and not treated with a contempt which one's own inability to do it joined to self-complacency is almost sure to breed as in the case of some of our eminent Senators. Dr. Mackichan specially asks the University of Bombay to beware of incurring discredit by destroying the original aim of the Royal Institute of Science which is post-graduate research and degrading it to the position of a Second-grade College training undergraduates. (4) The belief in University education is growing, and a demand for new Universities is springing up. A University can however be subdivided into smaller universities only if they can "become in some sense specialised Institutions" Of course 'one could imagine a flourishing University in Poona ministering to the whole of the Deccan area". (5) Indian students should be encouraged to go to Britain only for post-graduate courses.

The one suggestion of Dr. Mackichan to which we object is that Dr. Irvine of the University of St. Andrews should be invited by our University to come out for a short term and start chemical research on the right lines. We hold that it would be better to send an Indian such as Sir P. C.

Ray, for instance, to the Scottish University and other Universities as well to study the organisation of chemical research there and return prepared to organise it in the different Universities of India.

* * *

On June 1st, Principal Apte lays down his office and goes on leave preparatory to retirement after a continuous and intensely devoted service of twenty-seven years.

For his strength we can find only one image—the strength of a rock standing out by the shore which defies wave and rain and wind. When he joined the Mandali in 1895, what was the prospect before him? It was a humble school teaching upto the sixth standard exhibiting every sign of hopeless though honourable poverty. The public was indifferent and not disposed very much to help. Within a year the school blossomed into a full High School, and Principal Apte taught his students with such devotion that every one of the first batch passed, and the late Dr. Ghate stood first on the general list with the first Jagannath Shankarshet Scholarship. Government was compelled before long to recognise the meritorious work. By the utmost thrift a sum sufficient to erect a suitable building for the Primary School was saved by 1913, and an appeal to the public was made only after doing all that was possible for the Mandali to do. The building was completed in 1915, and the very next year the New Poona College was an accomplished fact. The change in the position of the Shikshana Prasarak Mandali in 1895 and the Shikshana Prasarak Mandali in 1916 represents truly the work of Principal Apte—in collaboration with his colleagues.

Principal Apte might have legitimately said, "The Mandali? I am the Mandali". But he preferred not to be a Louis XIV ambitious but self-centred, but to be a Washington who would entertain only the ambition to do

COMPULSORY PRIMARY EDUCATION

2. In addition to some general knowledge of the question, I possess special knowledge of it with reference to the City of Poona – its Municipal Schools and the prominent aided Society Schools in the City.

3. Most emphatically in favour of the introduction of Universal Compulsory Education throughout the Presidency of Bombay and both in the cases of boys as well as girls.

4. In advanced municipal and board areas, it should be introduced at once: whereas in less advanced or backward areas stages might be allowed, a fixed time limit being, however, essential, which should in no case exceed five years.

5. Yes; opposition is to be feared first from the non-believers in the efficacy and utility of modern education through prejudice as also from the most retrograde sections of society on account of ignorance and short-sightedness as well as from Muhammedans especially in the case of girls above ten because of the Purdah System.

6. The present system of Primary Education is not specially designed to break down illiteracy. It is rather academic in spirit and so designed as to fit in well with the higher stages of education. It is therefore more than an efficient instrument for dealing with pure illiteracy.

A simpler and lighter system would achieve a larger result if the sole aim was to be the break-down of illiteracy, pure and simple.

7. Yes, free to all.

8. Yes; to those who are on the verge of starvation; but not to all indiscriminately, besides being subject to be returned after schooling is over. A small charge also be fixed in the case of some who can afford to pay that but not buy the materials. A cash deposit system also be

introduced. Anyhow restrictions ought not to be very harsh nor gratis distribution be indiscriminate. The golden mean should be observed.

9. Yes. I am in favour of the shift system, provided the curriculum adjusted is accordingly and further that the adjustment is also so elastic as to allow easy transfer from the shift school to the regular academic or professional school. The pupil may select either the morning shift or the after-noon one, but he must stick to it ordinarily.

10. Please refer to my answer to question No. 6. I am of opinion that two or more systems should develop side by side.—

- (1) An academic school like the present one.
- (2) A simple three R's school designed solely for combating illiteracy.
- (3) An industrial, agricultural or professional School, specially for the artizan or non-literary classes.

Limiting myself to the present course I would suggest the following policy of change :—

- (1) Make it more patriotic.
- (2) Poetical and prose selections should be more varied and impressive than the present ones in the higher stages and both in the lower and higher stages the construction of passages should follow a more scientific graduation.
- (3) Encourage more recitation.
- (4) Full freedom be given in the matter of selection of books, pictures, charts and such other educational apparatus.
- (5) Elementary original composition-oral and written be introduced.

- (6) Cut down some Mathematics—intricate fractions—and make it more human and practical e. g. very elementary book-keeping be introduced.
- (7) More of manual work necessary.
- (8) English alphabet and elementary Hindi be introduced in Standard IV.

In the urban areas the academic school will be popular. It should be conducted on modern lines, modern methods being largely used here; and more particular attention be paid to the literary side of the curriculum. In the typical compulsory three R's.—School, a simpler curriculum be followed, but the deductive method should be connived at as it may perhaps be more useful for fixation—the aim being to teach simple reading, simpler writing and simplest arithmetic. The third kind of School be almost on the lines of the first, both in manner and matter, the only change being that the manual side or non-literary side should receive special attention.

11 & 12. As I possess little knowledge of the working of the Local Boards I do not venture to make any reply to these questions.

13. Trained teachers are always preferable to untrained ones, but we need not wait till we have an adequate supply of trained hands. We may.—

- (i) Open more normal schools.
- (ii) Encourage municipalities to start normal classes.
- (iii) Grant certificates to competent untrained masters after approved service say of five years continuously.
- (iv) Begin to give teaching certificates on the line of the S. T. C. system in the Secondary Schools.
- (v) Grant permission to teachers to appear for the First Year T. C. on a liberal scale.

- (vi) Appoint competent peripatetic Demonstrators to give instructions to untrained teachers and to help them by lectures, demonstrations etc. We had such officers some time ago for the Secondary Schools.

14. Yes. The latest revisions in the scale of primary teachers are, I think, adequate for the present, provided teaching merit finds a prompt reward in an elastic system as proposed by me in my answer to (xiii) above whereby enthusiastic and capable untrained masters will find an easy way to higher grades.

Any higher qualification like some knowledge of English or Hindi etc. should always find immediate recognition and remuneration.

15. A scale should be fixed and be generally adhered to in normal conditions, any abnormal merit or demerit being freely dealt with. Results also should form one of the considerations.

16. Every possible encouragement be given to private enterprise, either of individuals or of Societies, more especially to that the latter as they are more permanent and prove to exhibit greater selflessness.

It may be given as under:—

- (i) A capitation grant.
- (ii) Please refer to the last paragraph of my answer to 23. The sooner Government realise their responsibility towards private enterprise especially in the matter of Primary Education, the better. Aided Schools seem to stand last in the present arrangement, Local Board and Municipal Schools getting as much as four-fifth and one-half grants and the former only one-third. I propose the proportion should be entirely reversed and private enterprise be

made the first object of Government care and help.

- (iii) Special equipment grants be given.
- (iv) Building and furniture and other special grants be given.
- (v) Special Normal Class grants where necessary and deserved.
- (vi) Grants for special experiments which perhaps promise to be one of the prominent features of the aided Schools in the front rank.

17. Thirty pupils.

18. No; not for the present; some little conveyance allowance or special encouragement allowance be paid to pupils, if no Schools are opened.

19. Yes. The principle of admitting children from depressed classes be accepted. However its application should be elastic and should be so insisted upon as not to cause unnecessary bitterness, special care being taken that no such application will make the compulsory system unpopular. The proposed Panchayats, I think, should be left free to manage the question as they like, of course Government interfering only when absolutely necessary.

20. Both in rural and urban areas, simpler and cheaper designs be adopted just like those in Assam. Half-walled *kutcha* buildings would suit our purpose well till we have reached our aim of taking elementary education to the door of every child of school-going age. Education first; buildings next. Let us only insist on free air, clean surroundings and calm atmosphere—even these, not in an ideal way. If the school is not worse off than the average dwelling in the surrounding parts but a bit more clean, more free, more calm, let us by all means welcome it. Let

us give up all fastidiousness in the matter and instruct our officers accordingly. I would even welcome good expansive shady trees—open-air Schools.

In urban areas, perhaps, *pucca* buildings will have to be more common but here also in making grants and approving buildings, we must at once considerably modify the present cumbrous procedure of approving plans which go from office to office completing the pilgrimage after several months! Let us adopt a more summary procedure and be businesslike.

The requisite heights, big rooms, the glass panes, let us not make too much of them. We have tried to follow England so far, but let us recognise the distance between that country and poor India. If necessary, different kinds of buildings should be given different grants.

Now as to additional accommodation, I may suggest that by the adoption of the shift system, we shall be able to accommodate double the present number i. e. we shall have provision made for 15 lacs of pupils. We shall have then to provide accommodation to an equal number more or perhaps a little less if the 15 percent test is accurate. But this need cause no serious anxiety, as in less advanced areas I propose to go up by stages, and we shall thus get the necessary breathing time, during which we may be able to secure rented places or to build our own buildings. I propose that, if necessary, we may adopt some special protective legislation whereby owners will be compelled to give their places on rent till we succeed in making other suitable arrangement. But in no case should they be able to coerce our Board or Municipalities or other educational agencies either to give them exorbitant rents or else to quit their places.

Government should also have before them a regular plan spread out over several years after which our schools hope to have their own buildings.

It is an enormous expenditure, but the cost must not deter us from grappling with the problem immediately. I am inclined to throw the burden of providing accommodation upon the public and throw the entire responsibility of current expenses on the state.

21 & 22 Please refer to my reply to 11 and 12.

23. Yes. Government should of course continue to bear the 80 per cent. of the cost of rural education as at present. But as suggested above in the reply to 20 I am in favour of Government taking upon itself the entire responsibility of Primary Education. In fact Government is almost committed to such a policy, and I think rightly so. Even in Municipal areas Government should follow suit. Both the Local Board and the Municipalities, however, should continue to contribute their share on this account as at present.

In the case of aided schools, the proportion of grant should be based upon the total net legitimate deficit they would incur on account of the Schools—as substantial a portion of the deficit as possible being borne by Government and in no case should this proportion be less than what Government might bear in the case of any other educational agency like the Local Boards.

24. No special method of taxation can be suggested although it is possible to propose some special taxation as for example—

- (i) Terminal tax.
- (ii) Special educational cess calculated on the house tax or on the amount of rent etc.

DATTO VAMAN POTDAR.

Elementary Locus Problems.

These are a bug-bear even after three years of Geometrical study, and the following is an attempt to lessen their terrors.

DESCRIPTION AND DEFINITION OF LOCI.

The position of a point in a plane is made definite by any two conditions. When a point is so defined, and has a unique position and cannot change it, the point is said to be *fixed*. When we say that the point P lies on two given straight lines AB , CD , which are not parallel, there is only one possible position for the point P which satisfies the given conditions; but if we say that the point P is on a given straight line AB , there is an infinite number of positions for the point P which satisfy this one condition. Similarly when it is given that P lies on a given circle and a given straight line or on two given circles, there are only two possible positions for P ; but there is an infinite number of positions for the point if there is only one condition viz. that it lies on a given circle.

As this article is intended solely for the benefit of First Year students and others with the same standard of knowledge, we propose in the following paragraphs to deal only with those problems where the loci consist of straight lines and circles. If this reservation should be borne in mind throughout, we may say that all geometrical conditions for determining the position of a point are reducible to these two:—(i) a point lies on a given straight line; (ii) a point lies on a given circle.

When only one condition is given, there is an infinite number of possible positions for the point. All these positions are either on a straight line or a circle,

and in technical terms the straight line or the circle, as the case may be, is called the locus of the point.

To give a strict definition:—When a point moves in a plane so as to satisfy a given geometrical condition, all possible positions of the point are on a line—straight or curved—which is called the LOCUS of the point.

The line is such that it embraces all possible positions of the point and nothing but the positions of the point. This comes to the following tests:—(i) Every point satisfying the given geometrical condition is shown to lie on the line (ii) Every point on the line satisfies the given geometrical condition.

Illustrations (1). “A is a given point, P moves so that its distance from A is always 3cm.”

There is an infinite number of possible positions for the point P. All these lie on the circumference of a circle whose centre is A and radius 3cm. Every point on the circumference is at a distance of 3cm. No point inside or outside the circle satisfies the given condition. And so the circle is the locus of the point P.

(2). “AB is a given straight line. P moves so that its distance from AB, is 6cm.”

There is an infinite number of possible positions for the point P. All these lie on the two straight lines that can be drawn parallel to AB at a distance of 5 cm., one on each side of AB. Every point on these two straight lines is at a distance of 5 cm. from AB. No point outside these two straight lines is at a distance of 5 cm. from AB. And so the two parallel straight lines constitute the locus of the point P.

THE METHOD OF ATTACHING A LOCUS PROBLEM.

When a locus problem is set for solution, the first step is to discover what the locus is. Sometimes the locus is too obvious. But when this is not the case, you need

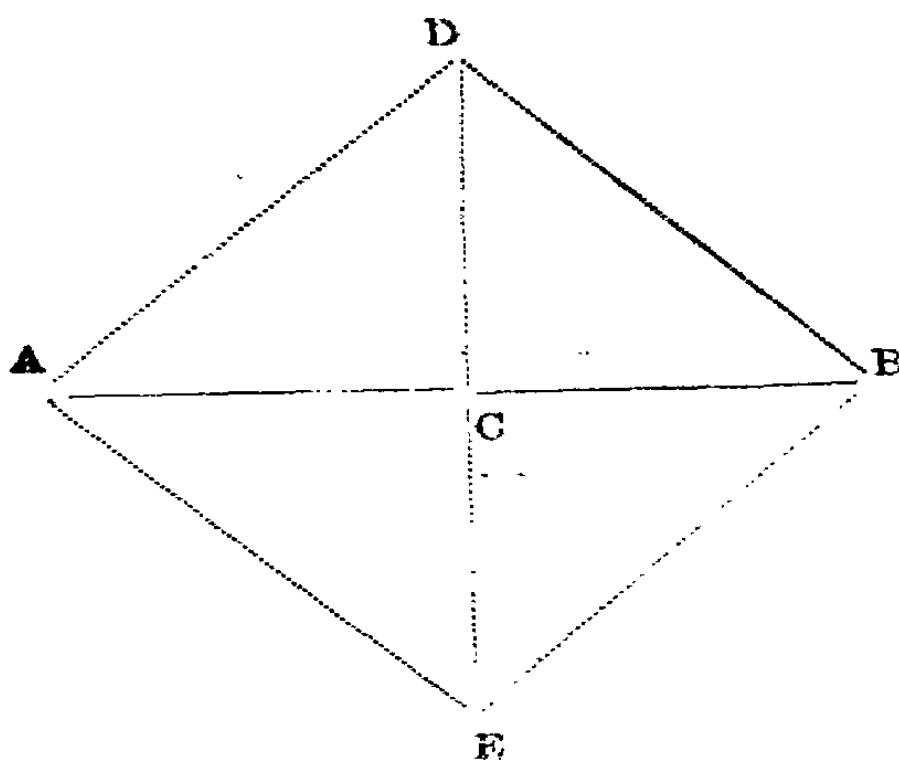
take only three positions of the point which satisfy the given condition to determine whether the locus is a straight line or a circle (except where the locus is two straight lines which case can be easily distinguished). The three positions should be chosen with an eye to *your convenience*.

Rigorously it is necessary to prove (i) that every point which satisfies the given condition is on a fixed straight line or circle as the case may be (ii) that every point on the straight line or the circle satisfies the given condition.

But when the first result has been proved, the other result often becomes fairly obvious. In important cases the second result also is proved.

So after discovering the locus, *any* position of the moving point is taken, and it is then proved that this position is on the discovered locus which is shown to be a fixed straight line or a fixed circle.

Illustrations. I Find the locus of a point P which moves so as to be equidistant from two given points A, B.
First Stage:—Search for the locus.

Take the usual construction for bisecting the given straight line $A B$. (With centres A, B and any sufficient radius draw arcs of a circle to cut each other in D, E . Join $D E$ cutting $A B$ in C).

In this figure $AD=BD, AC=BC, AE=BE$

$\therefore D, C, E$ are points which satisfy the given condition. Also we know that D, C, E are on a straight line and that this straight line bisects AB at right angles.

Thus we *discover* that the fixed straight line which bisects at right angles the straight line joining A, B is the required locus.

Second stage :—To show that *any* position of the point is on the straight line which bisects AB at right angles.

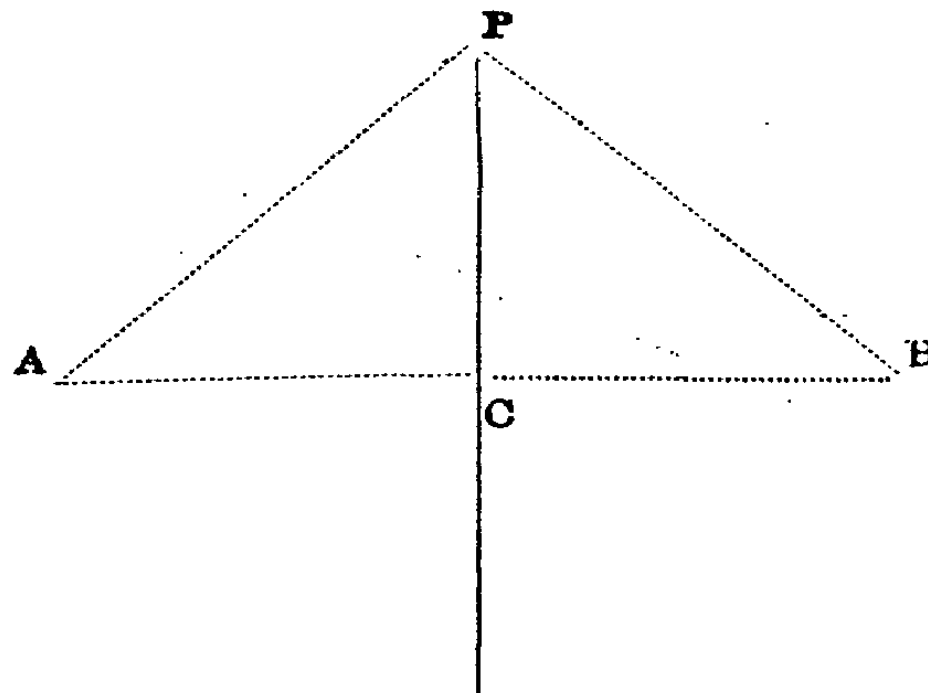

FIG II.

Let P be any position of the point such that $PA=PB$. Join AB . Let C be the middle point of AB . Join CP .

$$\left\{ \begin{array}{l} AC=BC \text{ (Construction)} \\ PA=PB \text{ (Given)} \\ \text{is common.} \end{array} \right.$$

$\therefore \Delta$ s PAC, PBC are congruent.

so that $\hat{P}CA = \hat{P}CB$.

\therefore Each is a right angle.

\therefore CP is a fixed straight line.

Thus whatever the position of the point P we may take, we find that it lies on the straight line which bisects AB at right angles.

\therefore This straight line is the locus of P.

II A is a given point, and P is any point on a given circle with centre C. If Q is the middle point of AP, find the locus of Q.

First Stage: Search for the locus.

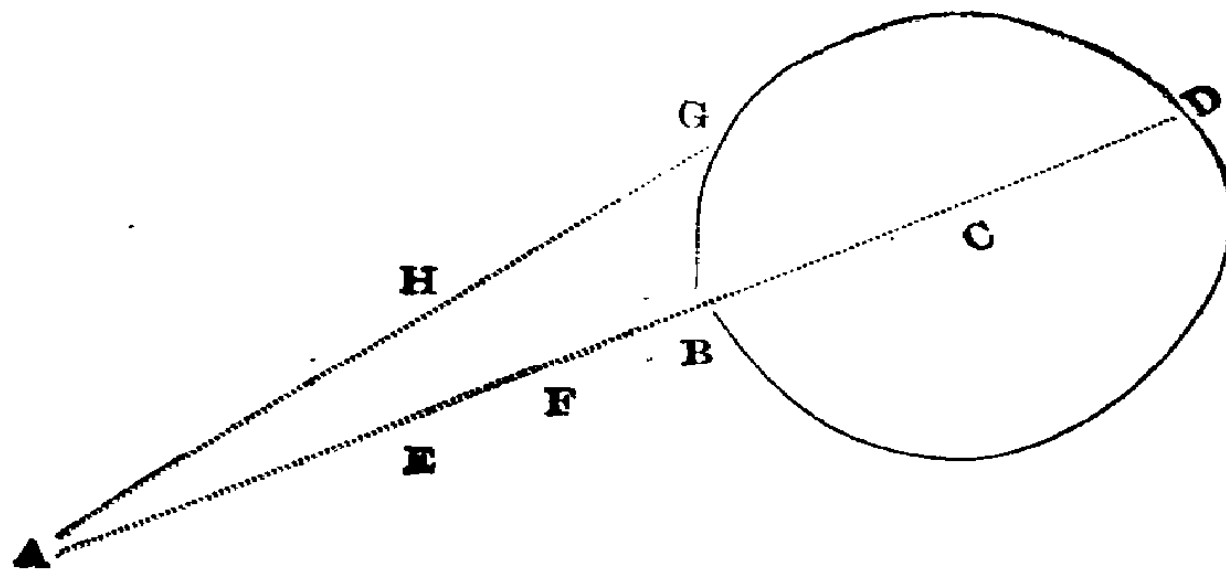

FIG III.

Let AC cut the given circle in B, D.

Then B, D are points on the circle.

\therefore If E, F are the middle points of AB, AD respectively, they must lie on the locus.

If G is a third point on the circle and H, the middle point of AG, also must lie on the locus.

Now G, F, H are not in the same straight line.

\therefore It is *discovered* that the locus is a circle.

It is also easy to see that the circle is symmetrical about A C. In other words its centre is the middle point of G P, i. e., the middle point of A C which is a fixed point.

Second Stage—To show that *any* position of the point is at a fixed distance from the middle point of A C.

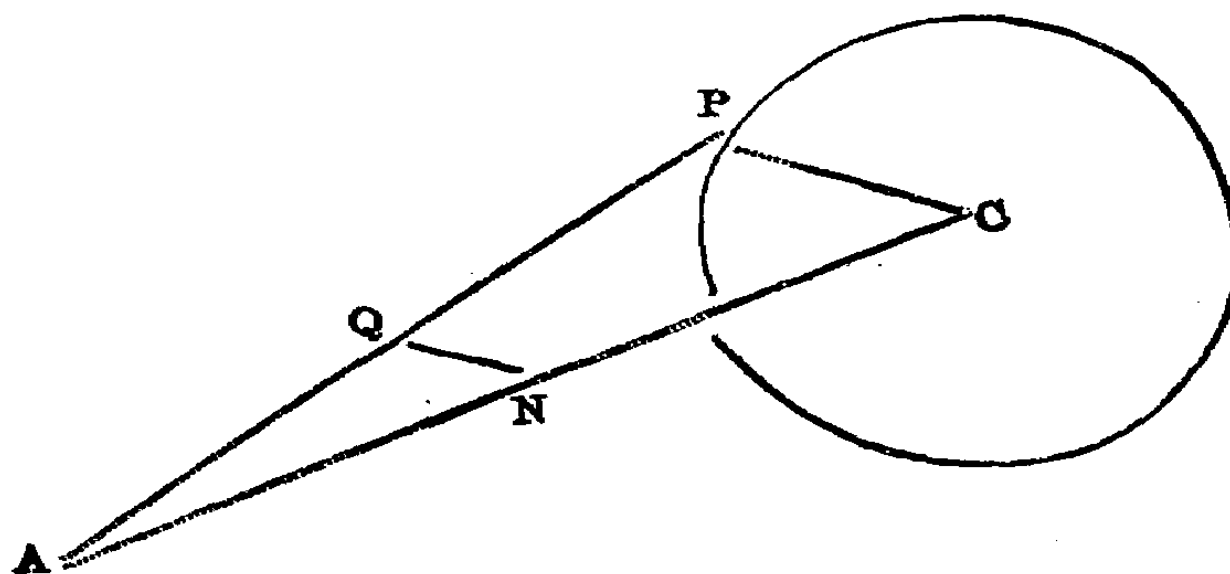

FIG IV.

Let P be any point on the given circle and let Q be the middle point of A P.

Join A C. Let N be the middle point of A C.

Join N Q.

N is the middle point of A C.

\therefore N is a fixed point.

$A N = N C$ and $A Q = Q P$.

$\therefore N Q = \frac{1}{2} C P =$ a fixed length.

Thus whatever the position of P and therefore of Q that we may take, we find that it is at a fixed distance from the fixed point N.

\therefore The locus of Q is the circle with centre N and radius equal to half the radius of the given circle.

III. The vertical angle of a triangle is given in position, and the sum of the sides containing it. Find the locus of the middle point of the base.

First Stage:—Search for the locus.

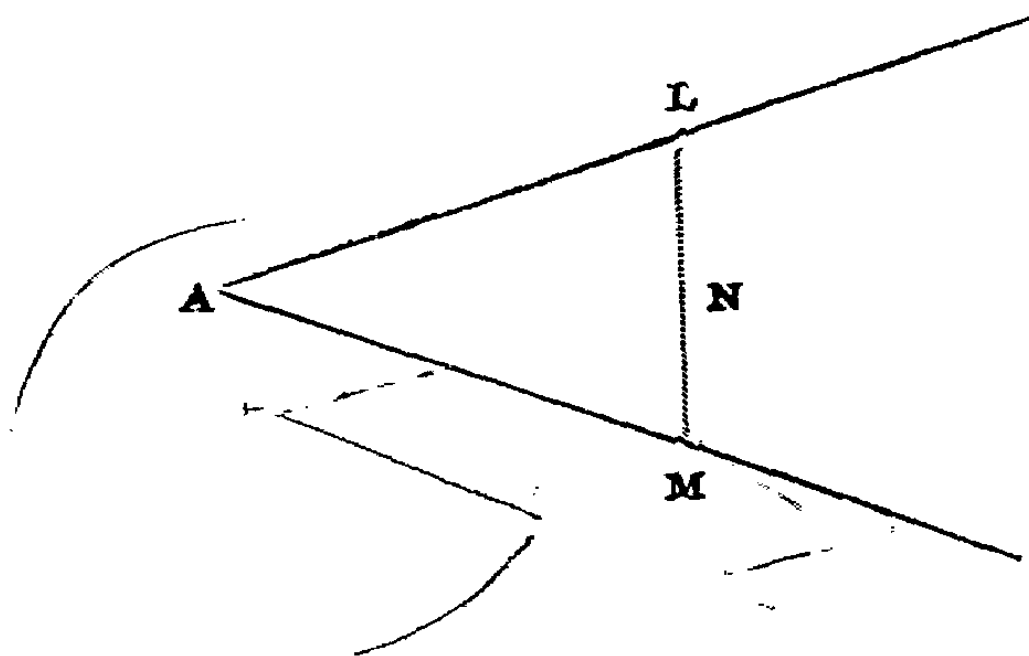

FIG V.

Let \widehat{XAY} be the given angle, and let the sum of the sides be equal to the fixed length $2k$.

Let one side be diminished indefinitely and then the other side becomes the base and equal to $2k$.

\therefore If L is on AX such that $AL = k$
then, L is on the required locus.

Similarly if M is on AY such that $AM = k$.
then, M is on the required locus.

Also L, M are fixed points.

As $AL + AM = 2k$,

LM is one of the positions of the base of the triangle.

\therefore N , the middle point of LM must be in the locus.

\therefore It is *discovered* that the fixed straight lines LN and NM is the required locus.

Second Stage: To show that any position of the triangle being taken, the middle point of the base is in the straight line LM .

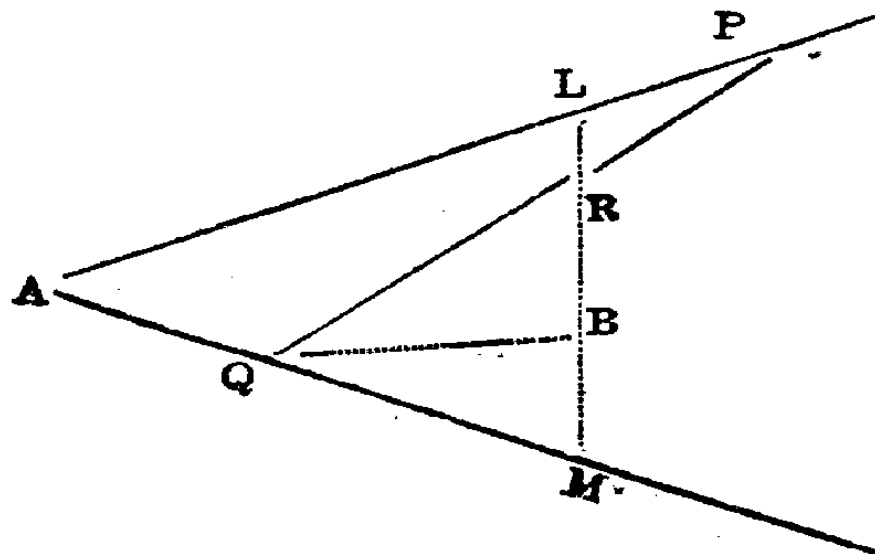

FIG. VI.

Let APQ be any position of the triangle such that
 $AP + AQ = 2k$ where k is a fixed length.

Let L be on AP and M on AQ such that

$AL = AM = k$, so that L, M are fixed points.

Join LM cutting PQ in R .

Draw $QB \parallel AP$ to meet LM in B .

$$AP + AQ = 2k = AL + AM$$

$$\therefore AP - AL = AM - AQ$$

$$\therefore PL = QM \text{-----(i)}$$

$QB \parallel AP \therefore \hat{ALM} = \text{the corresponding } \hat{QBM}$

But since $AL = AM \therefore \hat{ALM} = \hat{M}$

$$\therefore \hat{QBM} = \hat{M}$$

$$\therefore QB = QM \text{-----(ii)}$$

From (i) and (ii) $PL = QB$

In Δ s LPR, BQR •

$$\left\{ \begin{array}{l} \hat{PLR} = \text{the alternate } \hat{QBR} \\ \hat{LPR} = \text{the alternate } \hat{BQR} \\ \text{and } PL = \text{the corresponding side } QB. \end{array} \right.$$

$\therefore \Delta s \text{ LPR, BQR}$ are congruent
so that $PR = QR$.

Thus whatever the position of PQ , its middle point R lies in the fixed straight line LM .

$\therefore LM$ is the locus of R .

Of course it goes without saying that the work of the first stage is for one's own guidance, that only the work of the second stage is meant for others in an examination paper, and that with practice the work of the first stage can often be dispensed with.

R. P. SABNIS.

Characteristics of Lord Macaulay's Style.

BY

M. Y. DESHPANDE. F. Y. (B).

THOMAS Babington Macaulay was one of the most conspicuous writers of the nineteenth century. His Essays, both Historical and Critical, his biographies of the five eminent persons and his Lays of Ancient Rome are as sparkling gems in English literature. The fame of Macaulay as a splendid writer is not restricted to England alone, but it has spread wide over every country of the world where English is spoken or known. The secret of this lies in his extraordinary style; and to point out its merits and defects is what we intend to attempt in the following lines.

The supreme excellence of Macaulay's style is the purity of Language. Every word he employs in his expressions is neither obsolete nor foreign, neither unfamiliar to the common ear nor unsanctioned by the authority of sound English writers. Moreover colloquial and dialectic words are strictly forbidden in the province of his composition. Some students of English are in the habit of levelling a charge against his writing that it is entirely filled with latinised words. This charge we frankly acknowledge, but not without warning our readers that his so-called latinised style is far more easily understood than the latinised style of Dr. Johnson, John Milton, or Sir Thomas Browne. Again, Macaulay employs his words in such a lucid and novel way that their bombastic nature passes unnoticed by the readers.

His second excellence consists in the clearness of expression. His statements are always definite. Ambiguity

of meaning and obscurity of thought are scarcely met with in his writings; in short his language is precise, his structure simple, and his ideas lucid. Many writers, ancient and modern, possess these qualities, but very few of them have thereby succeeded better in sustaining the reader's attention to the close, and impressing their ideas on his mind.

Along with the clearness of expression, Macaulay possessed the quality of Diffuseness. Every now and then, he furnishes, in support of his statements, very fine and appropriate illustrations, culled either from history of which he had a boundless command, or from the ancient literatures of Greece and Italy with which he was perfectly acquainted. One instance will suffice to explain what we assert. In his essay on the Earl of Chatham, Macaulay arrives at the point that in the beginning of the Hanoverian period, both the Whigs and Tories changed their respective natures, the former becoming Tories, the latter becoming Whigs; and to illustrate this transformation, he produces Dante's tale of a strange encounter between a human form and a reptile. This illustration like almost all his illustrations, is apt and telling.

The next striking merit of Macaulay's style is his Vigour. His style is sometimes rapid and animated, sometimes pointed and effective; and, in consequence of this fact, the reader feels more interested when he reads his composition not silently but loudly. The quality of Vigour is unmistakably seen in his mode of vanquishing literary antagonists. Whenever he took up his pen to defend his point, he did it so effectively and admirably and marshalled his arguments into so orderly an array that his opponents could scarcely raise their faces for the second time. In this respect, our late Vishnu Shāstri Chiplunkar closely resembled him. We have frequently observed in his Nibandhmālā how he was able to refute, with success,

the arguments forwarded against him respecting both social and literary matters.

Then, the quality of describing memorable scenes in a life-like way which Macaulay possessed was certainly unequalled by his contemporaries. He had been endowed by Nature with the gifts necessary for executing his designs with a unique skill. In his writings we frequently come across pieces of description which are at once picturesque and impressive. Take, for instance, the passages from his History of England in which the historian portrays respectively the Siege of Londonderry, Monmouth's Rébellion and the Trial of the seven Bishops. In all these and in the Trial scene in his essay on Warren Hastings and the scene of Horatius at the Bridge in his Lays, Macaulay exhibits an unrivalled mastery over powers of vivid description.*

The final epithets that we can very well apply to Macaulay's style are Brilliant and Melodious. The brilliancy is not, however dazzling; on the contrary, it is always calm and genuine, and consequently the readers do not get themselves at all troubled from the beginning to the close. Similar success is achieved by his Melody. Words of harsh pronunciation and words destitute of strength are very sparingly used, and as a result of this, every sentence is replete with an unspeakable melody.

We have above discussed the merits of his style, now we shall turn to its defects. Critics draw our attention to his mannerisms, to his repetition of a substantive or a pronoun, an adjective or a whole expression. A host of instances may be obtained in his writings for the illustration of this defect, of which the following one may serve at present the purpose of our readers:—

“It was a peaceable arrangement. It was an arrangement acceptable to the great population whose happiness

* Murison's English Composition Page 276.

was chiefly concerned. It was an arrangement which made no change in the distribution of power among the states of Christendom. It was an arrangement which could be set aside only by means of a general war, etc..”

The arrangement above alluded to in the passage is the famous Pragmatic Sanction in the essay on Frederick the Great. We acknowledge that to resort to mannerism is surely a defect in any writer, but we are not inclined to acknowledge that Macaulay is guilty in this respect for, his sentences, if recast with their mannerism being completely removed lose their entire beauty and strength.

A charge, frequently made against his composition, is that his is a forced style. We absolutely refuse to comply with this charge, assuring our readers that his is never a forced style; on the other hand, we maintain that his style is ever genuine, flowing from a hand that was naturally vigorous. Those who dissent from our opinion are strongly recommended to read his notes, framed for some essay or history, and his letters, privately written to his parents and companions, in Sir G. O. Trevelyan's *Life and Letters of Lord Macaulay*. The pure, brilliant style which we observe in his notes and letters, whose publication he had never thought of, is the same as we observe in his *Essays and History*. Secondly, his memory was extremely retentive, his vocabulary copious, and his mind strongly built; and it is no wonder that a style resulting from this combination should always be scholarly, and such as people deem, wrongly in our opinion, to be forced.

A fair critic would not fail to observe that we have not attempted to whitewash Macaulay's defects. We have laid down our materials with all the impartiality we could command; and we leave it entirely to the judgment of our friends to see whether therein we have succeeded or failed.

Power of Thought

BY

K. VISHWANATH, F. Y. B.

OUR thoughts are living things, possessing power and vitality—competent for weal or woe—just in proportion to their initial strength, energy and concentration. Wise men of the East teach that a thought projected from a human mind, immediately that it leaves the man, surrounds itself or is surrounded by what is called elemental essence, which forms a part of the *Akasa* or primordial substance. It becomes then a kind of body, its soul being the thought projected. Frequently this body assumes the shape and form of the man who projected the thought.

On reflection it is evident that these “forms” would vary in intensity according to the power, force and concentration behind them. In history one reads of powerful thought—forms, due to the enormous strength of the individuality behind them, such as the appearance of Apollonius of Tyana, whose thought-form was so powerful and complete that it was mistaken for the original. Such instances are exceptional, and for the most part thought-forms are evanescent and of short duration. Apart from the visibility of the “form” it has a direct action on the mentality of the one projecting it. It stands to reason that the more intense the thought, the more prolonged and concentrated, so the more prolonged will be the projection and the more likely for the message to be intelligently received. That this thought should be interpreted and recognised by the person who may be called the receiver would depend on the condition of *rapport* between him and the projector of the thought; so that, though always a thought may be projected, and indeed

become a powerful factor for good or ill, it does not always follow that the person at the other end will be sensibly affected.

During the Indian Mutiny of 1857 the war authorities were often perplexed and bewildered on account of the rapidity with which information of importance was transmitted through, by and for the natives. This may have been by thought-transference between trained projectors and receivers, or by occult persons going into trance and at once in the astral body carrying the news to a great distance. For a long time the late Mr. Stead, Editor of the "Review of Reviews" investigated the power and truth of telepathy or thought-transference and declared that he was perfectly convinced of its truth. When one reflects on the scientific discoveries of Marconi, ethergrams, wireless telegraphy, we need not be astonished at thought being capable of manifesting itself as above stated. Both electricity and thought are dynamic; and indeed we now know that thought is electric. Most interesting experiments have been made for the most part in France. Dr. Baradue has succeeded by the use of highly sensitive photographic plates, in photographing the different emotions of human beings, under the influences of definite thought which appeared in the aura surrounding the subject treated. That demonstrates that thought has dynamic power, and that this when strongly exercised sets up well-defined vibrations in the ether. Once the vibratory motion of thought is acknowledged—and it must be so acknowledged for science has verified—Baradue's experiments have justified his conclusions; to sneer at telepathy as chimerical is only a display of ignorance. Also the following experiments were carried out, and were for the most part quite successful. A number of persons interested were carefully selected and met in a large building where there were many rooms. One of the number was chosen, blind-folded and taken to a remote

chamber as far as possible from where the rest of the experimenters were assembled. He was placed at a table, where a pencil and paper lay to his hand. The door of his room was locked. The rest of the crowd were also locked in the large room. They then selected some simple object such as a 'three-legged stool,' a 'tall hat,' 'cat' 'monkey' &c.; when the object was decided on, all present fixed their mind upon it and made an effort to keep the object before them mentally, at the same time *willing* that the isolated partner in the experiment should draw the likeness of the object thought of by the majority, on the paper provided for him. These experiments proved beyond the shadow of a doubt, that thought-transference through all those walls and closed doors was not only possible, but a *fact*.

Forced as we are to accept telepathy as a fact in natural law, we at once perceive the truth that it is capable of development and expansion, extending far beyond the confines of the reproduction of objects thought by others at a distance. The discovery of this law, whilst it opens the door for hearty congratulations on the one hand, on the other it gives rise to many painful and disturbing questions. Even if a good, loving and helpful thought can reach the person thought of, so can a vile, malicious and harmful one.

Again it has been observed many times that discoveries in science have been simultaneously made by persons quite unknown to each other and widely separated. The idea of coincidence is so reasonable as to attribute it to the power of thought. The inventor's mind is intensely concentrated on the subject in hand, the result being a powerful thought projected. This goes out into space exactly as a wireless message; every human mind—which that thought-wave strikes which is even approximately in *rapport* with the projector of the

thought,—would get the idea and naturally not knowing the genesis of the thought, would act upon it as though it was his own.

It is not unnatural, when we think how evil and malicious many of our thoughts have been in the past that we should grieve at having let loose on the world such vile contributions. Then we had no idea of the harm we were doing, but *now* we do *know* how different it all is? Happy are we if we *know* that we have contributed to the happiness of the world by thoughts of love and good wishes, courage, truth and honor. Once that the dynamic power of thought is acknowledged an enormous incentive is given to the encouragement of good and helpful ideas, naturally a check is put upon thoughts of an evil tendency. We are told that 'thought—forms' resulting from light and frivolous thinking, where there has not been any concentrative power, are only of a very evanescent character and quickly fade away; such travel no distance from the person projecting them; but those of a deep-seated, long-continued and concentrative character endure for a long time, long indeed after the thinker has died. Hatred and revenge are amongst the most destructive of these thought-forms; they pursue, like hungry wolves, the object of their malice, and are often responsible for accidents, malicious and groundless persecutions and slanders.

The dynamic power of thought is connected intimately with the law of vibrations. Ether-grams are produced by vibrations set up at a given point and are transmitted in *all* directions, being received by instruments adjusted and harmonising with that which set up the vibrations. In a telephone we speak into a receiver, and the vibrations are carried along a wire, and the voice in all its intonations is received at once a hundred miles away. As a wire carries the vibratory motions instantaneously to a great distance, so ether acts in a similar way, with

this difference,—the wire goes only in one direction, the ether carries the vibrations in all. One point it is necessary to make clear; the transmitter and the receiver must be in harmony the one with the other. The reason is obvious *why* thought-transference is not more recognised and successful; it is that the transmitter and the receiver are not sufficiently in harmony and adjusted. Were this the case, I see no reason why telegraphy should not be as reliable—if not more—as wireless telegraphy.

Notwithstanding the physical disabilities from which we suffer, in the matter of imperfect harmony and adjustment, evidence is not wanting to show that telepathic action is going on in our daily life, without being recognised. We *know* that, we are continually receiving mental impressions, high and noble, or the reverse, without any apparent cause. Whence come these? Whence come these horrible suggestions of evil from which the Soul shrinks in dismay and disgust? The usual explanation is "The Devil." My conviction is: these thoughts are telepathic. Some one in our radius has been indulging in this infamy, and we are the sufferers. Many make themselves very miserable by attributing all such thoughts as being but expressions emanating from themselves, thus adding unnecessarily to their own unhappiness. One thing is pretty sure; and that is unless there was a corresponding tendency to vice in our unrecognised lower self such vile telepathic communications *could not be received*.

Were the mind thoroughly purged of evil, were we in the lower mind *really* clean, those objectionable thoughts, floating round us, would not take root and would pass us by to fasten on a more congenial soil. Whilst these latent impurities still remain in us, the remedy of immediate expulsion must be resorted to, and this is not impossible. At once fix the mind on the opposite of what the evil thought suggests, and as the personal mind becomes purer, so will

the advent of evil thought be rarer. We must surround ourselves by an impenetrable aura of love, kindness and purity; and thus, like the lotus, though immersed in that which is unclean, no impure and alien entrance is effected, and we remain unsullied. Not that which is *without* leads to our undoing, but that which is *within*.

On the Law of Vibrations I may here give an illustration easily verified, which helps much a clear understanding of the subject. Let a piano and a harp, one in tune with the other, be placed at the opposite ends of a room, no matter how large; strike a note sharply on the piano, when at once any one standing by the harp would hear the same note vibrating from the harp. The other strings of the harp are silent because they are not at one with the note struck by the piano. Thus if a note of passionate anger be given out by a person, a corresponding vibration would be set up in the ether, and go forth through the nerve-fibre of the Universe, and any man, woman or child—within a wide radius, the distance being dependent upon the strength, bitterness and force of the passionate anger would be affected by it.

I sometimes think the sudden and unreasonable storms of passion, so common in young children, are due to the unprotected and *latently* faulty child being assaulted by these anger waves polluting the atmosphere. When one thinks of the hideous storms of anger and hate, let loose on the world by Germany—is there, in the light of what I have been saying, any wonder that all the world over there is the fearful unrest, dissatisfaction and hatred which unfortunately existed? For long indeed may we expect, that the evil passions thus generated—will operate harmfully in the world—a malignant devil of mischief, distrust and hate. This monster can only be slain by love. “Hatred ceaseth not by hatred, but by love.”

We are all aware, that anger is one of the most disturbing qualities that affect men. Experience has taught

us that on the *first moment* of the uprising of anger in the heart, if we mentally check it, *by will* refuse to be angry, good results. When one makes a habit of acting in this way, the favourable results almost always follow. Once allow anger to have its run, and all sorts of trouble follow in its train. To say that we are not responsible for our thoughts is nonsense, and would make of man a pitiable and contemptible creature; we are what our thoughts have made us; we are built up of thoughts and we are, to the fullest extent, responsible for them.

No matter how isolated we may be, how little in society, we *can* be a factor in the world's affairs; we *can* help on goodness and truth, love and honor; and we *also can* help the volume of wickedness, hate and wrong-doing that surround us. Do we love humanity sufficiently to help it in the path of righteousness? Are we willing to do this without expecting gratitude, recognition or the plaudits of the crowd? Are we ready to be under the stigma of lies and misrepresentation, to be traduced and even persecuted for righteousness' sake? If so, then the way is clear for us to act, anonymously, unknown, unseen it may be. We can take a part in the reformation of the world; help to bring about reforms socially, politically and morally. We can give comfort to the bereaved, strengthen the weakhearted, and clear those who are despondent.

Some may be able to do these things in their bodily presence; others may be so situated and conditioned that their efforts must be confined to the mental plane. The power of thought-transference is *not* confined to a privileged few; every one possesses it; *all use it*, knowingly or quite unconscious of the fact. Those who have learnt self-control and can make their thoughts one-pointed, can of course, be enormous factors for good; and in this, as in so many other things—practice makes perfect—all of us should do what we can. First we must set our own house

in order, take the beam out of our eye before removing the mote out of anothers' eye. We should not only hold the good thought clearly in the mind, but fix it with intent, *will* that it goes forth on its missionary enterprise; and when we can accomplish this, we can rest assured that we are no longer "drones in the hive," but fellow-workers with all those above and below, who are working for the betterment and upliftment of mankind.

Take this idea to heart, however important words and physical actions may be, the greatest factor for good is *Right Thoughts deliberately encouraged, persistently employed and dynamically directed.*

Gymkhana Notes.

I have the honour to submit on behalf of the managing committee the following report of the working of the different departments during the last term:

As regards the general sporting activities in a college, the second term is usually dull and less conspicuous than the first. The latter is generally regarded by students who have just got through the ordeal of examination, as breathing time during which they have to regain their lost energy; the dreaded hour of trial too is rather far off. The students are therefore in the first half of the year, in a mood to regularly devote a few hours of the evening to outdoor Sports. All the activities of the Gymkhana are consequently in full swing. The scene however completely changes with the term. There is a marked contrast which can not escape the attention of the most indifferent observer. The students are more busy with their studies and scarcely enjoy the peace of mind that is necessary for freely joining in the different sports of the Gymkhana. All the other activities too, as a consequence are suspended as the end of the academic year is drawing nearer.

In spite of these natural difficulties in their path, the different secretaries of the Gymkhana worked efficiently and enthusiastically. Provision was made for all the different games allowed to be played by the Gymkhana, both Indian and foreign. The daily attendance on the field however was not as satisfactory as it should have been, chiefly owing to the fact that our prominent sportsmen were enrolled in the new I. T. F. University corps and had to attend its parades in the evening.

Cricket and Football :—The Cricket season ended with the first term. The match between the college staff

and students referred to in the last report proved to be very interesting especially for the students who saw some of the professors wielding a bat for the first time and consequently enjoyed the scene very much. The staff won or as the students would say, were allowed to win by way of encouragement. The students played one more match against the Jolly Cricket club in the open Cricket tournament held by the P. Y. C. Gymkhana, but could not stand against the superior strength of the opponents. A few students regularly attended the football field and played some matches for the college and the P. Y. C. Gymkhana.

Indian Games :—The Indian games were this year more fortunate in securing Mr. G. K. Kokaje as secretary whose enthusiasm for his department led him nearly to overstep the financial limit set for him by the Managing Committee. Mr. Kokaje being himself a good sportsman, was always the first to be on the field leading and encouraging the students. He arranged a number of matches in Atyapatya, Khokho, Hututu with the different local teams. Students were sent to compete in the annual sports held by the Deccan Gymkhana. Rajadhyaksha got the first prize in hurdles and our Tug-of-war team got the Runners up prize. Special tournaments open only to the college students were held in December last at the time of the Gathering, and prizes were distributed to the successful competitors on the same occasion. Messrs S. G. Gupte, Tanpure, Rajadhyaksha, Kshirsagar, Kulkarni, Damle, Patkar, S. G. Marathe, Karandikar deserve special mention for their skill.

Reading Room and the Library—The department was ably managed by Mr. M. V. Janorkar even though he had often to work all alone. Many new books were added to the library. The reading room too attracted a sufficient number of students in the recess. The long felt difficulty of want of space will next year be removed when the read-

ing room and library would be shifted to the present I. E. hall.

Debating—Very little worth noting was done for the department, the secretary being away from his duty for most of the period. A few lectures were delivered by Dr. K. B. Lele M. C. P. & S. and Prof. Hardikar. The annual competitions in debating this year could not be held for obvious reasons.

It should be mentioned here for the information of students that the work of the erection of the Cricket pavilion and the Gymnasium for the College Gymkhana on the Baba Maharaj ground outside the city is in progress and the building will be ready for use just at the beginning of the next term.

V. V. DIXIT,
G. Secretary.

N. M. Vidyalaya High School.

The School was inspected by Mr. O. H. T. Dudley on the 13th and the 14th January 1922. He found the building and accommodation 'very good,' furniture 'satisfactory,' and the staff 'adequate and fairly well qualified.' In his general remarks he says :—

“ This is a very large school with average attendance of over 1400. It has several pleasing features showing a progressive spirit on the part of the management e. g. the very efficient troop of scouts and the well managed school shop and school magazine.”

It is hoped that the annual grant will be reassessed and the full one-third proportion will be enforced in practice. It is also hoped that furniture grants also to the extent of about Rs. 2500 will be sanctioned.

The Preliminary Examination of Standard VII was held from the 20th to the 28th January 1922. There were 170 students in all on the rolls of whom 152 have been sent up. 112 Ex-students out of whom 51 came from the Vivekvardhini High school, Hyderabad (Deccan) also appeared for the Examination. 84 Ex-students have been sent up.

The annual Examinations began on the 9th February. The results were declared and new classes began from the 1st March.

Government have decided to abolish the Poona High School from the 1st March. Some of the guardians of the boys in that School have written to inquire whether their wards would get admission. It is necessary of course

for these boys to be in time. No admission can be ensured if they are late.

A new scheme of intensive education approved of by the Council of our Mandali has been submitted to the guardians. The course prescribed for Stds IV, V, VI, VII will be finished within three years, all the subjects being taught by upto-date educational methods so as to ensure economy of effort for the boys and maximum development of faculties.

The sad death of the late Mr. K. B. Dongare one of the founders of the N. M. V. has caused an irreparable loss to the School. His advice on many intricate matters was very sound and valuable. Lately since the retirement of Mr. Deo, he had kept the accounts of the School with great efficiency.

R. P. SABNIS,
Superintendent.

Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School.

(15th September 1921 to 15th February 1922)

Ceremonies:—(i) This year the full *Navaratra* programme was attached to the usual Dassara day festivities. For ten days we had a crowded programme—lectures, recitations, games, music, drill, Purans &c. A special dramatic performance was given by young students, शीलं परं भूषणम् by the late Rev. Tilak having been enacted. On the Dassara day Rao Bahadur G. K. Chitale B. A., LL. B. M. L. C. distributed prizes. The response from guardians was disheartening. Let us persevere. (ii) The annual Tilgul ceremony was celebrated with delight on 10-1-21.

Land acquisition:—Two pieces of land have been at last acquired for us by Government at a cost of Rs. 9506. We shall soon have a new entrance on the high road to the south.

Building Grant:—We are sorry Government have not yet agreed to grant our request for a full building grant. They have urged financial stringency. We have made a second proposal based on most utilitarian and economic considerations. We are in urgent need of another block, and we only venture to hope that Government will kindly give us our due at an early date.

Current Grant:—Our request for an enhanced current grant has met with a refusal—sure to drive any one to despair. No amount of financial stringency can give even an appearance of justice to this decision. Our claims have not been duly considered at all for when they are considered they can not be refused even for a moment!! Government will, we hope, revise their decision.

Miscellaneous

- (i) Annual Examinations are in progress.
- (ii) A teacher's library has been started by the staff.
- (iii) A new manuscript magazine has been started to widen the educational outlook of our teachers.
- (iv) A co-operative union of teachers started two years ago, has made steady progress. It must move faster for co-operation is the sheet anchor of our poor primary teachers.
- (v) The pamphlet *आपले गुणे* has been sanctioned by Government for use in Primary schools.

The late Mr. K. B. Dongre :—One of the founders of our school Mr. Krishnaji Ballal Dongre passed away on 14-2-22, after an active and devoted service for 39 years!

A condolence meeting was held by the staff where some of the oldest colleagues of Mr. Dongre on our staff made pathetic speeches. Our loss is irreparable!!

Prominent Visitors :—Mr. Montgommerie, Private Secretary to His Excellency, Rao Saheb Sant and Mr. K. G. Pundlik B. A., Ag. Educational Inspector C. D. visited the school and were highly pleased with what they saw.

Haribhai Devkaran High School, Sholapur.

(September 1st 1921 to January 31st 1922).

Attendance:—The number of pupils on the rolls was 487 on the 1st September, and rose to a maximum of 522 in the same month. Since then it has been continually decreasing, standing at 499 on the 12th November at 482 on the 15th December, and at 459 on the 31st January 1922. The dwindling of the number is largely due to the striking off of the names of irregular students, which step is found, in some cases at least, to check the mischief of irregular attendance.

Examinations:—The Terminal Examination was held from the 19th to the 24th September. The Preliminary Examination commenced on the 30th January, 27 regular and 4 past students presenting themselves for the examination.

Visits:—Rao Bahadur G. K. Sathe, C. I. E., Chairman of the Advisory Committee of this School, paid a visit to the school on the 20th October. He went round the different classes and seemed satisfied with the work going on.

Mr. K. G. Pundlik, Ag. Educational Inspector, inspected the school for the Annual Inspection on the 21st and 22nd December. It appears that he was on the whole pleased with what he saw. Rao Saheb Sant, Deputy Educational Inspector, also inspected the school on the 29th and 30th December. The Inspection Report, which has been expected for some time past, has not however yet come to hand.

Special Class:—A special class of students who had passed the 5th or a higher Marathi Standard was formed in October in order to enable them to finish the first two English Standards in one year. Mr. M. G. Limaye was placed in charge of the class.

Scout-Class:—Mr. Y. V. Apte continued to train his troop of boy scouts. Among other matters signalling and patrol drill formed attractive features of the training.

Compulsory Games:—From the 10th November games in the evening have been made compulsory upon all the boys of the school. All boys assemble before the School building in the evening and then march off to their appointed parts of the play ground. It must be confessed that some guardians do not take kindly to the principle of compulsory games and rather too large a number of boys have to be exempted from the operation of the rule. But, roughly speaking, about half the boys play games daily, and the number may increase when the play ground is brought to a better condition.

Debating Club:—A debating club was started on the 12th November and upto the end of January held 7 meetings. The average attendance was 75 to 100. It is satisfactory to note that several teachers took an active part in the debates. Two teachers, Messrs. Limaye and Sathaye, were in charge of the department, and they were assisted by two student secretaries.

The Prince of Wales:—The School was closed on the 17th and the 21st November in honour of the arrival of His Royal Highness the Prince of Wales in India. A small function was performed on the 17th. The teachers and the boys being assembled, the Prince's portrait was garlanded, an address was delivered, and songs were sung.

Vacation:—The school was closed for the Divali Vacation from the 24th October to the 7th November—only

two weeks, the remaining third week having been already added on to the last Summer Vacation.

Acknowledgments—The school is indebted to Dr. Vasudeorao Kurlekar, Sub-assistant Surgeon, for the lectures on First Aid that he delivered to students of the 7th standard in January.

School Building—Plans for the proposed building of the school have been prepared and are now before the different authorities concerned.

Intimation has been received from Govt. that it cannot see its way to give building grant at more than $\frac{1}{4}$ rate. This is very disappointing, as the funds in hand with the Govt. grant at $\frac{1}{4}$ rate will not be enough even for one block of building, and this can accommodate only half the school. The building problem is thus likely, for some years to come, to continue to be a stumbling block in the progress of the school.

G. P. PATWARDHAN,
Headmaster.

**Contributions to the Permanent Funds of the
Shikshana Prasarak Mandal, Poona.**

From the 1st September 1921 to the 31st January 1922.

Name	Sub total Rs. As.	Grand Total Rs As.
<i>Poona</i>		
Mr. Manohar Govind Abhyankar	400-0	
Prof. J. P. Trivedi L. C. E.	250-0	
Shet. Dhondo Krishna Sathe B.A., B. Sc.	400-0	
Mr. D. G. Nadkarni (for B. A. Marathi Library)	200-0	
Sirdar G. B. Patvardhan	200-0	
Mr. Krishnaji Shivram Paranjpe B. A., LL. B.	150-0	
Mr. T. G. Joglekar	100-0	
'A Well-wisher'	100-0	
Dr. G. B. Gole M. B. B. S.	100-0	
Mr. C. V. Jogalekar	100-0	
Mr. V. R. Joshi L. C. E.	100-0	
Mr. K. T. Gupte M. A., LL. B.	100-0	
Prof. G. G. Narke	100-0	
Mr. L. G. Ketkar	45-0	
Capt. Satpute L. M. & S.	26-0	
Mr. L. G. Apte B. A., LL. B.	25-0	
Mr. P. P. Nagarkar	25-0	
Dr. N. G. Sardesai L. M. & S.	25-0	
Mr. A. M. Lokhande	20-0	
Rao Bahadur K. V. Kokje	10-0	
Mr. S. T. Apte B. A.	10-0	
Mr. T. M. Ranadive	10-0	
Mr. V. V. Lele	10-0	
Mr. N. V. Bhonde B. A., LL. B.	10-0	
Mr. B. R. Khare	25-0	
	<hr/>	2541-0

Name	Subtotal Rs. As.	Grand Total Rs. As
<i>Bombay.</i>		
Dr. V. S. Sukhtankar	500-0	
Capt. J. B. Vaidya	50-0	
		550-0
<i>C. P.</i>		
Rao Bahadur N. K. Kelkar	100-0	
Prof. G. G. Kanetkar	500-0	
		600-0
<i>Nagar</i>		
Rao Bahadur G. K. Chitale	100-0	
		100-0
<i>Punjab</i>		
Mr. M. V. Bhide, I. C. S.	200-0	
Received through Mr. D. D. Bagul-		
College student in S. B. A. class.	25-0	
		225-0
Total ...		4016-0

न्यू पूना कॉलेज मॅगझीन.

वर्ष ६ वें]

फेब्रुअरी १९२२

[अंक २ रा.

सारस्वत-सेवक.

माझा देश, माझे घर, माझी भाषा, सर्व कांहीं माझे मला प्रिय आहे. ' माझे ' या शब्दांत जी अजब जादू आहे, ती इतर कोणत्याही शब्दांत नसेल. माझा देश म्हटल्याबरोबर कोणाच्या शरीरावर रोमांच उभे राहात नाहीत ? माझे घर (तें कितीहि गरीब असो) म्हटल्याबरोबर प्रेमानें कोण वेडावून जात नाही ? तीच गोष्ट भाषेची. ' माझी भाषा ' म्हटल्याबरोबर आपलें शरीर पुलकित झालें पाहिजे, आपल्या रोमरोमांत प्रेमानें बेहोषता भिनवली पाहिजे, आदरानें आपलें मस्तक नम्र व्हावयाला पाहिजे. स्वतःचें शेंबडें पोर पाहून सुद्धां मातेला प्रेमाचा पान्हा फुटतोच ना ? आपल्या भाषासुंदरीकडे तुम्हीं निरखून पाहिलें आहे काय ? परक्या भाषांच्या नटवेपणाला भुलून जाऊन तुम्ही भांबावून जाऊं नका. शेजाऱ्याचें पोर कितीही सुंदर असलें तरी आधीं तुम्ही आपल्याच मुलाचे चोज पुरवाल ना ?

ज्या भाषेचे आद्यकवि मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर यांसारखे दिव्य प्रतिभासंपन्न भगवद्भक्त कविराज होते, ज्ञानेश्वरीसारखा सर्वांगसुंदर आणि

अनुपम असा ग्रंथ ज्या भाषेत आहे, ती श्रीमंत कशी नाही ? मुक्तेश्वर मोरोपंत यांसारख्या कविवरांनीं जिला अक्षय शब्दसौंदर्यानें नटविली त्या महाराष्ट्रशारदेचें रूप चोखटें नाही काय ? एकनाथ, श्रीधर, महिपति, रामदास, तुकाराम इत्यादि संतकवींनीं ज्या वाङ्मयवृक्षाला आपल्या सुकाव्यजलानें सिक्त करून त्याची अपत्यनिर्विशेष जोपासना केली तो सुफलदायी कसा नाही ? मालाकारांनीं ज्या शारदेच्या चरणीं आपली पृथ्वीमोलाची निबंधमाला अर्पिली, तिची योग्यता कमी कशी ? कै. हरिभाऊ आपटे, दे. भ. नरसोपंत केळकर किंवा कै. केशवसुत, गडकरी यांसारखे कवि यांनीं जिची कीर्ति दिगंतराला पोचविली ती आपली मातृभाषा भाग्यवान् नाही काय ? महाराष्ट्रशारदेची तरफदारी मी करायला नको, तिचें अवाढव्य वाङ्मयच तें काम सुंदर करील. आमच्या संतकवींना आपल्या भाषेचा किती अभिमान होता हें त्यांच्याच शब्दांत खालीं दाखविण्याचा किंचित् प्रयत्न केला आहे. ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात—

माझा मन्हाठाचि बोल कौतुके । परि अमृताते हि पैजा जिंके ॥

ऐसीं अक्षरें रसिक । मेळवीन ॥ १ ॥

त्या वेळच्या कवीवर संस्कृत भाषाभिमान्यांचा फार कटाक्ष । प्राकृत भाषेत ग्रंथ लिहिणें कमीपणाचें, असें ते समजत. त्यांना उत्तर या लोकांनीं फार समर्पक आणि सडेतोड दिलें आहे. एकनाथ या लोकांना सवाल करितातः—

संस्कृत भाषा देवें केली । प्राकृत काय चोरापासोन आली ? ।

‘ मुरारि ’ नांवाच्या एका जुन्या कवीनें आपल्या भीष्मपर्वांत हेंच सांगितलें आहे—

देवें संस्कृत भाषा केली । म्हणोनि विश्वा वंश जाली ।

तरी देवाविरहित काय आली । प्राकृत भाषा आज हे ? ॥१॥

+ + + +

धवल अथवा कपिला गाये । भिन्नवर्णें दिसती पाहे ।

परि दुग्धवर्ण भिन्नता नोहे । स्वादीं ऐक्य सारिखें ॥ अ० १.

ते पुढें म्हणतात—

सुवर्ण पात्रीं क्षीर दुहिलें । त काय रुची दुणावलें ? ।
तेच मृद्धटीं घातलें । तें काय अरुची होतसे ? ॥ अ. ९.

याचसारखे कविवर मुक्तेश्वरांचे उद्गार पहा—

सुरस सुंदरी पवित्र सृष्टी । पक्वान्नें निपजवुनी पाठीं ।
संस्कृत-शब्द-सुवर्ण-ताटीं । श्रेष्ठांश्रेष्ठां ओगरिलीं. ॥१॥

हीं असलीं पक्वान्नें संस्कृतशब्दांच्या सुवर्णताटांतून जेवण्याचें सर्वा-
च्याच नशिबीं नसतें; त्यांच्याकरितां—

तेचि रसायन दुर्बलपणीं । महाराष्ट्रभाषारंभापणीं
वाढिलें तरी भुकाळू जनीं । न सेविजे किमर्थ ? ॥१॥

पंतांचा ' रामाचें रचिलें चरित्र— ' इत्यादि श्लोक सर्वश्रुत आहेत.

श्रीधर कवि आपल्या रामविजयाच्या मंगलाचरणांत म्हणतात—

मराठी वचनें निश्चित । परि अत्यंत रसभरित ।

मधुमक्षिकांचे मुखीं हूनि स्रवत । अति सुरस जैसा कां ! अ. १.

असो. एकका दोन ! कितीतरी अशीं उदाहरणे देतां येतील. हां
अशांसारख्या श्रेष्ठांनीं जिला गौरविलें तिची सेवा करणे हें प्रत्येक भाषा-
भिन्याचें आय कर्तव्य होय. पण—

आम्हांमध्ये आज जी आपल्या मातृभाषेविषयीं, तिच्या बिनमोल
वाङ्मयसंपत्तीविषयीं, आणि असलें वैभव ज्यांनीं आजकालच्या आम्हां-
करितां, आणि भविष्यकालच्या आमच्या वंशजांकरितां कमावून ठेविलें
त्यांच्याविषयीं जी गाढ उदासीनता दिसून येते, तिचा निषेध करावा
तितका थोडा आहे. परक्या भाषेंतील ग्रंथ वाचतांना आपल्यांतील विश्व-
वंध ग्रंथांची जाणीव होत नाही. कांहीं वीर तर असे आहेत कीं, जे
मराठी भाषेंतील कोत्या (त्यांच्या कोत्या समजुतीनें !) शब्दसंपत्तीविषयीं
तिरस्कार दर्शवून म्हणतात कीं, आपल्या भाषेंत कालिदासासारखा किंवा
शेकस्पीयरसारखा विश्वमान्य कवि होणेच शक्य नाही. पण त्यांनीं आपल्या
भाषेचें स्वरूप व निरखिलें नाही. त्यांनीं ' चंद्रशेखर ' कवीचे उद्गार लक्षांत

न्यू पूना कॉलेज मॅगॅझीन.

ठेवावेत कीं, ' कवि होणें शक्य नसे, अविचाराचेंच वाक्य साजेल. ' तेव्हां वरीलसारख्या निराश उदासीनतेचा दोष कशाकडेहि असो, आपल्या शिक्षणक्रमांत मातृभाषेला अग्रस्थान अद्यापि मिळालें नाहीं म्हणून म्हणा किंवा इतर कोणत्याही आधिदैविक किंवा आधिभौतिक कारणामुळे म्हणा, हा दोष आपल्यांत आहे, आणि तो पूर्णपणें भरला आहे हें निःसंशय आहे. अहो, पूर्वजांच्या अलोट वैभवाच्या विलासी वारसदारांनो, आपल्या पूर्वजांच्या मत्तेचा योग्य कारणीं विनिमय करून आपापल्या मगदुराप्रमाणें त्यांत नवीन भर टाकणें हें तुमचें कर्तव्य नव्हे काय ? वाङ्मय—कामधेनूच्या ससत्व पयःपानानें शरीर कमावून मग आखाड्यांत उतरावयाचें सोडून अलीकडे त्या कामधेनूला कोंडवाड्यांत कोंडून स्वतःच्या अलोट अकलेच्या मिजासीतच वाङ्मयाच्या आखाड्यांत उतरण्याचा संप्रदाय पडत चालला आहे याचा अर्थ काय ? याचा अर्थ इतकाच दिसतो कीं, आम्हांला आमच्या पूर्वजित संपत्तीचा विनिमय कसा करावा हेंच माहित नाहीं. आणि अशा मळ्यांचा परामर्ष कसा घेतला जातो हें कांहीं विशद करून सांगायला नको आहे. अशी स्थिति स्पष्ट दिसत असतां, आपल्यांतील दोष घालविणें हें आपलें प्रमुख कर्तव्य आहे. ते दोष घालविण्यासाठीं आपण आतांपर्यंत काय केलें आहे ?

कर्तव्याचीं ओझींच्या ओझीं आज आपणांपुढें पडलीं आहेत. प्रत्येकाच्या मगदुराप्रमाणें उचलवेल तितकें ओझे उचलून बोजा हलका करण्याचा प्रयत्न करावा. याच न्यायानें उपरिनिर्दिष्ट दोष अंशतः घालविण्यासाठीं, प्रो० दत्तो वामन पोतदार यांच्या अध्यक्षतेखालीं ' सारस्वत—सेवक ' या नांवाची संस्था आपल्या कॉलेजांत स्थापिली गेली आहे, हें पुष्कळांना माहित असेल. (याच सारख्या संस्था इतर कॉलेजांतहि निघाल्या आहेत व त्या प्रस्तुत संस्थेपेक्षां चांगल्या स्थितींत आहेत याबद्दल त्यांचें मनः-पूर्वक अभिनंदन करणें जरूर आहे.) वाङ्मयाची आवड आपणांत उत्पन्न व्हावी, अध्ययनाची चटक लागावी आणि त्याकरितां भाषेतील उपयुक्त अशा यच्चयावत् ग्रंथांचा संग्रह करावा हे संस्थेचे मुख्य उद्देश आहेत. अध्ययन, अध्यापन, निबंधवाचन, चर्चात्मक विवेचन वगैरे कार्ये तिला करणें आहेत. अधिकारी वक्त्यांचीं वाङ्मयाच्या अभ्यासाला आणि

स्वतंत्र विचाराला पोषक अशी व्याख्याने करविणे हेहि एक महत्वाचे काम तिने अंगिकारिले आहे.

जे कांहीं थोडे काम या सहामाहीत झाले त्याचा अहवाल खाली देत आहे. या सहामाहीत दोन सुंदर व स्फूर्तिदायक व्याख्याने झाली. पहिले श्री. श्रीपाद महादेव माटे एम्. ए. यांचे ' आमची जुनी शब्दसंपत्ति ' या विषयावर प्रो. द. वा. पोतदार यांच्या अध्यक्षतेखाली झाले. व्याख्यान फारच मार्मिक आणि रसभरित झाले. त्यांनी सांगितले की आमची भाषा मराठी, आमच्या भाषेचे मूळ रूप जाऊन आज लोकांनी तिला संस्कृत शब्दांच्या अवडंबराने नटविण्याचा प्रयत्न चालविला आहे. तिची स्वतःची शब्दसंपत्ति इतकी अफाट असतां त्याकडे दुर्लक्ष्य करून तिच्या आजीकडून (संस्कृत भाषेकडून) शब्दांची उसनवारी करून तिला नटविण्याचे भिकेचे भिकारी डोहाळे आजच्या लेखकांना होत आहेत. व्याख्यात्यांनी आपल्या व्याख्यानांत जुनेच शब्द वापरण्याचा प्रयत्न केला व त्यांनी लिहिलेली एक गोष्ट वाचून दाखविली. मराठी भाषेचे मूळ स्वरूप तिच्यांत मूर्तिमंत दिसत होते.

दुसरे व्याख्यान ' काव्य आणि सत्यनिष्ठा ' या विषयावर श्री. माधव गोविंद भिडे यांचे झाले. अध्यक्षस्थानी प्रोफेसर श्री. नी. चाफेकर हे होते. व्याख्यात्यांनी प्रथम काव्याविषयी सामान्य विवेचन केले. त्यांत ते म्हणाले की, काव्याची व्याख्या साहित्यशास्त्रकारांनी निरानिराळ्या तऱ्हेने करण्याचा प्रयत्न केला असला तरी काव्याची सांगोपांग व्याख्या करितां येणे अशक्य आहे. काव्य हे ' कांहींतरी ' आहे. काव्य हे ' अगाध ' ' अजरामर ' आहे. ते मूळचे अनिर्वाच्य. त्याला व्याख्येच्या मर्यादित पिंजऱ्यांत अडकविणे फार दुर्घट. सकृद्दर्शनी आपल्याला असे वाटण्याचा संभव आहे की, काव्य म्हणजे केवळ कल्पनेचा बाजार, मग यथे सत्यनिष्ठेचा संबंधच येतो कुठून ? पण थोड्याशा विचाराने कळून येईल की, हे दोन शब्द अन्योन्याश्रयी आहेत. सत्यनिष्ठेशिवाय काव्य म्हणजे प्राणावांचून शरीर. It (Poetry) is a passion for truth, because without truth the impression would be false or defective—Leigh Hunt. काव्य हा भावनेचा विषय नसून बुद्धीचा आहे. काव्य ही स्मृतिरूप

अनुभवाची चित्रेच आहेत. अध्यक्षांनी सुंदर समारोप केल्यावर व्याख्यान आटोपलें.

कै. गडकरी यांचा स्मृतिदिन लोकांच्या स्मृतिपथांत अजून ताजा असल्यामुळे त्याविषयी विशेष लिहिणें नको. सभास्थानी लोटलेला अलोट जनसंभर्दच अशासारख्या प्रसंगाच्या उपयुक्ततेची साक्ष पटावितो. कै. हरिभाऊ आपटे व इतर प्रमुख भारतसेवक यांचेहि स्मृतिदिन पाळण्याचा विचार आहे.

वरील विवेचनावरून हें लक्ष्यांत येईल की, आपण कांहींतरी कार्याला सुरुवात केली आहे. परिस्थितीने आपली कर्तव्यभ्रष्टता आपल्या नजरेस आणल्यावर कां होईना, आपण कांहीं सत्कार्याला हात घातला आहे. सर्वांनी हातभार लावला तर कार्य सुकर होणार आहे. आतां स्वस्थ बसूं नका. तुमच्या भाषेची सेवा करण्याची ही सुसंधि तुम्ही दवडूं नका. एक या. पन्नास या. सारे या. महाराष्ट्रशाखेच्या दिगंतकीर्ति छत्राखाली आपला तिच्याविषयीचा सात्विक अभिमान व्यक्त करण्यासाठी एक व्हा ! पदवीच्या परीक्षेकारितां ज्यांनी मराठी हा ऐच्छिक विषय घेतला आहे, त्यांनी इकडे विशेष लक्ष्य दिलें पाहिजे. सर्व सूत्रे त्यांनी आपल्या हातांत घेऊन इतरांना त्यांनी मार्गदर्शक झाले पाहिजे. आपल्याला सुदैवेकरून अध्यक्ष असे मिळाले आहेत की, जे मराठीचे अध्यापक असून तिचे कडे अभिमानी आणि भक्त आहेत. त्यांच्या अनुभवाचा आपणांला पुष्कळ उपयोग करून घेतां येईल. केवळ व्याख्यानें करविणें आणि सभा भरविणें हें कांहीं संस्थेचें ध्येय नाही. आपण वेळोवेळीं क जमून आत्मनिवेदन करूं या. आपल्या अढचणी काय आहेत, सुधारणा काय करणें जरूर आहे, कसलेल्यांनी चोखाळलेल्या मार्गाचा आपण अवलंब कितपत करीत आहोंत वगैरे गोष्टींचा उहापोह करूं. मुख्य काम अध्ययनाचें. त्याकडे दुर्लक्ष्य करून चालायचें नाही. योग्य दिशा ठरवून उत्साहानें तेंहि सुरू केलें पाहिजे. उत्साह पाहिजे हा मुख्य मुद्दा आहे. कोणतेंहि काम पार पाडण्याला मनुष्यबळ आणि द्रव्यबळ हीं आवश्यक आहेत. आपणांला आज द्रव्यबळाची तर जरूरी

सारस्वत-शेवक.

आहेच. पण मुख्य मदत मनुष्यबळाची हवी आहे. उत्साहाने कामाला लागणारे सभासद संस्थेला हवे आहेत.

अत्यंत अल्प प्रमाणावर हा आपला प्रयत्न आहे. त्याला मोठे आणि स्थायी स्वरूप देणे सर्वस्वी तुमच्या हाती आहे. एक इंग्रज ग्रंथकार म्हणतो 'A beginning leads to results, and results lead to completion.' शारदेच्या तेजस्वी नयनांतील कोमल किरण तुम्हांला स्पर्शून तुमचे शरीर पुलकित करून, तुम्हांला प्रेमाचा हाच संदेश सांगत आहे की, ' उठा ! जागे व्हा ! आणि कामाला लाग ! ' असो. बोलावे तितके थोडेच आहे. किती झाले तरी भाषा खळखळणाऱ्या पाण्याप्रमाणे उथळ आहे, तिचा जो परिणाम व्हावयाचा तो होईलच. तेव्हा गहन अशा सुगंधतेचाच आतां स्वीकार करणे बरे.

न्यू पूना कॉलेज
तारीख २८ जानेवारी १९२२.

} भी. गु. कुलकर्णी (एफ्. वाय्. ए.)
चिटणीस.

भ्रातृभगिनी संवाद. (तुकाराम व रामतीर्थ)

लेखकः—वि. वि. करंदीकर बी. ए. वर्ग.

कुमुदिनीः—दादा, कालपासून मी तुला एक गोष्ट विचारणार म्हणत होतें, पण तुझी गांठच मुळीं पंडली नाही. पण आतां तरी आधीं तुला वेळ आहे कां ? नाही तर असेल कुठलं तरी आमंत्रण. आतांशा काय आमचे दादासाहेब रिकामे असे कधीं सांपडायचे नाहीत. आज काय ! कुठें लेकचरला जायचं आहे. आज काय ! कुठें नाईटस्कूलमध्ये शिकवायला जायचं आहे. एक ना दोन ! हजार भानगडी असायच्या ! म्हणून म्हणतें आपली कुठं Engagement नसेल, तर मग आमचा प्रश्न ?

शरच्चंद्रः—काल मला एक जरूरीचा लेख लिहावयाचा होता. म्हणून तुला भेटून तुझ्याशीं बोलत बसायला मला काल सवडच झाली नाही. बाकी तूं तरी काय म्हणा ! अलीकडे बहुतेक वेळ वाचनांत घालविण्याचा जणूं काय विडाच उचलल्यासारखी अगदीं बारान् बारा चोवीस तास पुस्तकांत गढून गेलेली असतेस तेव्हां तुला तरी कुठली सवड व्हायला ? बरें, तूं मघां काय म्हणालीस ? कसलासा प्रश्न विचारणार म्हणून. काय बरं तो ?

कुः—दादा, गेल्या रविवारीं दोन पुस्तकें तूं मला वाचायला दिलीं होतीस. तीं तुला आठवत असतीलच. एक तें तुकारामबुवांचें चरित्र आणि दुसरें तें रामतीर्थांचें. हीं दोन्हीं पुस्तकें एकाच वेळीं मला वाचायला देण्यांत तुझा उद्देश काय होता कुणास ठाऊक ? पण त्याच्या योगानें माझी मात्र पुरी तारबळ उडाली खरी. दोघांचे दोन पंथ, पण ते आमच्यासारख्या अज्ञान्यां ना जास्तच अज्ञानांत लोटायला कारणीभूत होतात. कारण एकदां वाटतं कीं, पाहिल्या धोपट मार्गानें गेलं असतां आपल्याला आपलं पारलौकिक हितसाधतां येईल. पण लागलीच दुसरा मार्ग पुढें उभा राहतो व तोच जास्त सोपा विसतो. पण अशी मनाची चलबिचल झाल्यावर “ हेही गेलं आणि

unostentatiously his duty by his countrymen. Indeed the whole strength of Principal Apte is derived from his devotion to duty. It was at times almost a thankless task, and a less stout heart than his would have sunk. Principal Apte might be ill, domestic calamities might befall him, but he would not allow anything to interfere with his duty to the school. If he were ill, he would still take his doses of medicine and teach his classes for hours together and see that the school held its head high. If there were a domestic calamity, he would lay aside the grief for doing his duty in the school. It is this solicitude for turning out students who would make good citizens in later life that won him the reverence, if not the love, of his students and the admiration of the public. There can be no doubt that if the students of the Nutan Marathi Vidyalaya have proved in various walks of life their sense of duty, the inspiration is derived from Principal Apte.

* * *

We congratulate Prof. Shah on his election to the Faculty of Arts to represent Mathematics. He has been assigned to the Board of Studies in that subject. With his upto date knowledge of Mathematics he ought to be able to make the Mathematics course for the M. A. degree less absurd.

* * *

A splendid assembly—hall on the premises of the College and the High School has removed a long-felt want.

The acquisition of the sites adjoining the Mandali's site near the Appa Balwant Gate has enhanced the beauty and the sanitation of the Primary School. We thank Government for having acquired the site for the Mandali, and now it remains for them only to sanction the building grants.

* * *

The report of the Saraswat-Sevak published elsewhere in this Magazine speaks for itself. With an enthusi-

astic Secretary and a responsive *public* the Association ought to do valuable work. The Saraswat-Sevak arranged two excellent lectures, participated in the celebration of the anniversary of the late Govindagraj and organised the celebration of the anniversary of the late Mr. H. N. Apte, for the first time. We hope that the Saraswat-Sevak will have the same motto as the Mandali, "Effort unending."

* * *

We are glad to note that there has been an improvement in the tone of the College *republic*. This issue of the Magazine will speak for the students' journalistic activity. The Lokmanya Library containing standard books on Politics has claimed a wide circle of readers, and in the organisation and management of the library a high standard of discipline has been maintained. The same high standard is observable in the management of the Stores. College students have taken a lively interest in that branch.

We cannot too often insist on the fact that the College activities afford the best training for later life, and if the opportunity is once lost life-long repentance is the result.

* * *

An appeal was made at the end of the last term to college students to reserve a very small portion of their vacation to collect funds for the Mandali. Our sincerest thanks are due to Mr. D. D. Bagul, a student of Philosophy in the Senior B. A. class who collected Rs. 25. by his exertions. Such sums have a very high ethical value. Underlying them are the good wishes and active sympathy of many. A large sum donated by one man bespeaks his noble munificence. But small sums willingly and dutifully paid show that the Mandali are sure of the support of the many poor and not only of a few noble-minded aristocrats.

The example of Mr. Bagul is worthy of being imitated extensively if not universally. Twenty-five into four hundred gives the considerable figure of 10,000. And

The late Mr. K. B. Dongare.
One of the founders of the N. M. V.
(Who died on the 14th February 1922.)

G. S. P. P.

Rs. 10,000 a year collected by the labours of the whole student world will be an achievement of which every one can be legitimately proud.

* * *

At the last B. A. Examination in October 8 out of 11 passed bringing the total to 51 out of 54 for the year 1921.

We have to record with deep sorrow the death of Rao Bahadur R. P. Godbole (the son of the late distinguished Parashurampant Tatyā) who had served on the Council of the Mandali for the last six years. The late Rao Bahadur by faultless service had risen to the position of the Educational Inspector, N. D. After his retirement instead of absolute rest he sought rest in a change of activities. He worked as a member of various managing bodies whose object was the improvement of the city in different directions, giving them the benefit of his experience. He had a high sense of duty and other virtues of one who had been a good teacher.

We condole with his son and the other members of his family in the calamity that has befallen them.

* * *

The Mandali have suffered another loss in the sad death of Mr. K. B. Dongare. Mr. Dongare was a man with an intellect and a will. In his energy for work and tact in dealing with men, he was without an equal. It was by his foresight, by his tact and by his tenacity that the Mandali were able to secure the most splendid site, for their College and for both their schools.

Mr. Dongare was the only one among the founders who after a life of privation and seemingly hopeless toil lived to see the crowning triumph of the foundation of a First-Grade College. We wish he had been spared till the College was transferred to its permanent home on the site outside the city.

His life was embittered towards the end by a series of calamities which would have broken the spirit of any but the strongest. He bore up bravely against all of them. But the end was hastened.

We hope to publish a fairly detailed life of his in the next issue of the Magazine.

We can only assure the members of his family that the Mandali, the teachers and the students who had come into contact with him are sharers in their grief.

The Editorial Touch-stone.

REJECTED ENGLISH ARTICLES.

Two interesting Constructions :—Handed in too late—that is one thing. The constructions are child's play—that is another. Accuracy is wanting—that is a third.

न छापिलेले मराठी व संस्कृत लेख.

१. १ सप्टेंबर १९२१ : सद्यःस्थितीवर निरनिराळ्या पक्षाच्या प्रतिनिधींनी केलेला वादविवाद. भाषणं बरीं साधलीं आहेत. रचनाकौशल्य मुळींच नाही.

२. आत्मोन्नति हाच स्वदेशोन्नतीचा पाया : “हे हिंदूदेवा ! ” अशा तऱ्हेचें वक्तृत्व. शुद्धलेखनाशीं विशेष ओळख नाही.

३. अंधप्रेमातिरेक : कवीला काय म्हणावयाचें तें उलगडत नाही. भाषा, वृत्त, वगैरे बेताचेंच.

४. संक्रांतीचा तिळगूळ : काहीं चरण चांगले साधले आहेत. पण विषय फारच शिळा झालेला.

Compulsory Primary Education.

[To keep our readers abreast of the times as far as this question of vital national importance is concerned we reproduce here the 'questionnaire' of the Committee and the written evidence of Prof. D. V. Potdar who superintends the Mandali's Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School—the largest and one of the most advanced in the Presidency. — *Editor.*]

QUESTIONNAIRE OF THE COMMITTEE.

1. Will you state your profession and what opportunities you have had of forming an opinion on the question of the introduction of Compulsory education?

2. Is your knowledge of the question general or do you possess special knowledge with reference to any particular district, taluka, or town in this Presidency, or with reference to any particular community or interests?

3. Are you in favour of the introduction of universal Compulsory Education throughout the Presidency of Bombay? If so, should it be applicable to girls as well as boys?

4. Should it be introduced simultaneously in all localities, or gradually by stages, and, if the latter, by what stages?

5. Do you anticipate that the introduction of compulsory Education would meet with opposition from any section of the public, and if so, from what sections, and for what reasons?

6. How far is the present system of Primary Education an effective means of dealing with illiteracy?

7. Should Compulsory Education necessarily be free for all?

8. Should books, slates, and other necessary materials be supplied free? If so, should they be supplied free to all pupils, or subject to what conditions?

9. Would you favour a system whereby schools were held (for the Infants and Standards I-III) in shifts of three hours (nett) each, the children being free to attend either at the morning or the afternoon session?

10. Are you of opinion that any changes are required in the present Primary Curriculum up to and including Standard IV, and, if so, what changes would you recommend?

11. Are you of opinion that any change is required in the present system whereby District Local Board Primary Schools are managed and inspected by the Educational Department, and, if so, what changes would you recommend? What in your opinion, should be the duties of the proposed new Panchayats, and of the Taluka and District Local Boards in respect of Primary Education?

12. In the event of Government withdrawing from the management of District Local Board schools, by what agency should, in your opinion, the management be conducted?

13. What arrangement should be made to secure an adequate supply of certified teachers competent to give instruction up to Standard IV? To what extent is the employment of trained teachers necessary?

14. Do you consider that the present scale of pay of Primary School teachers is adequate? If not, what minima and maxima would you suggest?

15. Are you of opinion that the pay of Primary School teachers should be entirely according to a fixed scale, or should it depend, at least partially, on results?

16. What arrangement should be made under Compulsory Education to aid schools under private management?

17. What should be the minimum number of children of school-going age in a particular area to justify the introduction of Compulsory Education in that area?

18. Should any special arrangements be made for opening schools in sparsely populated areas?

19. Are you in favour of children of the depressed classes being admitted to ordinary schools?

20. Have you any suggestions to offer as to the character of the buildings required for schools in (a) rural (b) urban areas? How would you propose to provide the additional accommodation that would be immediately required for the increased numbers that would attend schools as the result of the introduction of Compulsory Education?

21. Having regard to the fact that part of the expenditure on Primary Education is met from Local Fund Cess, do you think that the cess should be increased to meet the needs of Compulsory Education in rural areas, and, if so, to what extent?

22. Over and above the local cess, what taxation would you impose on other sources of income for the purpose of Compulsory Education, and on what sliding scale?

23. Should Government contribute a fixed proportion of the total expenditure on Compulsory Education and, if so, what proportion?

24. To meet the needs in Municipal areas what special method of taxation would you suggest?

NEW POONA COLLEGE.
POONA.

26th October 1921.

From

DATTO VAMAN POTDAR B. A.

Professor, New Poona College, Poona.

To

THE SECRETARY,

COMPULSORY EDUCATION COMMITTEE,

Sir,

POONA.

In reply to your No. C. E. C. 70 of 1921-22 dated 1st October 1921, I have the honour to state that as suggested to you, I am willing to give evidence before the Compulsory Education Committee. I am sending herewith my answers to the questions sent to me. I regret I was unable to do so before October 25th as required.

Allow me to say, however, a few words with regard to the questions in a general way. I am afraid the questions leave much to be desired both in point of definiteness as well as completeness. The phraseology of question No. 6 will serve as an illustration of the first. As to the second I may point out that no opinion has been asked on such questions as the following:—

(i) Whether any changes are necessary in the compulsory Education Act? If so, what changes would you propose and for what reason?

(ii) Besides pay do you propose that any other concessions to primary teachers are necessary? If so what and why?

(iii) Do you think that the present measure of Government control over primary schools deserves to be relaxed? If so, in what direction and to what extent?

Well I do not think I should propose another supplementary question list. Even if your Committee would have requested witnesses in a general way to send in any other suggestions, that would have been sufficient. Looking, however, to the importance and urgency of the question, I make bold to assume the responsibility of going beyond the questions and making some useful observations here.

The Primary Education Act deserves one important modification, somewhat on the lines of the Bombay Municipal Primary Education Act in respect of permission being given to apply the act to different localities in the Municipal limits by gradual stages and not as at present required to begin its operation in the whole Municipal area all at once or not to begin at all. That is a serious drawback in the existing legislation which deserves to be immediately modified on the lines either of the Bombay Municipal Act or the United Provinces Primary Education Act.

Then with regard to the rules framed under the Presidency Municipal Education Act considerable relaxation seems to be necessary. As a member of the Rajawade Committee appointed to suggest any economical arrangement for the application of the Act to Poona City, I know we felt considerable difficulty in assuring members that the shift system, we proposed, would be allowed by the Government notwithstanding the rules. This point deserves special consideration, and I feel quite sure that if advanced Municipalities be given the utmost latitude in framing schemes and courses, they will avail themselves of the benefit of the Act, and immediately make an enthusiastic response. A fixed proportion of trained teachers, a rigidly laid down course, requiring sanction for any small change, all these prove to be great obstructions and must be abolished at once or at least kept in abeyance during the first few years of our march towards our goal. They

cause unnecessary friction, clog the wheels and make movement difficult if not impossible.

Now with regard to the pay of primary teachers, I think the present scales are good enough. Instead therefore of giving teachers any higher pay I would propose that they be given special facility as free education to their children in Secondary Schools and even Colleges or other branches of higher education, either literary, technical or professional. Such concessions as teachers' quarters, loans on easy terms, say from special co-operative Banks for teachers, be also given, as circumstances permit.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

DATTO VAMAN POTDAR,

New Poona College.

1. I belong to the teaching profession acting at present as a professor in the New Poona College. For the last five years I am acting as the Superintendent of the Nutan Marāthi Vidyālaya Vernacular School, which is one of the biggest and most advanced lower Primary Schools in the Presidency. I have been co-opted on the School Board of the Poona City Municipality a second time from October 1921. I am a Life-member of the Shikshana Prasarak Mandali and a Member of its Governing Council. I am a Member of the Kirkee Education Society's Governing Body which controls the group of Alegaonkar Day and Night Schools that are so highly spoken of by the Government and the public alike. I am also a member of the Managing Committee of the Local Literacy League or साक्षरताप्रसारकमंडळ. These are some of the opportunities I have had of forming an opinion on the question of the introduction of Compulsory Primary Education.

तेही गेलें. ” हें आपलं शेवटचं ठरलेलंच. म्हणून माझा प्रश्न एवढाच कीं, कोणता पंथ श्रेष्ठ ?

शर०:—वा ! प्रश्न तर मोठाच बहारीचा ! एका निपुत्रिक आंधळ्यानें “ मीं आपल्या मुलाला राज्यावर बसलेला पहावें ” अशा एकाच वरांत मुलगा, राज्य आणि ढोळे अशा तीन देणग्या मागितल्या. त्याप्रमाणेंच तुझाही प्रश्न आहे खरा. कारण तुझ्या एका प्रश्नानें तूं जगांतील द्वैताद्वैताच्या मुख्य वादासंबंधानेंच मला प्रश्न करित आहेस. बरें, हिंदमातेच्या या दोन सत्पुत्रांबद्दलचा ऊहापोह करण्याची आपली योग्यता तरी कुठें आहे ? तरी पण We cannot look however imperfectly upon a great man without gaining something by him ” ह्या कार्लाइलच्या म्हणीप्रमाणें तुला हा प्रश्न समजावून सांगण्याचा मी थोडाबहुत प्रयत्न करीन. आतां ह्या दोन महात्म्यांचा तुलनात्मक दृष्टीनें अभ्यास करतेवेळीं सकृद्दर्शनीं आपल्याला त्यांच्यामधील साम्यविरोधाचें विवेचन करावें लागेल. पाहिल्या भगवद्भक्ताच्या अवतारप्रसंगीं हिंदूंनीं आपलीं धार्मिक मते अद्यापि झुगारून दिलीं नव्हतीं इतकेंच नव्हे, तर धर्मबाह्य वर्तन करणाऱ्या मनुष्यांचें निर्दालन करण्याकरितां आपल्या जिवाचीही परवा न करितां ते त्यांच्यावर तुटून पडत असत. पण तेंच, दुसऱ्या योग्याच्या वेळीं पहावें, तो आधुनिक प्रगतीच्या—पाश्चात्य सुधारणांच्या मार्गें लागून तिला हस्तगत करून घेण्याकरितां आपल्या धर्मबंधनांना पायाखालीं तुडविणारी हिंदी जनताच जिकडे तिकडे दृग्गोचर होऊं लागली होती. तुकाराममहाराजांनीं कोणत्याही तऱ्हेचें शिक्षण मिळविलें नव्हतें. इतकेंच नव्हे तर वंशपरंपरेनें चालत आलेल्या त्यांच्या वाणिज्य धर्माचीही त्यांनीं आपल्या कारकीर्दींत फारच अनास्था केली होती. पण स्वामीराम ह्या बाबतींत अगदींच त्यांचे विरुद्ध. त्यांनीं आधुनिक पद्धतीप्रमाणें बरेंच शिक्षण संपादन केलें होतें. इतकेंच नव्हे तर पौर्वात्य व पाश्चिमात्य तत्वज्ञानाचा तुलनात्मक अभ्यासही त्यांनीं केला होता. इतरांची तर बाजूलाच राहो, पण आपल्या घराचीही उपाधि सहन होईना म्हणून रानांतील एकाद्या प्रशांत अशा देवाळ्यांत जाऊन पांडुरंगाचें भजन करणारे ते सर्वसंगपरित्यागी संसारी तुकारामबुवा एकीकडे; तर सर्व जगाचा धार्मिक संसार आपल्या शिरावर घेऊन तो चालवावा कसा

ह्याच विचारांत गढून जाऊन, आपलें Universal religion चें तत्व अमलांत आणूं पहाणारे ते संन्यासी राम एकीकडे !

कु०:- दादा, आणि मला वाटतं, त्यांच्या ह्या लौकिकी विरोधाला खुलविण्याकरितांच कीं काय त्या दोन तत्ववेत्त्यांच्या नांवामध्येही निसर्गाच्या लीलेनें तसाच कांहीं फरक राहिला आहे कीं काय कोण जाणे. एकाचें नांव ' तूं कां राम ' व एकाचें ' स्वामी राम ! '

शर०:- आजपर्यंत पुष्कळ कवींच्या कल्पना माझ्या वाचनांत आल्या आहेत. पण कवींच्या कल्पनाशक्तीची व तत्ववेत्त्यांच्या तत्वज्ञानाची घातलेली अशा तऱ्हेची सांगड पाहण्याचा लाभ मात्र आजच मला मिळाला. खरोखरच, आपण या दोन महात्म्यांच्या पंथद्वयाचा विचार करतांना दोन परस्परविरोधी विषयांचें अप्रतिम एकीकरण केलेंत खरें ! " देह जावो अथवा राहो । पांडुरंगीं दृढ भावो ! " अशा तऱ्हेच्या हजारों अभंगांनीं तुकारामबुवांनीं वर्णन केलेल्या द्वैतमताचें सारसर्वस्व फक्त " तूं कां राम " ह्या एका शब्दांत निसर्गानें आणून ठेविलें आहे. व त्याचप्रमाणें " I am He, I am He, who is the master of circumstances " अशा तऱ्हेच्या कित्येक वाक्यांनीं अद्वैत मताचें समर्थन करणाऱ्या स्वामींच्या नांवामध्येच त्यांचें समूळ तत्व गोंवून टाकिलें आहे. एकांनीं द्वैतमताचा पाया भक्कम करण्याचा जणूं विडाच उचलिला होता, तर एक अद्वैतमताचा झेंडा सर्व जगावर फडकवूं पहात होते. अशा या दोन तत्ववेत्त्यांपैकीं एकाला श्रेष्ठ ठरवून दुसऱ्याला कनिष्ठ म्हणणें म्हणजे आपल्या अज्ञानाचेंच त्यांत प्रदर्शन करण्याप्रमाणें होणार आहे. आतां फोणी अद्वैतमतवादी तुकारामाला टाळकुट्या म्हणून त्याच्या कुटाळप्र करण्याचा प्रयत्न करीत असतील, तर कोणी द्वैतमताभिमानी स्वामी रामाचा जाणून बुजून—फक्त आपली बाजू सांवरून धरण्याकरितांच—तिरस्कार करीत असतील. असले मतामताचे विरोध किती जरी बोकाळलेले असले तरी आपल्याला एवढें कबूल केलेंच पाहिजे कीं, हे दोन्हीही सत्पुरुष परमेश्वराचे अंशावतार होते, व कांहीं विशिष्ट हेतु साध्य करून घेण्याकरितांच त्यांनीं अवतार धारण केले होते. त्यांनीं जीं अवतारकृत्ये केलीं तींही

पण त्या झाळाला अनुरूप अशीच होती. एकानें भक्तिमार्गाचा अवलंब करून-माझ्याशिवाय दुसरा एक देव-सर्व जगाचा शास्ता अस्तित्वांत आहे असें मानून त्याची मूर्त स्वरूपांत एकनिष्ठेनें सेवा करून ऐहिक व पारलौकिक सुख सुसाध्य करून घेतां येईल असें जनतेला स्वतःच्या कृतीनें सिद्ध करून दाखविलें व दुसऱ्यानें " एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म " हा अद्वैत सिद्धांत पुन्हा एकदां सिद्ध करून " आपल्या प्रेमाच्या, कल्पनांच्या आणि बुद्धीच्या सर्व मर्यादा काढून टाकून, सर्व बाजूंनीं सार्वत्रिक बनण्याचा प्रयत्न करा, " असा सर्व जगाला उपदेश केला व त्याप्रमाणें स्वतांची वागणूकही पण ठेविली. अशा ह्या दोन पंथांपैकीं एकादा पहिल्याचें अनुकरण करूं लागेल तर एकाद्याला दुसराच बरा आहे असें वाटेल. मनुष्य आपापल्या योग्यतेप्रमाणें त्या त्या मतांचा अनुयायी बनेल. तरी पण सर्वसाधारण जनतेला ज्या जगामध्ये पैशाच्या लालुचीनें मनुष्य आपल्या जातीबांधवांचाच नव्हे तर प्रत्यक्ष पोटच्या गोळ्याचा देखील खून करण्यास मार्गेंपुढें पहात नाही, ज्या जगामध्ये रावणासारखे निस्सीम ईश्वरोपासक व अतुल पराक्रमी राजे, त्यांनीं सुद्धां स्त्रीच्या अभिलाषानें वेडावून जाऊन मोठमोठीं रणें माजवून त्यांत आपली स्वतःची राखरांगोळी करून घेतली, विश्वामित्रासारखे खडतर तपस्वी पण त्यांचें सुद्धां ज्या जगामध्ये स्त्रीपुढें कांहीं चाललें नाही तेथें इतर ते काय ? कनक व कांता या दुर्हीच्या हातांतील बाहुली होऊन ते बसले तर त्यांत नवल तें काय ? अशा या वर्गीतील सामान्य जनतेला स्वामीरामतीर्थींचें उपदेशामृत पाजणें म्हणजे एकाद्या विषमज्वरानें पछाडलेल्या रोग्याला पौष्टिक म्हणून एक पेलभर दूध पाजण्याप्रमाणेंच होणार आहे. कारण आमच्यासारखीं अज्ञानी व पापी माणसें ह्या स्वामींच्या उपदेशानेंच प्रथम गांगरून जातील, मग त्याचा विचार तर कोणीकडेच राहिला. " मनोवाक्यायकर्मभिः " जे अत्यंत पवित्र राहिले असतील-अर्थात् असे लोक फारच विरळा-अशांनाच फक्त या स्वामींच्या तत्वाची सत्यता पटावयाची व अशाच लोकांच्या हातून तशी कृतीही पण होईल. असे कांहीं थोर थोर महात्मे या जगांतून वगळले म्हणजे बाकीच्या लोकांना एकादा धोपट मार्गच दाखवून दिला पाहिजे अशा हेतूनेंच प्रेरित होऊन तुकारामबुवांनीं आपल्या अभंगांत वर्णिल्याप्रमाणें " अजामेळ पापराशी । नामें नेला वैकुंठासी "

सर्व लोकांना असे सांगितलें की, “ बाबांनो आजपर्यंत तुमच्याकडून कितीही पातकें झालीं असतील तरी हरकत नाही. उगीच खडू होऊन बसूं नका ! उद्योगाला लागा म्हणजे तो दयाघन पांडुरंग तुमच्या-वर कृपा केल्याशिवाय कधीही राहणार नाही.” अशा तऱ्हेचा कंठरवानें उपदेश करून त्यांनीं सामान्यजनतेला सुगम असा एक राजमार्ग दाखविला. या मार्गानें जाणाऱ्याला थोडा वेळ अधिक लागेल. पण कांहीं काळानें तरी तो अत्यंत सदाचारी बनेल व नंतर त्याला स्वामींच्या तत्त्वाची सत्यता पटेल. हें त्यांनीं फक्त शब्दांनींच सांगितलें असतें तर लोकांचा त्यावर विश्वास बसला नसता, आणि म्हणूनच त्यांनीं स्वतःची कृतीही पण तशीच ठेविली. आपल्याला टाळकुट्या म्हटलें तरी हरकत नाही, वेडा म्हटलें तरी बेहेत्तर, पण लोकांना मार्ग दाखविण्याच्या सद्देतून प्रेरित होऊन त्यांनीं आपल्यावरील सर्व संकटें मुकाट्यानें सहन केलीं व ‘कर्मण्येवाधिकारस्ते’ या गीतावचनाप्रमाणें आपलें सर्व आयुष्य कर्मांमध्ये चालविलें आणि अज्ञानी समाजाला मार्ग दाखविल्याचें श्रेय त्यांनीं घेतलें.

थोर महात्मे होऊनि गेले चरित्र त्यांचें पहा जरा ।

आपण त्यांच्या समान व्हावें भाव अंतरीं हाचि धरा ॥

शिक्षण व असहकारिता*

लेखकः— पांडुरंग सदाशिव साने. सीनियर बी. ए.

In pleading the cause of education, both higher and primary, we must be like Oliver first—always crying for more and not resting till we get it—JusticeTelang.

The main defect of modern education is that we live in an age when we are dominated by politics, political ideals, and political methods—

Sir N. G. CHANDAVARKER.

विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः ॥

भर्तृहरि.

काळ हा क्षणोक्षणी पालटत असतो. जसजसा काळ बदलत जातो त्याप्रमाणे मनुष्याचे विचारहि बदलत. असतात केव्हां केव्हां तर ही विचार-क्रांति इतकी उग्र स्वरूप धरणारी होते कीं आपणांस आश्चर्य वाटते. कांहीं काळापूर्वीची व्यक्ति तो हीच का अशी मनास शंका येते. अशा प्रकारच्या विचारक्रांतीस कारणेहि तशींच सबळ असतात. प्रत्येक क्षणींच्या अनुभवानें मनुष्य हा शहाणा होत असतो व ठेंच लागली म्हणजे पायां-खालीं नीट बघून चालूं लागतो. क्षणापूर्वी आपल्या पायांखालील मार्ग हा फुलांनीं विखुरलेला आहे असें मनुष्याला भासत असतें, परंतु दुसऱ्याच क्षणीं आपण फुलांवरून चालत नसून कांट्यावरून चाललों आहोंत, यें संपूर्ण विंचू आपणांस दंश करावयास टपले आहेत याची त्याला जाणीव उत्पन्न होते. कांहीं लोक असे असतात कीं, त्याच रस्त्यांतून सर्प विंचू यांना तडाखे देत, किंवा सर्पांच्या फणा धरून, किंवा विंचवांच्या नांग्या पकडून आपला मार्ग सुधरावयास बघतात—परंतु त्यांस फारसें यश येत नाहीं. शहाणा असतो तो

* कॉलेजच्या संमेलनाच्या वेळीं पहिलें बक्षीस मिळालेला निबंध—संपादक.

दुसराच एक नवीन मार्ग शोधून काढतो, व त्या मार्गाने चला असे सांगतो. एा पहा कसा शांततेचा मार्ग आहे असे तो दाखवितो.

अशाच प्रकारचा एक शांतताप्रधान नवीन मार्ग महात्मा गांधी यांनी आपल्या राष्ट्रापुढे आज वर्षभर ठेविला आहे. आपले राष्ट्र झपाट्याने पुढे जात आहे. प्रत्येक दिवशी स्थित्यंतर होत आहे. क्षणांत समुद्र शांत दिसावा, दुसऱ्या क्षणी त्याने भयंकर स्वरूप धारण करावे, पर्वतप्राय लाटा उसळायच्या, भयंकर वारे सुटावेत—तद्दत् आपल्या राष्ट्राची स्थिति हळी झाली आहे. कांहीं थोडे राजकीय हक्क देऊन जो जनतेची समजूत घालण्याचा प्रयत्न सरकार करते, तो सरकारचे दुसरे बगलबच्चे पंजाबांत अमानुष कृत्ये करण्यास मार्ग पुढे पहात नाहीत. यामुळे होते काय तर जनता शांत होण्याऐवजी खडबडून जागी होते, व हे तोंडावर फेंकलेले तुकडे ती झुगारून देते. महात्मा गांधीसारखा शांतिब्रह्म महात्मा सात्विक क्रोधाने संतप्त होतो व अमृत-सरच्या काँग्रेसच्या वेळी मॉटेग्यूसाहेबांचे आभार मानण्यासाठी अडून बसलेला हा साबरमतीचा सिंह एका सहा महिन्यांत इतका बदलून जातो की, या राज्यपद्धतीस सैतानी ह्मणण्यास तो यत्किंचितही कचरत नाही. इतकेच काय ? परंतु या जुलमी व वचनभंगी सरकारजवळ सहकारिताहि करावयाची नाही असा ठराव कलकत्याच्या जादा काँग्रेसमध्ये पास होतो व नागपूरच्या काँग्रेसमध्ये तो मंजूर होतो.

असहकारिता म्हणजे सरकाराशी कोणच्याही प्रकारचा होतां होईतो संबंध न ठेवणे. कौन्सिलमध्ये जाऊं नये, वकिलांनी कोर्टावर बहिष्कार घालावा, विलायती माल विकणे पातक आहे, इतकेच नव्हे तर सरकारी शाळा व कॉलेजे, किंवा सरकारशी संबंध असणाऱ्याही शिक्षणसंस्था यांवर सर्व विद्यार्थ्यांनी निदान एक वर्षभर तरी बहिष्कार घालावा असे या ठरावांत मांडले आहे. आपणांस आज इतर गोष्टींचा विचार न करितां सध्यांच्या चालू असलेल्या शिक्षणसंस्था, त्यांवर घालावयाचा बहिष्कार व तो बहिष्कार घालण्यासंबंधाची कारणे, तीं कितपत यथार्थ आहेत वगैरे विवेचन करावयाचे आहे.

सरकारी शाळा किंवा कॉलेजे कां सोडावयाची असा आपण सवाल ठेला असतां आपणांस काय उत्तर मिळते ? ज्या सरकारने पंजाबांत अमा-

नुष अत्याचार घडवून आणले, खिळापतीस धाब्यावर बसविले, असल्या कपटपटु सरकाराशी आपणांस सहकारिता करावयाची नाही म्हणून ? सरकारला आपण आपल्या कामासाठी कर देतो ही गोष्ट ते कबूल करतात. परंतु तो पैसा सरकारच्या रक्ताने माखलेल्या अपवित्र हातांत गेल्या-मुळे तो घेणे म्हणजे पर्यायाने त्या सरकारच्या कुत्यास पाठिंबा देण्यासारखे आहे. तेव्हां अशा प्रकारचा पैसा स्वीकारून शिक्षणसंस्था चालविण्यापेक्षा या संस्थांना रामराम ठोकून घरी बसवें. एक वर्षपर्यंत चरका फिरवावा, त्यावर सूत काढावे, खेडोपाडी हिंडून लोकांस परिस्थितीची जाणीव करून द्यावी अथवा हेही ज्यास इष्ट किंवा शक्य वाटत नसेल त्याने स्थापल्या जाणाऱ्या राष्ट्रीय शाळेत अभ्यासक्रम चालवावा. परंतु या सरकारशी संबंध ठेवणाऱ्या संस्था नकोत.

येथे आपण हा मुद्दा लक्षांत ठेवला पाहिजे की, काँग्रेसने शाळा ओस पाडण्यास सांगितले ते राष्ट्रीय शिक्षण मिळण्याकरिता म्हणून नव्हे. राष्ट्रीय शिक्षण ही गोष्ट यापुढील आहे. सरकारी शाळांवर बहिष्कार घालून त्या ओस पाडण्यांत एक राजकारणाचा डाव आहे. सरकारची इभत नाहीशी होऊन सर्व जगभर सरकारची नाचकी होईल या हेतूने हा शाळेवरील बहिष्कार उपयुक्त. येथे शिक्षणविषयक प्रश्नास प्राधान्य नाही. परंतु त्यांत जे राजकारणाचे तत्व आहे त्यास प्राधान्य आहे. मुले शाळा सोडून बाहेर पडली म्हणजे मग ती वारेमाप भटकतील तेव्हां मग त्यांच्यासाठी राष्ट्रीय शाळा काढण्याचे ठरले व अशा प्रकारे राष्ट्रीय शिक्षण देण्याची थोडी फार सोय केली तर कांही तरी मुले शाळा कॉलेजे सोडून बाहेर येतील असा त्यांत हेतु. तेव्हां हा प्रश्न असहकारिता व शिक्षण यांचा आहे. राष्ट्रीय शिक्षण व सध्या मिळत असलेले शिक्षण यांचा नाही. नुसते राष्ट्रीय शिक्षण व सध्यांचे शिक्षण यांची तडजोड करण्याची गोष्ट असती तर मग प्रश्न अलाहिदा होता. परंतु ही जोडगोळी आम्हांस नको आहे. राष्ट्रीय शिक्षण राजकारणाच्या पायावर उभारलेले आम्हांस नको आहे. राजकारणाची दिशा बदलली म्हणजे हे शिक्षण बदलणार ! शाळा व

कॉलेजें सोडण्यास सांगणारी कारणपरंपरेची पुस्तती मागाहून जोडण्यांत आली. तीं कारणें आपण आधीं पाहूं.

ज्या शाळा सरकारी किंवा निमसरकारी आहेत, अशा शाळांतून विद्यार्थ्यांच्या मनाची व बुद्धीची नैसर्गिक वाढ होत नाही. कारण तेथें स्वतंत्र वातावरण नाही. भावनांचा योग्य परिपोष करणारें, जेणेंकरून विद्यार्थी पुढें स्वाभिमानी, तेजःपुंज, देशप्रेमी व कार्यक्षम निपजेल अशा प्रकारचें शिक्षण येथें मिळत नाही. या शाळा व कॉलेजें म्हणजे शुद्ध हमालखाने होत. कारकून निर्माण करणें हेंच या संस्थांचें इतिकर्तव्य. सरासरी शेंकडा ३० मार्क मिळवून या चरकांतून पिळून निघून, चिपाडाप्रमाणें बाहेर पडलेला विद्यार्थी अर्जावर अर्ज लिहून, सरकारी कचेऱ्यांचे उंबरठे झिजवितो, व हजारों वशीले लावितो, तेव्हां कोठे ३० रुपयांची नोकरी मिळते. अशा प्रकारचे मासलेबाईक कारकून निर्माण करण्यांत कोणतें देशाचें हित साधणार आहे ? पुरुषार्थ मानण्यासारखी कां ही गोष्ट आहे ? एखादा 'ट फ' करणारा किंवा तोही करतां न येणारा मजूर घेतला तर तो सुद्धां रोजी १॥ रुपया मिळवितो, गवंडी व सुतार तीन तीन रुपयेहि मिळवितात. तेव्हां अशा प्रकारचें स्वतःच्या पायावर उभें राहाण्यास शिकविणारें शिक्षण आपणांस मिळविलें पाहिजे. शाळांबाहेर पडल्यावर आतां कोठें वरें नोकरी मिळेल अशी पंचाईत पडते. व दुपारची भ्रांत पडते. असलें शिक्षण कुचकामाचें व टाकाऊच समजलें पाहिजे व अतःपर तरी मुलांनीं आपल्या जन्माचें मातेरें करून घेऊं नये.

दुसरी गोष्ट ही कीं येथील मुलांस स्वाभिमानवर्धक असें शिक्षण मिळत नाही. ज्या योगें आपल्या पूर्वजांचां मोठेपणा आपल्या मनावर ठसेल, जेणेंकरून मनांत हुरूप व उत्साह भरेल असें येथें कांहींच नाही. उलट शिवाजी हा लुटारू, दरोडेखोर, चोर व भामट्या होता असें ज्यांत लिहिलें आहे असें शिक्षण आपण येथें घेतो व तीं पुस्तकें आपणांस नेमिलेलीं असतात. सारांश—जेथें उत्तम भावनांचा परिपोष होत नाही, उत्तम भावना उत्पन्न करतां येत नाही, आत्मविश्वास वाढत नाही, देशप्रेम वाढत नाही हें शिक्षण कसचें ? मन मोठें होणें, अंतःकरण थोर होणें, विचार-

शक्ति तीव्र होणें, बुद्धि सूक्ष्म होणें हें जेथें कार्य घडून येत नाहीं त्या शिक्षणसंस्था काय कामाच्या ? जेथें शील उत्तम बनत नाहीं, स्वातंत्र्य नाहीं, तेथें उत्तम देशसेवक कसे निर्माण व्हावेत ?

आतां आपण या सर्व आक्षेपांचा थोडा थोडा विचार करूं. प्रथम आम्हांस हें नीट समजत नाहीं, कीं सरकारास आमच्यासाठीं म्हणून जो पैसा आम्ही देतो तो आम्हींकाय म्हणून न घ्यावा ? केवळ तो जुलमी सरकारच्या हातांतून येणें म्हणजे महापातक होय असें आम्हांस वाटत नाहीं. ही विचारसरणीच. चुकाची आहे. आपणांस सरकारकडून जितका पैसा उकळतां येणें शक्य असेल त्या सर्व मार्गीनीं तो उकळला पाहिजे. We must ask for more and more. आपली मागणी वाढती असली पाहिजे. आपणच जर सरकारजवळून पैसा घेतला नाहीं, तर त्यांत सरकारचें काय जातें ? जें आधींच देण्यास नाकबूल, त्यास मुळींच द्यावें न लागल्याकारणानें उलट जास्तच आनंद होईल व आपल्या लठ्ठ पगाराच्या नोकरांचे पगार जास्त लठ्ठ करावयास सांपडतील. सून सासूवर रुसली तर सून उपाशीं मरेल, सासू दोन थालिपिठाचे तुकडे जास्त खाईल व बाळसेदार दिसेल. ही आत्मघातकीपणाची पद्धत आपल्या मुळींच कामाची नाहीं. दुसरी गोष्ट म्हणजे अशी कीं सरकारी मदत मुळींच न घेतां, केवळ जनतेच्या जोरावर संस्था चालविणें हें निदान महाराष्ट्रांत तरी सुतरां अशक्य आहे. जेथें २-३ रुपये फी देण्याचें आईबापांच्या जिवांवर येतें, तेथें संस्थेस मदत तरी काय मिळणार ? गुजराथ, बंगाल येथील गोष्ट निराळी आहे. लोक सधन, श्रीमंत आहेत. मोठे जमीनदार आहेत. व्यापारी आहेत. परंतु बंगाल महाराष्ट्रांत पैसा फार नाहीं. तेव्हां आपणांस कोणतेंही करणें तें दूरवर विचार करूनच केलें पाहिजे. लोकांकडून पैसे मिळाविणें म्हणजे किती महाकर्म कठिण आहे हें आपणांस पंडित मदनमोहन मालवीय यांच्या उदाहरणावरून दिसून येईल. पंडितजींसारखा भिक्षेकरी, मोठेमोठे सर्व हिंदुस्थानांतील शेटसावकार, राजेरजवाडे, व सरकार हे दाते, असें सर्व असूनही जर अद्याप एक कोटीचें घर गांठत नाहीं तर तुम्हां आम्हांसारख्यांची कथा काय ? इतक्या प्रयासानें व दगदगीनें, अविश्रांत श्रमानें नांवारूपास आणिलेली, हिंदुस्थानास भूषणभूत असलेली संस्था पंडितजींस

बंद करावयास सांगणें म्हणजे मोठी लाजिरवाणी व खेदाची गोष्ट आहे. मालवीयजींसही यामुळें काय वाटलें असेल ? परंतु ते धीराचे सुमेरु आपल्या निश्चयापासून ढळले नाहीत ! तात्पर्य काय कीं, आपला आपण पैसा घेण्यांत कांहीं गुन्हा होतो असें आम्हांस वाटत नाही. आपले पैसे— मग ते चोराजवळ असोत किंवा सावाजवळ असोत— आपणांस मागण्याचा हक्क आहे व आपण तो गमावतां कामा नये. शिवाजी महाराजांनीं हा लुटीचा पैसा यास स्पर्श कसा करावा असें जर मनांत आणलें असतें तर स्वराज्य स्थापन त्यांना करतां येणें शक्य झालें असतें काय ? दुसरा आपला पैसा बळकावित आहे, त्यावर तो गवर होत आहे, अशा वेळीं आपण शक्य त्या उपायांनीं पैसा मिळविला पाहिजे व आपलें काम उरकलें पाहिजे. हें आपलें कर्तव्य आहे, यांत कमीपणा नाही; पाप-पुण्याचा हा प्रश्न नाही. ज्यांना असें वाटत असेल कीं, सरकारच्या साहाय्या-शिवाय आपण संस्था चालवूं त्यांनीं खुशाल चालवाव्या. देशांत शेंकडा ९० लोक अद्याप निरक्षर आहेत. काम करण्यास जागा पुष्कळ आहे. जितक्या शाळा निघतील तितक्या पाहिजेतच आहेत. नको कोण म्हणतो ? फक्त ज्या चालूं आहेत त्यांस मोडता घालूं नका एवढेंच सांगणें आहे. चांगल्या नांवारूपास आलेल्या शाळा ओस पाडून नवीन दोन निर्माण करणें यांत काय मोटेपणा आहे ? आहे त्यांत भर घाला. चार पैसे आहेत ते गमावून दोन मिळवून आणणें यास आम्ही तरी शहाणपणा म्हणत नाही. चार तर शिल्लक असूं द्याच; तुम्हांस जमल्यास दोहोंची भर घाला म्हणजे मिळविलीत !

दुसरा आमचा मुद्दा असा आहे कीं, एक वर्षभर शाळा कॉलेजें सोडा. एक वर्ष संपलें म्हणजे काय करावयाचें ? परत शाळांत किंवा कॉलेज-मध्येच जावयाचें ना ? मग एक वर्षभरच सोडण्यांत मतलब काय ? आम्हांस मोठमोठ्या अलंकारिक भाषणांनीं असें सांगण्यांत येतें कीं स्वातंत्र्यासाठीं प्राणांच्या आहुती द्याव्या लागतात, जन्मोजन्म झगडावें लागतें, आजन्म देशसेवेचें कंकण हातांत बांधावें लागतें, तेव्हां स्वराज्य जवळ येतें ? तुम्हांजवळ तुमचें राष्ट्र तुमच्या आयुष्यांतले सहा महिने मागत आहे, तेवढे सहा महिनेही तुम्हांस देववत नाहीना ? शुः तुमच्या

जिनगानीवर ! ' गोष्ट कबूल आहे. स्वातंत्र्यास्तव प्राण खर्ची घालावे लागतात, गोष्ट पटली. परंतु हल्ली तर प्राण देण्यासारखी आपली परिस्थिति नाही; व देशसेवेचें कंक्रण लवकर हातीं बांधण्यासाठी तर आम्ही सहा महिने-ही फुकट दवडण्यास तयार नाही. तितक्या लवकर आम्ही कार्यास येऊन मिळूं. मग सहा महिने राहण्याची कशाला पाहिजे ही अट ? आमचें तेवढें आयुष्य फुकट नाही कां जात ? यावर असें सांगण्यांत येतें कीं सहा महिने सूत काढा, खेड्यापाड्यांत जा, उपदेश करा. हें सांगणें सर्व फार सोपें आहे. परंतु करणें कठिण. खेड्यापाड्यांत आमच्यासारख्या अपरिपक्व माणसांस देशस्थितीची जाणीव उत्पन्न करण्यासाठी पाठविणें ही गोष्ट मुत्सद्देगिरीपणाची नाही. जेथें लोक कुटुंबवत्सल असतात, आपला मुलगा लवकर बी. ए. होऊन आपल्यास संसारांत मदत करील, हातभार लावील अशी इच्छा असते, व डोक्यावरचें खांद्यावर उतरेल असें वाटून बाप हुश्रु करीत असतो, अशा लोकांमध्ये जाऊन ' बस, या शिक्षणांत कांहीं राम नाही. सरकारचा संबंध तोडलाच पाहिजे. तम्ही म्हातारीं माणसें झालांत, तुमच्या मुलांना तरी मेहरबानगी करून अटकाव करूं नका ' असें सांगणें म्हणजे परिणामकारक होईल अशी आमची मनादेवता कांहीं आम्हांस ग्वाही देत नाही. त्या लोकांच्या मनावर काय परिणाम होईल ? तुम्हांस कल्पना नाही. बाप जन्मभर कावाडकष्ट करून नाइलाज म्हणून मुलास शिकवितो, व मोठ्या आशेनें असतो. अशा वेळीं जर मुलांनें लिहिलें ' बाबा, देशासाठी प्राण दिला पाहिजे; अशा वेळीं आपल्या घरादागकडे लक्ष जातां कामा नये; तुम्ही आपल्या मुलाची आशा सोडा ' तर त्या वृद्ध आईबापांच्या मनाची स्थिति काय होईल बरें ? आईबापांपेक्षां देशाकडे दृष्टि ठेवणें श्रेयस्कर व उदात्तर हें तर खरेंच, परंतु तें सर्व काळवेळ वर्तमान पाहून केलें पाहिजे. एवढा शिवाजी, पण त्यानें सुद्धां शहाजी कैदेत पडल्यामुळें शहाजी जिवंत असे तोंपर्यंत विजापूरकरांजवळ झगडावयाचें नाही असा निश्चय केला. आईबाप आहेत तोंपर्यंत तरी त्यांस त्यांच्या वृद्धापकाळीं आपण मदत करणें हें आपलें पवित्र कर्तव्य आहे. ते गेल्यावर मग लावा काय ध्वजा लावा-वयाच्या आहेत त्या देशसेवेच्या ! अशा प्रकारें हें खेड्यांपाड्यांतील काम कठिण आहे व शाळा व कॉलेजे सोडून तसा विशेष परिणाम होईल

असेही दिसत नाही. विद्याध्ययन पुरे होण्याच्या आधीच अंगांत धमक, ज्ञान, अनुभव येण्याच्या आधी जर देशसेवेच्या बाता सांगू लागेल तर ते हास्यास्पद होईल. कांहीं अकालपंडित असतील, नाही असे आम्ही म्हणण्याचे घाडस करीत नाही. परंतु सर्वच तारे जर म्हणू लागतील की आम्ही चंद्रसूर्याप्रमाणे तेजस्वी आहोत, तर त्यांच्या अकलेचे तारे तोडण्याची प्रत्येकजण तारीफच करील. ज्याने त्याने आपल्या मगदुराप्रमाणे राहिले पाहिजे. शुक्राचे चांदणे पडते, कांहीं तारे नुसते लुकलुकतात. शिडीवर पायरी पायरीने चढावे. एकदम वरती उडी मारू पाहील तर पाय मोडेल व डोकें फुटेल, दुसरे कांहींएक होणार नाही. संशयास्पद स्थितीत होतां होईल ती पाऊल न टाकणे चांगले. तेव्हां विद्यार्थ्यांच्या मनोवृत्ति पूर्ण विकसित होण्यापूर्वी, वाचनाने, मननाने शिकवणीने व निरीक्षणाने त्याने अनुभव व ज्ञान संपादन केली पाहिजेत. शिक्षण मिळण्याच्या आधीच कोणत्याही मोठ्या चळवळीत भाग न घेतलेला बरा. आपले हे विचार करण्याचे, शिकण्याचे, पूर्वतयारीचे दिवस आहेत. आपण आतां जर कुचराई करू तर पुढे नालायक ठरून आपले हसे करून घेऊ. जितकी जोमाची तयारी तितक्याच जोराने पुढे कार्य करतां येईल. परंतु अंगांत लायकी येण्यापूर्वी कार्यास प्रवृत्त होणे—म्हणजे मग पस्ताव्यांत पडावे लागेल. तेव्हां आधीच शहाणे असावे हे चांगले. शहाणपणाचा आव घालून मूर्ख ठरणे म्हणजे मोठी शरमेची गोष्ट आहे. या सांगण्याचा अर्थ असा करावयाचा नाही की पोहण्यास येईपर्यंत पाण्यांत पाऊलच घालावयाचे नाही. पाण्यांत पाऊल घालावे, परंतु प्रथम थोड्या गळ्याभर पाण्यांत पोहावे, धोतर बांधून पोहावे, मग नुसते जावे, मग संगमावर जावे; सारांश क्रमाने जावे. एकदम उठला ती टाकली पुरांत उडी असे केले तर काय—‘समुद्रास्तृप्यन्तु’ होईल झाले ! तेव्हां आपण विद्यार्थीदर्शित असतांना, मते ऐकावी, वाचावे, वादविवाद करावे. ही पूर्वतयारी आहे. अशा तऱ्हेने थोड्या पाण्यांत पहिल्याने पोहावयास शिकावे, मग भोवऱ्यांत, अंतःप्रवाहांत, एने पुरांत जावयाचेच आहे पण जरा दमाने घ्या. घाई नको.

यानंतरचा मुद्दा म्हणजे शाळा व कॉलेजे शुद्ध हमालखाने होत. परंतु हे बोलणे जरा थोडे अविचारीपणाचेच होईल. या शाळांतून किंवा

कॉलेजांतून असें केव्हांही शिकविण्यांत येत नाही कीं ' मुलांनों, उद्यां तुमचें शिक्षण पुरें झालें म्हणजे बाँबे ऑफिसांत जा, तेथें सरकारची इमानें इत-बारें नोकरी बजावा व अशा रीतीनें या दयाळु मायबाप नोकरशाहीचें गाडें सुरक्षितं चालूं या. ' मी तर आजपर्यंत असें एकाही शिक्षकाच्या तोंडांतून ऐकलें नाही. काय असेल तें असो. असें कोणत्या शाळेंत शिकविण्यांत येतें याचीही कल्पना करतां येत नाही. याच्या उलट असें वाटत असतें कीं ' आपण सर्व जग आपल्या ताब्यांत घेऊं. क्षणांत वाटतें शंकराचार्य व्हावें, तर दुसऱ्याच क्षणीं भीमाची भीममूर्ति मन ओढते व आपण प्रचंड मल्ल व्हावें असें वाटतें. ' परंतु आपले वेत अगदीं अनपेक्षित अशा अडचणींनीं, आपल्या आंगच्या शारीरिक किंवा मानसिक दुर्बलतेनें, किंवा दुसऱ्या कांहीं अचानक प्रसंगांनीं फसत चालले म्हणजे भराभर डोळे उघडत जातात. कोणी शिकत असतां त्याचे वडील वारल्यामुळे सर्व कुटुंबाचे पोषणाचा भार त्याच्या माथ्यावर येऊन पडतो व तो भार उचलणें हें त्याचें पवित्र व आद्य कर्तव्य असल्यामुळे त्यास आपल्या शिक्षणावर पाणी सोडून, सर्व मनांतील आशा गुंडाळून ठेवून आलेल्या परिस्थितीस धैर्यानें तोंड द्यावें लागतें व त्यास नोकरीचाकरी पहावी लागते. अशी उदाहरणें शेंकडों हरहमेश आपल्या दृष्टीसमोर घडत असतांना या शिक्षण-संस्थांस त्याबद्दल काय म्हणून दोष ? इतकेंही असून जे अलौकिक ते चमकलेही. खरा हिरा हा कोठेंही चमकावयाचाच. ज्याला आपण 'विभूति-मत्सत्त्वम् ' असें म्हणतो, शककर्ते असें मानतो—ते कोठेंही असोत, सरकारी, निमसरकारी किंवा गांवठी कोणच्याही संस्थांत पडले तरी ते तेजोगोल जगाला दिपवल्याशिवाय राहाणार नाहीत. अशी जगांत कोठें शाळा आहे कीं त्या शाळेंतील प्रत्येक विद्यार्थी मिल्टन्, गॅलड्स्टन्, गटे, लोकमान्य असा होतो ? प्रत्येक व्यक्ति जर अलौकिक व्हावयास लागली तर त्या व्यक्तीचें अलौकिकत्व तें काय राहिलें ! अलौकिक पुरुष शतकांत ४-५ निपजावयाचे. बाकीचे सांवरून सांवरून असावयाचे. जेथें जबर महत्त्वाकांक्षा, कुशाग्रबुद्धि व उद्योग हा त्रिवेणीसंगम आहे तेथें भाग्य-देवता कां बरें धांव घेणार नाही ? परंतु तसि मार्क भिळवून कसें तरी एकदां बाहेर पडूं दे हीच जेथें महनीय महत्त्वाकांक्षा तो विद्यार्थी स्कॉलर येईल

किंवा पुढे ग्रंथरचना वगैरे करील असे कसे म्हणावे ? ज्या संस्थांतून टिळक, गोखले, रानडे निघाले त्या संस्था टाकाऊ कशा ? तुम्ही म्हणाल त्या व्यक्ति अपवादात्मक होत, तर त्यास आमचे एवढेच उत्तर होय की केव्हांही मोठ्या व्यक्ति अशा अपवादात्मकच उत्पन्न होतात. हजारांत एखादा थोर व्यक्ति केव्हांही थोड्याच निपजणार आणि म्हणूनच तरी त्या थोर. जेथे नाइलाजाने नोकरीशिवाय पोट भरण्यास अन्य साधनच नाही तेथे चांगले शिक्षण मिळाले तरी काय होणार ? तेव्हां ह्या संस्थांकडे दोष नाही. मनुष्याच्या करामतीचा, उद्योगाचा, व परिस्थितीचा हा दोष आहे. येथे स्वतःच्या पायावर उभे राहण्यास शिक्षण मिळत नाही हा दोष दाखाविणे म्हणजे तेल्याकडे जाऊन तुझ्याकडे दूध कां नाही विकत मिळत असे म्हणून त्यास दोष देण्याप्रमाणे हास्यास्पद आहे. ज्या शिक्षणसंस्था बोलून चालून वाङ्मय-विषयक, बौद्धिक शिक्षण देण्यासाठीच म्हणून स्थापन झाल्या त्या संस्थांतून, सुतारकी, लोहारकी, सोनारकी, शिकविण्यांत येत नाही म्हणून ओरड करणे यास काय म्हणावे ? या संस्थांना ' घंदे शिक्षण देणाऱ्या संस्था समजतां की काय ? एकाच शाळेत, त्याच मुलांना, वाङ्मय-विषयक, बौद्धिक, हास्तिक, यांत्रिक, वगैरे सर्व प्रकारचे शिक्षण देणे म्हणजे एक ना धड भाराभर चिंध्याप्रमाणे होईल. ज्यास उद्योगधंदे शिकावयाचे असतील, त्याने ' टोकिनकल ' इन्स्टिट्यूटमध्ये जावे, कलाभुवनांत जावे. आमच्या जवळ जे आहे ते आम्ही देतो. जे आमच्या जवळच नाही व जे देणे हे आमचे ध्येयहि नव्हे, ते न देण्याबद्दल आम्ही दोषी कसे ठरतो हे आम्हांस तरी समजत नाही. आतां याच शाळांतून मुले घुसतात याचे एक कारण म्हणजे लोकांना उत्साह कमी, महत्त्वाकांक्षा नाही. कलाकौशल्य नको म्हणून ते इकडेच घुसतात—थोडे फार शिकतात व जातात नोकरशाहीच्या गड्यांत. आमच्याकडील सर्वच वाङ्मयसेवक निघत नाहीत याचे हे एक कारण आहे. कांहीं शिक्षक होतात, कोणी कारकून होतात, कोणी वकील होतात, त्यांतूनही कांहींजण आपआपले व्यवसाय सांभाळून वाङ्मय-सेवा करतात हे त्यांस भूषणावह आहे. आपल्याकडे फक्त लेखणविरच उपजीविका करणारे लोक जवळ जवळ नाहीतच म्हटले तरी चालेल. याचे एक कारण लोकांस फार वाचनाभिरुचि नाही, व लोकांस लिहिण्यासही

तितकें स्वास्थ्य नाही. असो, तर उद्योगधंद्याचें शिक्षण या संस्थांतून मिळत नाही असें म्हणणें हें म्हणणाऱ्यांच्याच मनाची खोटी समजूत दाखवितें.

आणखी एक आक्षेप असा आहे कीं, या संस्थांतून इतिहास वगैरे पुस्तकें विपर्यास करणारीं असतात व या संस्थांतिल मुलांचें शील उत्तम नसत. पहिल्या भागासाठीं आम्हीं असें म्हणण्याची परवानगी घेतों, कीं आपल्या देशाचा इतिहास आपण अद्याप लिहिला तरी आहे कां ? मोठी लाजिरवाणी गोष्ट आहे. जर आपणांकडे नेमावयास पुस्तकच नाही तर इंग्लिश इतिहासकारांनीं जे इतिहास लिहिले आहेत तेच लावणें भाग होतें. आतां कोठें ' मुलांचा महाराष्ट्र, ' ' सर दसाई यांचा इतिहास ' बाहेर पडत आहेत. नाहीतर आजपर्यंत, ' मार्सडेनचा इतिहास ' ' गोगटे यांचा इतिहास ' ' गोष्टीरूप इतिहास ' ही आमच्याकडील खऱ्या इतिहास-प्रेमी लोकांची करामत. शिवाय एखाद्या नेमलेल्या इतिहासपुस्तकांत, शिवाजी लुटारू होता असें यदाकदाचित् असलें—कारण परकी इतिहासकार कितीजरी निःपक्षपाती असला, तरी थोडातरी पक्षपाती तो असावयाचाच व हा मानवीधर्मच आहे—तरी शिक्षक त्या ठिकाणीं तें मत खंडून, खरी योग्यता आपल्या विद्यार्थ्यांना आणून देतो. तुम्ही एखाद्या मुलास विचारा बरें कीं शिवाजी कोण होता म्हणून ? असें शळेत कधींही शिकविण्यांत येत नाही. दुसरी गोष्ट ही कीं युनिव्हर्सिटी वॉटेल तशीं पुस्तकें निवडून नेमते. उदाहरणार्थ, सध्यां बी. ए. च्या विद्यार्थ्यांस असणार Living past हेंच घ्याना. हें पुस्तक पहा. हें अठरा धान्यांचें कडबोळें आहे. इतिहास, धर्म, समाज, गणित, ज्योतिष, विद्युच्छास्त्र, रसायनशास्त्र, नाना-प्रकारचे विषय या एका पुस्तकांत आहेत. स्वतः ग्रंथकार जाडा विद्वान् आहे. परंतु मुलें भांबावून जातात त्यास काय करावयाचें ? गोष्ट खरी आहे. परंतु आतां हळूहळू युनिव्हर्सिटींत पुष्कळ फेरबदल होत चालला आहे व आतां शिक्षणमंत्रीही आपलेच आहेत. तर आपणांस योग्य त्या सुधारणा घडवून आणणें बरेंचसें शक्य आहे. मातृभाषेसही आतां मान मिळूं लागला आहे. हीं सुचिन्हें आहेत. तेव्हां निराश होण्याचें कांहीं कारण नाही.

शेवटील मुद्दा म्हणजे विद्यार्थ्यांचें शील बनविणें. परंतु आम्हांस वाटतें कीं मुलांचें शील बनविणें हें विशेषतः पालकांवर

अवलंबून आहे. जशा प्रकारचें त्याला लहानपणापासून वळण, तसें तो आचरेल. 'बालपणीं बालांची कोमल तरुतुल्य बुद्धि वांकेल.' या वेळीं जसें तो पाहील त्याप्रमाणें त्याच्या हातून वर्तन घडणार. मनुष्यप्राणी (विशेषतः लहान मुलें) हा अनुकरणशील प्राणी आहे. अलीकडालि विद्यार्थ्यांत धार्मिक भावनांचा लोपच होत चालला आहे यास कारण ती ज्या परिस्थितीत वाढतात ती परिस्थिति. शाळांत सक्तीचें शिक्षण करण्यांत अर्थ नाही. बांधली शिधोरी किती दिवस टिकणार ? तेथें जातीचें प्रेम पाहिजे. रडत राऊत घोड्यावर बसून कितीसे जाणार ? सभोंवतालचें वातावरण पवित्र पाहिजे. शहरें हीं सुखाचीं साधनें देतात, व मोहाचीं माहेरघरेंही तेथेंच असतात. वडील पैसे पाठवितात. मुलगा नाटकें, सिनेमा तर एकही वायां जाऊं देत नाही. तर या गोष्टींत आईवापांनीं विशेष कटाक्ष ठेविला पाहिजे. संस्थांचा फारसा संबंध येत नाही. तेव्हां हाही मुद्दा संपला.

अशा प्रकारें या शिक्षणसंस्थांवर बहिष्कार घालण्यास सांगणें हें रास्त नाही. असहकारिता व शिक्षण यांचा अर्थाअर्थी फारसा संबंधही नाही. असहकारितेचा उद्देश एकराष्ट्रीय संप पुकारण्याचा होता. परंतु ही गोष्ट अत्यंत अशक्य होय. ही गोष्ट जर शक्य असती तर एका दिवसांत स्वराज्य मिळालें असतें; एक वर्ष सुद्धां नको होतें. वकिलांनीं जेव्हां या गोष्टीकडे विशेष लक्ष दिलें नाही तेव्हां कोमल मनांच्या अलुड व भावनाप्रधान विद्यार्थिवर्गाचीं मनें व्याख्यानांची झोड उठवून वश करण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला, परंतु यांतही यावें तसें यश आलें नाही. मुळींच नाही आलें म्हटलें तरी चालेल. कांहीं कांहीं ठिकाणीं राष्ट्रीय पाठशाळा वगैरे उघडण्यांत आल्या यांत आम्हांस आनंदच वाटतो. जेवढ्या शिक्षणसंस्था उघडतील तेवढ्या थोड्याच आहेत. परंतु विकारशील मुलांची फसवणूक करण्यांत काय बरें हंशील ? मनुष्यांत विकार अवश्य पाहिजे. परंतु त्याच्या जोडीला विचार पाहिजे. ही जोडी असेल तर कार्य होईल. नाहीतर नाश हा ठेवलेलाच. तेव्हां विद्यार्थ्यांनीं आधीं शिक्षण हें ध्येय ठेवावें. हें ध्येय गाठीपर्यंत आजूबाजूस पाहूं नये असें आमचें म्हणणें नाही. परंतु ध्येयाकडे सतत दृष्टि पाहिजे. जोपर्यंत तयारीचे दिवस आहेत तोपर्यंत उत्तम तयारी

केली पाहिजे. मनानें, विचारानें, शरीरानें पुढील कामगिरीस कार्यक्षम असें झालें पाहिजे तर तें शिक्षण. विश्वरणांगणावर आपआपला कार्यभाग हिंमतीनें, शहाणपणानें आपणास करून दाखवतां आला पाहिजे. सध्यांच्या शिक्षणसंस्था सदोष आहेत. परंतु हळूहळू हे दोष काढून टाकण्याची खटपट सुरू आहे. धंदेशिक्षण, शास्त्रीय शिक्षण यांच्या स्वतंत्रच शाळा पाहिजेत. दुसऱ्या वाङ्मयविषयक संस्था काढण्यापेक्षां प्रत्यक्ष धंदेशिक्षण देणाऱ्या संस्था उघडल्या तर फार चांगलें होईल. दुष्पट जोरानें राष्ट्रकार्य पुढें सरकेल. परंतु आहेत त्या संस्था चालूं देण्यांतच हित आहे. महात्मा गांधीनाही ही गोष्ट आतां पटली आहे. तेव्हां सर्व वादविवाद संपलाच आहे. म्हणून जास्त लिहिण्याची जरूरी नाही.

स्वप्न

लेखकः— वि. मा. देशमुख, सीनायर बी. ए.

स्वप्न हा शब्द उच्चारल्याबरोबर आपल्या मनांत काय विचार येतात ? स्वप्न म्हटल्याबरोबर कांहींतरी एक अद्भुतपणाची, रम्यपणाची, मौजेची अशी सुखप्रद कल्पना कोणाच्या डोळ्यांपुढे उभी रहाते, तर कांहींच्या डोळ्यांपुढे कालच पडलेल्या भेसूर स्वप्नांचा भयानकपणा उभा राहतो! कांहींना परवांच पडलेले फीस्टेचे स्वप्न व त्यांतील मिष्टाने आठवतात, तर कांहींना कालच हरिभाऊंची ' काळ तर कठिण आला ' ही गोष्ट निजण्यापूर्वीच संपवून मग निजल्यामुळे स्वप्नांत अनुभवलेल्या उपासमारीने अंगावर शहारे येतात ! कांहींना स्वप्नांत झालेले स्वतःचे वाईट वर्तन आठवून आपण त्यावेळीं तसे कसे वागलों असे वाटू लागते, तर स्वप्नांत पाहिलेला एखादा उदात्त देखावा कांहींच्या डोळ्यांपुढे उभा राहून त्यांच्या चेहऱ्यावर सात्विक समाधान उमटलेले दिसून येते. असो. एकंदरीत स्वप्न म्हटल्याबरोबर निरनिराळ्या प्रकारच्या लोकांच्या मनांत विविध विचार व आठवणी येतात.

कोणी एखादा आपले स्वप्न जर आपल्या मित्राजवळ चार मंडळीत सांगू लागला तर लवकरच त्या मंडळीचे बाकीचे उद्योग बंद होऊन ते स्वप्नकथन ऐकण्याकडेच त्यांची प्रवृत्ति जास्त जास्त होत जाते. त्या गृहस्थाचे स्वप्न जर अद्भुत असेल तर ही भोवताली जमा झालेली मंडळी ते ऐकण्यांत गुंग होऊन जातात. त्याचे सांगणे संपते न संपते तोंच दुसऱ्या एखाद्या गृहस्थास तसेलेंच आपणांला पडलेले स्वप्न आठवते व तो ते सांगू लागतो. अशा रीतीच्या या स्वप्नपुराणाच्या श्रवणांत श्रोतेजन इतके रंगतात की कधी कधी त्यांना वेळेचाही विसर पडतो !

स्वप्नांचा विसंगतपणा व वैचिज्य ही एक विचारांत घेण्यासारखी गोष्ट आहे. स्वप्ने जशीं चांगली असतात तशींच तीं वाईटही असतात.

आदल्या रात्री वाईट स्वप्न पडल्यामुळे पुष्कळ लोकांना दिवसभर लामलेली हुरहुर कधी कधी आपल्या पहाण्यांत येते. स्वप्नांत पाहिलेल्या प्रकाराने भिऊन ओरडणारे पुष्कळच असतात. सकाळी उठल्यावर एखाद्या माणसाचे तोंड, कांहीं कारण नसतांना, खिन्न झालेले पाहून जर आपण विचारले तर तो त्याचे कारण बहुधा वाईट स्वप्नच सांगतो. या स्वप्नांतल्या भयंकर प्रकाराने भेदरून जाऊन; अंगाला दरदरून घाम सुटून पुष्कळांचे कपडे ओले होतात. अत्यंत चमत्कारिक असे स्वप्न पाहिल्यामुळे एकदम जागे होऊन, ते स्वप्न नसून खरे आहे. अशी शंका आल्यामुळे अंगास चिमटा घेऊन पूर्ण जागे झाल्यावर, “आं, मग ते स्वप्नच !” असे उद्गारही पुष्कळ जण काढतात.

स्वप्ने सर्वांना पडतात. लहान मुलापासून तों एखाद्या वृद्ध गृहस्थापर्यंत कोणालाही विचारा. ‘मला स्वप्न कसे ते अजून माहीतही नाही’ असे सांगणारा मनुष्य विरळा किंबहुना नाहीच म्हटले तरी चालेल. चांगल्या प्रकृतीचा मनुष्य असो किंवा वाईट प्रकृतीचा असो, त्याला स्वप्न हे पडतेच. कांहीं असे भेटतात की, ‘आम्हांला गेल्या एक दोन वर्षांत कांहीं पडलेले नाही’ असे ते प्रतिज्ञेने सांगतात. पण हे असे सांगणारे लोक न कळत,—बुद्धिपुरःसर नव्हे—असत्य सांगतात. रोज सकाळी उठल्याबरोबर त्यांनी ‘काल रात्री आपणांस स्वप्न पडले कां ?’ असा स्वतःस प्रश्न करून आठवून पहावे म्हणजे त्यांना पडलेले स्वप्न आठवेल. स्वप्ने, जर अशी आठवली नाहीत किंवा त्यांची नोंद करून ठेवली नाही, किंवा ती आठवत आहेत तीपर्यंत लोकांना सांगून त्यांची आठवण पक्की करून ठेवली नाही तर लवकरच विसरून जाण्याचा फार संभव असतो.

सर्वसाधारण समजूत अशी असते की, स्वप्न पडणे हे वाईट प्रकृतीचे निदर्शक आहे. पण ही समजूत अगदी निराधार आहे असे मानसशास्त्रातील अलीकडील शोधांनी सिद्ध झाले आहे. प्रकृतीचा आणि स्वप्नांचा कांहींही संबंध नाही असे नाही. संबंध आहे; पण चांगली प्रकृति असली की स्वप्ने पडू नयेत अशा प्रकारचा तो नाही. उलट पक्षी जास्त खाल्ले असले किंवा अपचन झाले असले तर त्या रात्री स्वप्ने अवश्य पडतात असे आपणांस आढळून येईल.

स्वप्नांत जरी झाली तरी स्वतःची शुद्ध (Consciousness) आपणांस असतेच. झोंपेत आपली शुद्ध पार जाते असा जो सर्वसाधारण समज आहे तो चुकीचा आहे. झोंपेत ती कमी असते, मुळीच नसते असे नाही. एखादी बाई जर आपल्या तान्ह्या मुलास शेजारी घेऊन निजली असेल आणि मोठ्याने ओरडून हांक मारली तरी जागे न होण्याइतकी गाढ झोंप जरी तिला लागली असेल तरी त्या मुलाच्या लहानशा रडण्याने ती जागी होते. यावरून आपल्या मुलाचा आवाज ओळखण्याइतकी शुद्ध तिला असते असेच नाही कां सिद्ध होत ? झोंपेत आपणांस शुद्ध असते पण ती कांहीं एका विशिष्ट प्रकारची व कमी असते.

स्वप्नांसहित झोंपेचे मानशास्त्रवेत्त्यांनी एकंदर पांच प्रकार केले आहेत. (१) दिवसा कधी कधी डुलक्या घेत असतांना पडणारी स्वप्ने. (२) सकाळच्या साखरझोंपेत पडणारी स्वप्ने. ही स्वप्ने बहुशः मजेदार व गुंगवणारी असतात अशी स्वप्ने पडत असतांना आपणांस कोणी 'ऊठ' म्हटले तर त्याचा आपणांस अत्यंत राग येतो. वडील माणसांनी कोणी उठण्यास सांगितले तरी 'हो, उठतोच' असे म्हणून आपण पुन्हा निजतोच. त्याचे कारण पुष्कळ वेळां त्या वेळी पडत असणारी सुंदर स्वप्नेच असतात. अशा वेळी पडलेली स्वप्ने संपून येत असेच आपणांस वाटत असते. (३) स्वस्थ व गाढ झोंप लागली नसतांना पडणारी स्वप्ने. ही स्वप्ने वाईट व भेसूर असतात. आपण दचकून जागे होतो ते बहुधा अशीच स्वप्ने पडत असतांना. (४) स्वस्थ व गाढ झोंपेत पडलेली स्वप्ने. ही स्वप्ने सकाळी उठल्यावर आठवत नाहीत. परंतु तसा प्रयत्नच केल्यास आठवतात. 'आम्हांला स्वप्ने पडत नाहीत' असे म्हणणाऱ्या लोकांना याच प्रकारची स्वप्ने नेहमी पडत असतात. (५) आजारीपणांत किंवा प्रकृतीचे मान फार खालावले असतांना जी एक प्रकारची गुंगी येत असते त्या गुंगीत पडणारी स्वप्ने. हे स्वप्नांचे प्रकार त्यांत असणाऱ्या शुद्धीच्या उतरत्या क्रमाने लाविले आहेत.

एखाद्या नवीन जागेत जर आपण निजलो तर त्या रात्री आपणांस स्वस्थ झोंप येत नाही, व त्या रात्री आपणांस नेहमी न पडणारी अशी स्वप्ने पडतात असे आपणांस आढळून येईल. आपण रोज जसे निजतो त्या निजावयाच्या जागेत, तऱ्हेत, व्यवस्थेत, वेळेत कशांतही थोडासुद्धां जरी फरक पडला

तरी आपणांस तसाच थोडा बहुत फरक स्वप्नांतही पडलेला दिसून येईल आपलें नेहमींचें पांथरूण जरी बदललें तरी त्याचा थोडाफार परिणाम स्वप्नावर होतोच.

स्वप्ने कशीही विचित्र पडोत, पण त्यांना प्रत्यक्ष असें अगदीं बारीक कां होईना पण खरें कारण असतें. तशा कांहीं प्रत्यक्ष कारणांशिवाय स्वप्ने पडतच नाहींत. वस्तुस्थितीचा कांहींना कांहींतरी आधार त्यांना लागतोच. स्वप्नांत ज्या वेळेस आपण एका अत्यंत खोल दरीच्या कांठावर आहोंत असा आपणांस भास होतो त्या वेळीं आपण खरोखरी पलंगाच्या कांठावर येऊन निजलेले असतो. खरोखरी घड्याळाच्या गजराची घंटा वाजत असतां स्वप्नांतील सांभाच्या देवळांतील घंटाच आरतीच्या वेळीं मोठ्याने वाजविलेली आपण ऐकतो आहोंत असा भास प्रस्तुत लेखकास अनेक वेळां झालेला आहे. स्वप्नांत पराचा कावळा खरोखरीच होतो, पण तो कावळा होण्यास पराची अवश्यकता ही असतेच.

एक दिवस माझे अंथरूण भिंतीच्या कडेला घातलें होतें. नेहमीं दालनाच्या मध्यभागीं निजावयाची संवय असल्यामुळे प्रथम झोंप येण्यास थोडा वेळच लागला, व झोंप लागली तरी तीही नीट स्वस्थ लागली नाहीं. लवकरच एक स्वप्न पडूं लागलें. त्या स्वप्नांत संभाजीच्या कारकीर्दीत मी आहे असें मला वाटलें; व कांहीं एका खरोखरी न केलेल्या गुन्ह्यामुळे मला भिंतींत चिणून मारण्याची शिक्षा झाली. लगेच शिपाई मला एका तळधरांत घेऊन गेले व माझे दोन्ही पाय व दोन्ही हात बांधून मला एका कमानींत उभें करण्यांत आलें. लवकरच गवंडी येऊन चिणण्यास सुरुवात झाली. मी भीतीनें मोठ्यानें ओरडलों व जागा झालों तों हातांस भिंत लागली. खरोखरी अंथरूणाच्या कडेला येऊन भिंतीला विलगून निजलों होतो हाच काय तो त्या स्वप्नाचा प्रत्यक्ष आधार.

आपण निजतो तेव्हां आपले बाकीचे व्यवसाय बंद होतात. जेव्हां अवयवांचे व इंद्रियांचे व्यवसाय सुरू असतात तेव्हां—जागेपणीं—हृदयाकडून सर्व अवयवांस कमीजास्त जसा पाहिजे तसा रक्ताचा पुरवठा होतो. आपण निजलों म्हणजे या अवयवांचे हे व्यवसाय बंद झाल्यामुळे तिकडील रक्ताचा पुरवठा अगदीं कमी होतो. पण झोंपेंत मेंदू काम करीतच

असतो त्यामुळे रक्ताचा पुरवठा तिकडे खूप होतो. खाद्य सपाटून मिळाल्यामुळे साहजिकच मेंदूमहाराजांना जोर चढतो व ते झपाट्याने काम करावयास लागतात. एकदां झपाट्याने काम सुरू झाले म्हणजे त्यांस बाहेरील गोष्टी-कडून चालना अगदी थोडीसुद्धां पुरते. मग त्या झपाट्यांत कुऱ्याचा पाय मांजरास, मांजराचा कुऱ्यास अशा तऱ्हेने कोठला लांबलांबचा संबंध जुळवून, सिनेमाच्या चित्रपटालाही लाजविणारे एक विचित्र कथानक हे महाराज तयार करतात व त्या कथानकाचा चित्रपट मनश्चक्षुंसमोर सुरू होतो. हेंच स्वप्न.

एखादी विसरलेली गोष्ट आठविण्याचा खूप प्रयत्न करूनही जर आपणांस आठवली नाही, तर दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं आपणांस असें आढळून येतें कीं, ती आपणांस आठवलेलीच आहे. रात्रीं दोन तास खर्च करूनही जें गणित सुटत नाही तेंच गणित दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं पटकन् सुटतें. हीं मेंदूमहाराजांचीं झोंपेंतील कामे ! रात्रीं त्या त्या गोष्टींवर झपाट्याने काम करून त्यांनीं त्या आटपून ठेवलेल्याच असतात. अत्यंत हुषार व मेहनती विद्यार्थ्याला स्वप्नांतही अभ्यास करतां येतो; व पुस्तकाचीं पाने जागेपणीं वाचत असल्यासारखी त्याच्या डोळ्यांपुढून निजल्यावर जात असतात. असें होण्याला अभ्यासावर मानसिक एकाग्रता मात्र तीव्र करावी लागते; आणि ती जरी केली तरी सुद्धां प्रत्यक्ष असें होणें हें पुष्कळसें मेंदूमहाराजांच्या मर्जीवर अवलंबून असतें. हें सहज होतें. पण मुद्दाम करूं म्हटलें असतां होत नाही. आजपर्यंत अनेक मोठ-मोठे गहन प्रश्न स्वप्नांत सुटलेले आहेत.

निद्रेची मीमांसा मानसशास्त्रोक्त रीतीनें करावयाची तर ती तीव्र असणाऱ्या गैरशुद्धीपेक्षां विशिष्ट प्रकारच्या शुद्धीच्या दृष्टीनेंच केली पाहिजे. जों जों या विशिष्ट प्रकारच्या शुद्धीचें क्षेत्र कमी होत असतें तों तों ती शुद्ध जास्त जास्त तीव्र होत असते, आणि जसजशी ही तीव्रता वाढत जाते तसतशी निद्रा जास्त जास्त गाढ होत जाते. कित्येक वेळां ही शुद्ध इतकी तीव्र व एकदेशीय होते कीं, त्या वेळीं झालेली क्रिया लक्षांत ठेवणें स्मरणशक्तीलाही कठीण असतें. लहान व्यासाच्या नळी-मध्ये पाणी जास्त उंच चढतें तसेंच कमी विस्तृत क्षेत्र असतां मनाच्या

हालचालींची तीव्रता जास्त होत जाते. अशा तऱ्हेने कोठल्या तरी एका क्षेत्रांत ती जास्त तीव्र झाली म्हणजे इतर ज्ञानेंद्रियांची चेतना त्या मानाने कमी होते. मोहिनी विद्येच्या (Hypnotism) योगाने झोपी गेलेला मनुष्य जीं कामें त्या झोपेच्या अमलांत करतो तीं कामें केलीं असल्याची जाणीवही त्यास जागा झाल्यावर नसते. मोहिनी विद्येच्या झोपेत तरी काय शुद्धीचें क्षेत्र अगदीं लहान झालें असल्याकारणानें त्या वेळींही मानसिक क्रिया अत्यंत तीव्रतेनें होत असतात. मोहिनी विद्येच्या झोपेंतील आणि अत्यंत गाढ झोपेंतील मानसिक शुद्धीच्या तीव्रतांमध्ये जें साधर्म्य आहे, त्याचाच आधार घेऊन आम्ही असें म्हणतो कीं, अत्यंत गाढ झोपेंत पडलेलीं स्वप्नें सकाळीं न आठवणे अगदीं साहजिक आहे. आणि म्हणूच 'आम्हांला स्वप्न कसें तें माहीतही नाही' असे म्हणणारे लोक बुद्धिपुरःसर खोटे बोलत नाहीं असें आम्हीं वर म्हटलें आहे.

परमेश्वराच्या या विस्तृत विश्वरचनेंत निरर्थक किंवा निरुपयोगी असें कांहींच नाही. प्रत्येक वस्तु त्यानें कांहीं तरी हेतूनें तयार केली आहे. मग स्वप्नेच तेवढीं निरुपयोगी कशीं असतील? स्वप्नें प्रत्येक माणसाला पडतात. मग त्यांत मनुष्यजातीच्या उपयोगीं असें कांहीं नसेल कां? मनुष्याला निःसर्गाचीं जीं गूढ तत्त्वे समजलीं आहेत त्यांपेक्षां किती तरी पट गूढ तत्त्वे अजून समजावयाचीं आहेत. स्वप्नें हे गूढ त्या अद्याप न उकललेल्या गूढांपैकींच एक आहे. हे गूढ उकलण्याचा प्रयत्न सांप्रत शास्त्रीय ज्ञानांत पुढें गेलेल्या राष्ट्रांत सुरू आहे व अशी आशा करण्यास पुष्कळ जागा आहे कीं, लवकरच हे गूढही मनुष्यास उकलेल.

स्वप्नांचें अत्यंत महत्वाचें असें कार्य मनुष्याची निद्रा रक्षण करण्याचें होय असें फ्रूड (Freud) या स्वप्नवेत्त्याचें मत आहे. स्वप्नें पडतात म्हणून झोप लागते. स्वप्नांच्या योगाने झोप सुखकर व कंटाळा न आणणारी अशी होते. मनुष्यासारख्या चळवळ्या प्राण्याला रोज सात आठ तास झोप घ्यावयाला लावावयाची हे काम सोपें नव्हे. स्वप्नांच्या योगाने हे काम सुलभ होतें. कोणत्याही प्रकारचें माणसाचें नुकसान न करतां, त्यास त्रास न देतां जरूर ती विश्रांति घ्यावयाला लावण्यांत निःसर्गाला स्वप्नांची मदत फार होते.

जागृतावस्थेचीं स्वप्ने हीं पूरक (Complementary) आहेत असा फ्रूडचा दुसरा सिद्धांत आहे. जागृतावस्थेत मनांत आलेल्या इच्छांना जर सत्य सृष्टीत येण्यास वाव मिळाला नाही तर त्या इच्छा स्वप्नांत पूर्ण होतात. जागृतावस्थेत माणसाला जें करतां येत नाही तें त्यास स्वप्नांत करतां येतें. जन्मदरिद्र्याला राजपदाचें सौख्य थोडा वेळच कां होईना पण स्वप्नच देतें. लंगड्या माणसास पांची खंडांचा प्रवास स्वप्नच घडवून आणतें. तापांत पाणी पिऊं नको म्हणून ज्या माणसास डॉक्टरानें सांगितलें आहे त्या माणसास अपाय पाणी, कोणत्याही प्रकारें शारीरिक दुःख न बळावतां स्वप्नच पाजतें. तो रोगी स्वप्नांत थंड पाण्याच्या घागरी रिकाम्या करतो व थंड पाणी पिण्यापासून जें सुख मिळतें तें सुख थोडा वेळ कां होईना पण मिळवितो. प्रत्यक्ष थंड पाणी पिण्यापासून त्यास अपाय झाला असता; पण तो अपाय टाळून त्या पाणी पिण्यापासून जें सुख मिळतें तें फक्त सुख केवळ स्वप्नां-मुळेच त्या रोग्याला मिळतें. हें सुख जर त्यास स्वप्नांत न मिळतें तर तो घटकाभरही ' पाणी पाणी ' ओरडल्याशिवाय स्वस्थ पडणें अशक्य झालें असतें. स्वप्नांच्या योगानें विश्रांति-झोंप-सुखकर होते ती अशी.

"If wishes were horses, beggars would have ridden them" अशी एक इंग्रजीत म्हण आहे. परंतु स्वप्नांत wishes हे horses असतातच व beggars त्यांच्यावर बसतातच. हा अपूर्व योगायोग फक्त स्वप्नांतच येतो. दसऱ्याच्या दिवशीं एका राजाची स्वारी सीमोल्लंघनास निघाली होती. दरबारच्या सर्व सरदार मानकन्यानिशीं खूप थाटामाटानें ती स्वारी मिरवत गेली. रोज रस्त्याच्या कडेला बसून जाणारीयेणारांच्या फाटक्या जोडे वहाणांना ठिगळें लावून मिळणाऱ्या पैशावर कसाबसा निर्वाह करणाऱ्या एका चांभाराच्या पोरानें ती स्वारी पाहिली. त्या रात्री त्याला स्वप्नेही स्वारीचीच पडली. आपण स्वतः राजेसाहेब बनून श्रीमंतांच्या शृंगारलेल्या हत्तीवर आरूढ होऊन तो स्वप्नांत दरबारच्या लव्याजम्यानिशीं अनेक वेळां मिरवत गेला. दसऱ्याच्या स्वारीचें सौख्य स्वतः राजाला मिळालें नसेल इतकें निर्वेध व निःशंकपणें त्यानें भोगलें. सत्य सृष्टीत याप्रमाणें राजा बनण्याची जर त्यानें खटपट केली असती तर कोण

त्रास झाला असता, अनेक कपटें करावीं लागलीं असतीं. इतकें सगळें करूनही जर तो राजा किंवा राजाचा मुख्य प्रधान झाला असता तर तें सर्व सुख भोगण्याइतकी मानसिक शांति त्याच्याजवळ राहिली असती किंवा नसती ही तरी एक शंकाच आहे. शिवाय किती लोकांना त्यानें आपल्या राजा होण्याच्या प्रयत्नांत आपले शत्रु करून ठेवले असते, कितीकांच्या हेव्यास व मत्सरास तो कारण झाला असता, किती अन्याय, किती दुष्टपणाचीं कृत्यें, किती पापें त्याच्या नांवें चित्रगुप्ताच्या वहीत जमा झालीं असतीं ! पण यांपैकीं कांहीं एक न होतां कोणालाही थोडासुद्धां उपसर्ग न पोंचवितां त्याला राजाच्या स्वारीचें सौख्य मिळवितां आलें याला कारण स्वप्नच !

जागृतावस्थेच्या जीवनांत ज्या कांहीं इच्छा अपुऱ्या राहिल्या असतात त्या स्वप्नांत पुऱ्या होतात हें स्वप्नांचें अत्यंत उपयुक्त असें कार्य आहे. असें जर झालें नसतें तर जगांतील अपुऱ्या इच्छांमुळे भडकलेल्या महत्वाकांक्षांनीं किती कहर केला असता याची अंधुक कल्पना इतिहासांतील महत्वाकांक्षेच्या आधीन झालेल्या लोकांनीं केलेलीं कुटिल कारस्थानें व क्रूर कृत्यें ज्यांना माहित आहेत अशांनाच होईल. या कहरापासून जगाचें संरक्षण स्वप्नेच करीत असतात. मानवी महत्वाकांक्षेच्या जुलुमापासून जगाचें संरक्षण करणारी अनाथांच्या नाथाची करणी म्हणजेच स्वप्न !

स्वप्नास्वप्नांत दोन प्रकार आहेत. कांहीं स्वप्नें अलीकडे प्रसिद्ध होत असलेल्या निरनिराळ्या मालांच्या कादंबऱ्यांप्रमाणें असतात. झोंपेंत मनोरंजन करून केवळ निरुपद्रव रीतीनें झोंपेंतील वेळ घालाविण्याचीं साधनें या-खेरीज यांचा उपयोग कांहींही नसतो. सोन्याच्या झाडांना चांदीचे पार, पांचेचीं पानें, मोत्यांच्या कळ्या व हिऱ्यांचीं फुलें अशाच प्रकारच्या स्वप्नांत दिसतात. अपुऱ्या इच्छा हींच स्वप्नें पूर्ण करतात. कांहीं स्वप्नें कांहीं तरी गूढ अर्थाचीं द्योतक असतात. पण अशीं स्वप्नें व पहिल्या प्रकारचीं स्वप्नें निरनिराळीं ओळखणेंच कठीण असतें. कारण या दुसऱ्या प्रकारच्या स्वप्नांचें स्वरूप अगदीं थेट पहिल्या प्रकारच्या स्वप्नांच्या स्वरूपासारखेंच असतें. कित्येक वेळां वरवर सुसंगत दिसणाऱ्या स्वप्नांचाही अर्थ उलगडणें

कठीण असते. आपल्या आयुष्यातील प्रत्यक्ष घडणाऱ्या गोष्टींची व स्वप्नांची सांगड घालतां येऊन, अशा तऱ्हेचा अर्थ गर्भित स्वप्नांत गोष्टीसंबंधी दिलेला इषारा नीट समजून घेतां आला पाहिजे. कांहीं वेळां तर स्वप्नांतील प्रकार इतके विचित्र व सत्यसृष्टीशी विसंगत असतात कीं त्यांत कांहीं अर्थ असेल अशी कल्पनासुद्धां येत नाही. परंतु अशा स्वप्नांमध्येही एखादी भावी गोष्ट सुचविणारा किंवा इषारा देणारा अर्थ असतोच आणि असा अर्थ म्हणजेच स्वप्नांचें रहस्य. स्वप्नांची नोंद ठेवून सूक्ष्म दृष्टीनें त्यांच्यातील अर्थ काढण्याकरितां रोज प्रयत्न केल्यास कांहीं दिवसांच्या अभ्यासानें गूढ अर्थ स्पष्ट करतां येतो. अशा प्रकारच्या स्वप्नांना आपण सूत्रक स्वप्नें म्हणूं.

जागृतावस्थेंत मनुष्य जपून वागतो. त्याच्या मनावर त्याच्या सारासार बुद्धीचा दाब असतो. मनांत आलेले सर्व विचार पटकन बोलून दाखविणाऱ्या मनुष्यास आपण भाबडा, भोळा म्हणतो. भाबडेपणा किंवा भोळेपणा याची गणना मनुष्याच्या अंगांत असणाऱ्या चांगल्या गुणांत होत नाही. पण झोंपेंत सारासार बुद्धीचा दाब पुष्कळच कमी होतो आणि मग घोड्याचा लगाम सैल पडला म्हणजे स्वाराच्या कक्षांत न राहणारा घोडा जसा चौफेर उधळतो तसें मन वाटेल तसें भटकूं लागतें. अशा झोंपेच्या वेळीं जर माणसास एकादम जागें केलें तर तो बहुतेक ऐकणारांस असंबद्ध असें कांहींतरी चडचडतो. झोंपेंतील स्वप्नें म्हणजे मनाचा स्वैर संचार आणि म्हणूनच मनुष्याचें स्वप्नें अंतरंग ओळखण्यास या स्थितींत सुलभ जातें.

एकदां नाना फडणविसांकडे अनेक भाषा जन्मभाषेसारख्याच सहजपणें बोलणारा एक इसम आला व त्यास “ माझी जन्मभाषा ओळखा, नाहीतर ओळखतां येत नाही असें अजिंक्यपत्र द्या ” असें म्हणाला. फडणविसांनीं त्याला दोन चार दिवस राहून घे लें व आपल्या वाड्यांतील एका दालनांतच त्याची रहाण्याची सोय केली. एका रात्री फडणवीस उठले व त्याच्या निजावयाच्या जागीं जाऊन त्याचे तोंडावर त्यांनीं अतिशय गार पाणी किंपडलें. त्याबरोबर तो इसम ‘ अरे झूं छे ’ असें ओरडला. इतकें झाल्या-

स्थितीला धरूनच आहे. आतां प्रश्न असा कीं या स्वप्नांवर मनुष्याची सत्ता चालते किंवा नाही ?

स्वप्नांवर मनुष्याची सत्ता चालते. पण ती स्वप्न पडावे किंवा न पडावे, पडले तर केव्हां पडावे, वगैरे गोष्टींत न चालतां तें कसे पडावे या बाबतींत चालते. चांगले स्वप्न पडणें किंवा वाईट स्वप्न पडणें ही गोष्ट मात्र माणसाच्या हातीं आहे. स्वप्ने चांगली पडावयास मन—मनावरच स्वप्न पुष्कळ अशीं अवलंबून असतें—चांगले ठेविले पाहिजे. झोपी जाण्याच्या पूर्वी रोज एखादे चांगले पुस्तक—धार्मिक असल्यास फारच चांगले—वाचावयाचा नेम ठेवावा. तें पुस्तक वाचल्यानंतर त्यांतील चांगले विचार मनांत घोळत असतांना जर मनुष्य निजला तर त्यास स्वप्ने चांगली पडण्याचा संभव जास्त असतो.

स्वप्नांवर ज्याचा परिणाम होतो अशी दुसरी गोष्ट शरीर होय. कोठल्याही तऱ्हेची शरीराची कांहीं तक्रार नसेल तर स्वप्ने चांगली पडण्यास या निरोगी शरीरामुळे फार साहाय्य होतें. रात्रीचे जेवण बेताचे व पचण्यास हलकें असावे. निजण्यापूर्वी कमीत कमी तास दीड तास आधीं जेवावे. दिवसभर वापरलेले कपडे घालून निजण्यापेक्षां निजण्यापूर्वी स्वच्छ धुतलेले कपडे घातले तर चांगले. संध्याकाळीं स्नान केल्यास त्याचा फार परिणाम होतो. सारांश, झोप चांगली गाढ व स्वस्थ लागेल अशी व्यवस्था करावी. मग झोपेंत मन मोकळे सुटल्यावर वाईट विचार मनांत नसल्याकारणानें, व तें मनांत येण्यास साहाय्यभूत होणाऱ्या इतर गोष्टींच्या अभावामुळे, तें चांगल्या विचारांतच रमण्याचा संभव फार असतो, व त्यामुळे चांगली—निदान वाईट, भेसूर नाहीत—अशींच स्वप्ने पडतात.

इतकें केलें तरी पडणारीं स्वप्ने सूचकच असतील असें नाही. तथापि तीं वाईट मात्र असूं शकणार नाहीत. पुष्कळशीं स्वप्ने वाईटही नसतात आणि सूचकही नसतात. अशीं स्वप्ने पाडणें येवढेंच मनुष्याच्या हातीं प्रयत्न केल्यास आहे. ज्या स्वप्नांच्या योगानें सुविचारांस चालन मिळतें तीं स्वप्ने चांगलीं. मग तीं सूचक नसलीं तरी हरकत नाही.

आता आपण सूचक स्वप्नांचे एक उदाहरण वेऊन हा लांबलेला लेख पुरा करू. हे स्वप्न एका अमेरिकन गृहस्थास पडले होते. या गृहस्थाचे आजोबा तो तरुण असतांनाच वारले होते. त्या वेळीं आपल्या आजोबाप्रमाणे आपण व्हावे असा त्यानें निश्चय केला होता. ते स्वप्न असे:—आपण आजोबांच्या प्रेताच्या पेटीजवळ उभे आहोत असे त्यास दिसले. ती सर्व पेटी त्यास पारदर्शक दिसत होती त्यामुळे आंत असलेले त्याचे आजोबा त्याला दिसून स्पष्ट दिसत होते. थोड्या वेळाने ते ह्या कुशीवर वळले. हे स्वप्न त्या अमेरिकन गृहस्थाने स्वप्नांचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या मानसशास्त्रवेद्यांकडे लिहून पाठविले.

कांहीं दिवसांनी त्या स्वप्नाचा अर्थ मानसशास्त्रवेद्यांनी पुढे लिहिण्याप्रमाणे लिहून पाठविला:— “ आपले आजोबा ह्यात असतांना त्यांच्या प्रमाणे आपण व्हावे अशी आपल्याला प्रवृत्त इच्छा झाली होती. ही गोष्ट आजोबापाशीं आपण बोललां होतात. परंतु हल्लीं आपण त्याप्रमाणे वागत नसलां पाहिजेत. म्हणून आपल्या आजोबांना मरणोत्तरही स्वस्थ झोंप लागली नाही. ” हा अर्थ त्या पाठविणाऱ्या गृहस्थास पटलाही.

निदान करतां आल्यामुळे उपाययोजना त्वरित व योग्य करतां येते. मानसिक व्यथेचीं लक्षणें समजलीं नसतांना उपाय करणें म्हणजे अंधारांत सुईत दोरा ओंढण्याचा प्रयत्न करण्यासारखेंच आहे. स्वप्नांत पुढे घडणाऱ्या गोष्टी दिसतात असा एक समज आहे. तो बरोबरही असेल कदाचित्. कारण स्वप्नांमध्ये मनुष्याच्या अंतःकरणांत अगदीं आंत लपविलेल्या इच्छा प्रवृत्त होत असतात. प्रत्येक कृत्याच्या मुळाशीं कर्त्याची इच्छा ही असतेच. मग अशा आंत लपविलेल्या इच्छा प्रवृत्त होऊन त्यांना अनुरूप अशी कृति मनुष्याच्या हातून कधीं काळीं घडवतील हे अगदीं शक्य आहे. तेव्हां पुढे घडणाऱ्या गोष्टीही दिसतात असा असलेला समज बरोबर असण्याचा संभव आहे.

ज्यांना दुसऱ्यांच्या आयुष्याला वळण लावण्याची संधी धंद्यामुळे किंवा सत्तेमुळे मिळते त्यांना स्वप्नांचे महत्त्व फार आहे. स्वप्नांचे पृथक्करण केल्यानें त्यांना, ज्यांना आयुष्याला वळण लावावयाचे, त्यांच्या अंतःकरणांत लपविलेल्या

वर नाना आपल्या महालांत येऊन निजले. दोन दिवसांनी तो इसम पुन्हा त्यांजकडे आला व म्हणाला, “ मी आज जातो. तर अजिंक्यपत्र घावे. ” तेव्हा नाना फडणविसांनी ‘ आपली जन्मभाषा गुजराथी आहे. ’ असे उत्तर दिलेले ऐकून तो इसम चकित झाला. असो. तात्पर्य काय की, झोंपेत माणसाच्या मनावरचा दाब पुढेचला कमी होतो. तो कमी झाला म्हणजे माणसाचे अंतरंग खरोखरी कसे आहे ते दिसून येते. स्वप्न म्हणजे अशा दाब नसलेल्या मनाचा स्वैर संचार आणि म्हणून स्वप्नांवरूनही मनुष्याचे अगदी आंत आंत लपविलेले अंतःकरण उघडकीस येण्याचा संभव असतो.

मनुष्याच्या झोंपेचे पहिले कांहीं तास त्याच्या शरीराची त्या दिवसांत झालेली हानि भरून येण्यांत जातात. शरीर ताजेतवाने झाले म्हणजे मनाचा संचार जास्त मोकळेपणाने होतो. अशा वेळी मनाची काम करण्याची शक्ति फार वाढलेली असते. ही वेळ पहांटे ३ ते ५ च्या सुमाराची होय. चांगला अभ्यास करण्यास ही वेळ फार चांगली. या वेळी कोणतीही गोष्ट बुद्धि सहज ग्रहण करते. सूचक स्वप्नांची वेळ बहुधा हीच असते. मग उल्लसित असल्यामुळे अनेक महत्त्वाचे प्रश्न या वेळी फार चांगल्या रीतीने सुटतात. सूचक स्वप्नांतील सूचकपणाला विशेष महत्त्व या मनाच्या त्या वेळच्या उल्लसित वृत्तीने व मोकळेपणाच्या तडफेने येते.

सूचक स्वप्नांत बहुशा एखाद्या भावी गोष्टीसंबंधी इषारा असतो किंवा एखाद्या येणाऱ्या संकटासंबंधी धोक्याची सूचनाही असते. परंतु हा इषारा किंवा ही सूचना फार गूढ असते. ती अशी गूढ का असते याचा आपण थोडासा विचार करूं.

या सूचक स्वप्नांतल्या सूचना जर गूढ नसत्या तर काय झाले असते ? समजा, एखाद्याला पुढील स्वप्न पडले तर काय होईल ? ‘ मी देशोन्नतीविषयी विचार डोक्यांत घोळत असतांना संध्याकाळी फिराव्यास टेकडीवर गेलों. लवकरच सूर्य मावळला व अंधार पडूं लागला. थोड्या वेळाने अगदी दिसेनासे झाले. मला विचारांत गर्ज झाल्यामुळे घरी जावयाची आठवण झाली नाही. असाच आणखी कांहीं वेळ गेला. नंतर वर मान करून मी

पाहिलें तों माझ्यापुढें भगवी छाटी नेसलेला मस्तकांवर जटाभार असलेला, तेजःपुंज शरीरकांतीचा खाकेंत कुबडी घेतलेला असा एक भव्य पुरुष उभा आहे. मी त्यांना पाहतांच उठून उभा राहिलों, वंदन केलें व हात जोडून उभा राहिलों. त्या पुरुषानें आपले पुष्ट बाहु वर करून म्हटलें, “ सामर्थ्य आहे चळवळीचें । जो जो करील त्याचें..... ” त्याचा तो मेघगंभीर शब्द थांबताच मी वर पाहिलें तों काय, माझ्यापुढें दाट काळोख मात्र पसरला होता ! इ० इ० ’

असलें प्रतिमादायक व उघड उघड असें स्वप्न पडल्यानंतर लागलीच, तो मनुष्य जागा झालाच पाहिजे. तो नुसता जागा होतो एवढेंच नव्हे तर त्यास पुन्हां झोंप येणें कठीण होतें; आणि असा निद्राभंग झाल्यावर स्वप्नांचें जें मूळचें व महत्त्वाचें कार्य कीं माणसाची विश्रांति अभंग ठेवावयाची ती विश्रांति त्यास सुखकर करावयाची, त्या विश्रांतीत त्याचें मनरंजन पुरावयाचें हें कसें साध्य होणार ?

दुसरें असें कीं, भविष्यकाळांतील गोष्टींसंबंधीं अगोदर मांडलेले अडास्ये—ज्योतिषांतील, सामुद्रिकांतील किंवा अशाच प्रकारच्या आणखी इतर शास्त्रांतील—जर रोख ठोक व सरळ नसतात तर ते या स्वप्नांमधील तरी असे उघड व रोख ठोक काय म्हणून असावेत ? हे सर्व झाले तरी एखा मानवी मेंदूचेच खटाटोप होत. मग त्या सर्वांमधील मूलभूत गुण (Property) भविष्यकाळासंबंधीं मनुष्याच्या प्रयत्नाचें फल मोघम असावयाचें हा एकांत आहे व दुसऱ्यांत नाहीं असें कसें होईल ? असें जर झालें तर स्वप्नें इतरांपेक्षां श्रेष्ठ व भिन्न ठरतील. पण तशीं तीं जोपर्यंत ठरत नाहींत तोपर्यंत त्यांचें इतरांबरोबर जें साधर्म्य आहे तें अबाधित राहणारच. असो.

झोंपेंत मनावरचा दाब ज्याचा कमी होत नाहीं असा मनुष्य एक योगीच असूं शकेल. परंतु सर्व माणसांमध्ये योग्यांची संख्या फारच थोडी आहे. तेव्हां त्यांचा विचार आपण सोडून देऊं. मनावरचा दाब कमी झाला कीं स्वप्न सुरू झालेंच असा मानसशास्त्राचा अनेक प्रयोगांनीं स्वरा ठरलेला सिद्धांत आहे. तेव्हां स्वप्नें सर्वांनाच पडतात हा सिद्धांत वस्तु-

इच्छा समजून येतील व त्यामुळे त्यांचे कार्य सुकर होईल. स्वप्नपृथक्करणाचा उपयोग मानसशास्त्रवेद्यांना आहेच; पण आईबाप, पालक व शिक्षक यांनाही त्याचा उपयोग फार आहे.

असो. शेवटी सांगावयाचे इतकेच की, पुष्कळांना वाटते त्याप्रमाणे क्षुद्रक किंवा क्षुद्र गोष्ट स्वप्ने नव्हे. प्रयत्न केल्यास या स्वप्नांपासूनही मनुष्यास अनेक फायदे होतील. सध्या आपण मनुष्याने झोपेत घालविलेला वेळ फुकट घालविला असे समजतो. पण जर स्वप्नांचा उपयोग करून घेतला तर तो वेळही पदरांत पडेल. मानसशास्त्राचे या दिशेने चाललेले प्रयत्न जर सफल झाले तर माणसास स्वप्नेही हुकुमी पाडतां येतील. झोपेत जाणाऱ्या वेळेचाही माणसाला उपयोग करून घेतां येईल. त्याचे आयुष्य एक तृतीयांशाने वाढेल. इतका महत्त्वाचा हा विषय आहे.

अपुन्या राहिलेल्या इच्छा-वासना-यांच्या योगाने पुढे मानसिक व मज्जातंतूचे रोग होतात. या रोगाची लक्षणे स्वप्नांच्या पृथक्करणांत सहज सांपडतात.

‘ तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते ’

(सहस्रबुद्धे इत्युपाहस्य गोपालशर्मणः, सी. बी. ए.)

दशयोजनविस्तीर्णे हि विजयपुराभिधाने यवननगरे मूर्तिमत्यपरा यवनसृष्टिरेव विधात्रा विसृष्टाऽऽसीत् । यत्रोत्तुंगतया परस्परसंघर्षिणो नग-श्रेष्ठा इव शोभन्ते हर्म्यप्रासादाः । गगनारविन्दानीव राजन्ते सौधशिखर-शायिनीनां यवनतरुणीनां स्निग्धनेत्रमधुकराणि मुखकमलानि । यस्मिंश्चा-त्यायतराजवीथिकासु, गंगाप्रवाहेषु जलतरंगवीचिरिव नितान्तमितस्ततो दोलायति महान् म्लेञ्छजनसंमर्दः । यत्र च धर्मगृहद्वारेषु श्वेतोष्णीषपट्टबंधो-परि चित्रितचंद्राकृतीनामुद्ग्रथितवस्त्रावृतानां लंबकूर्चधरानिवहास्तिष्ठन्ति । यस्मिंश्च दृश्यन्ते यथा महार्हरत्नानां तथा मधुमांसादीनामपि ग्राहकाः । यत्र च दृश्यत आपानकमेवोत्सवं मन्यमानानां पानायतनेष्वहमहमिका । यत्र च स्थाने स्थाने नयनपथमारोहति सज्जनगर्हितो संतापकारी गोमांसव्यवहारः । यत्र च पुरः स्थापयित्वा नीयन्तेऽधर्मयुद्धगृहीतबंदी-जनसमुदायाः ।

२. अथ कदाचित् मनोहरतुरगाधिरूढः शिवराजः समानवयोभिर्बाल-मित्रैरनुगम्यमानो राजमार्गेण राजसभां गच्छंस्तन्निकटमेव बीभत्सावलोक-प्रसंगेन नितरां निर्वेदमापन्नः । चकार च चेतसि । अहो को नामायं-मस्मदादीनां परपरिभवः । कतरेयं नरेषु नीतिः । कतम एष आर्यधर्मः । यदस्मादृशैरपि भारतीयैः षंडैर्यथा मातृवधस्तथैव समक्षमक्ष्णोः सह्यतेऽयं गोवधः । यद्य जननीव जगत्संधारिणिधिं कामधुग्, हिंदुधर्मपक्षपातिनो ममापि पुरतः निःशंकं निष्प्रतिरोधं च निहन्यते तन्निष्फलं जीवितप्रयोजनम् । निष्कारणं जन्मरहस्यम् । निरर्थक आर्यधर्मसंस्कारः । सर्वथा विद्धुमां मूढधियं कुलपांसिनं च । कथम् ? गोप्तारमिव मामेव निरीक्षते कातराक्षी दीना सा धेनुः । याद् नामार्यक्षत्रियोऽहं यथा भवामि तथैव शौनिकमेनं व्यापाद्य गामद्य मोक्ष्यामि । इति चिन्तयन्नेव द्विगुणीकृतजवेन तुरंगमेन

दुष्टं तमभ्यपतत् ' किं हे नराधम ? किमारंभस्त्व ' मित्युक्त्वा च खड्गेन तस्य शिरश्चकर्त्त ।

३. श्रुत्वेमं वृत्तान्तं यवननगर्या महान् कोलाहलः समजनि । प्रससृश्च प्रवादाः । ' आर्यहतकेनैकेन निर्भयं स्वजनवधः क्रियते । अस्मान् न कोपि परित्रास्यति । राज्ञा च यवनकुलोत्पन्नेनापि (अदिलशाहेन) नायं बाल-हतकस्तीक्ष्णं दंड्यते । अपि त्वस्मानेव परुषाक्षरैस्ताडयति ब्रवीति च । ' आर्यधर्ममान्यैषा गौर्नामास्मदीयैर्न केनाप्यतः परं हन्तव्येति । साधु राजन् साधु । किमयं शाहुसूनुः स्वर्गात् परिभ्रष्टो यच्चमेवमादिशसि । सर्वथाऽभ्यर्णमागतो नो विनिपातः । अन्यथा कथमियं परावधीरणाऽस्मन्नृ-पेणैवोपेक्ष्येत ' । इत्येवंविधानन्यांश्च जनप्रलापान् शृण्वन्, परं विस्मितः शाहुराजो, कथं कथमपि निजतनुजदोषपक्षे स्वामिनं संतोष्य गृहान् प्रत्या-गमत् । आगत्य च पुत्रं प्रावृहत् ।

४ बालशिवोऽपि महता कष्टेन संस्तम्भितात्मा, प्रविश्य मातृगृहं विनयावनम्यमानमूर्तिरेव, सहाम्बधा निषण्ण, 'भासन्नवर्षमिव पयोधरं ' पितरं प्रणम्य सादरं दूरत एव उपातिष्ठत् । अनुज्ञातोपवेशं च तं राजा, तिर्यग्व-लितेक्षणेन क्षणमिव विलोकयान्तःक्षोभभरमन्थेरण ध्वनिनाऽर्याभिमुख-मभ्यधात् । ' देवि अपि विदितं ते यत्पुत्रचेष्टितम् । नन्वथैव राजसभां गच्छतस्तस्याध्वनि नयनपथमापतिता काचित् यवनशौनिकेनाहन्यमाना गौः । तेन च परमसंतप्तेनामुनाऽविमृश्यकारिणा हस्तास्थितशस्त्रेण स शौनिक एव व्यापादितः । इदानीमाथैव मनसि विचारयतु यदनेन सांप्रतमाचरि-तम् । कञ्चित् सुखाय जलान्तर्वासिनां जलचरैर्वैरम् । देशकालानुरोधेनैवेह जगति सर्वथा बुधेन व्यवहारः कार्यः । कः खलु समर्थोऽत्र य इदं म्लेञ्छमयं महाभारतं, केवलं मधुविन्दुनिस्यन्देनैवमृतायमानं चिकीर्षति । शशशृंग-मिव शक्यं न भाति मे चित्तचक्षुष ईदृक् परिवर्तनम् । क्व तेषां गजाश्व-रथपदात्यादिचतुरंगबलसहितं बृहत्सामर्थ्यम् । क्व चास्माकं क्षुद्रजनबला-नुबन्ध्यनुयायिवर्गः । क्व तेषां सामन्तराजमंडलानुशासिन्यदम्या (प्रमत्ता) सत्ता । क्व चास्माकं निरुपकारकमाधिकारपदम् । क्व तत् प्रभुत्वं पृथिव्याः । क्व सा दीप्तिमती राज्यश्रीः । क्वासौ परंपरीणः प्रमाणभूतो राजाभियोगः । एवं सति, किमकारणमेव निक्षिप्येत साहसे जनेनात्मा । एतत् खलु प्रदीप्ता-ग्नौ पतंगपतनं, स्वान्तायान्तकाव्हानं, मुखभंगिविकाराय पंकोत्क्षेपणं यदी-

दृगाचरितं शिवस्य । इयं बालिशतैष अविवेक, एतच्च निरर्थकसाहसं,
न कस्यापि शिवाय नाशायैव तु परिणमिष्येत् । इदानीं मातेव सुतस्य
प्रभवति ।' इत्युक्त्वा तदावासभवनाग्निर्जगाम ।

५ देवी तु तद्विदित्वा प्रहर्षरसनिर्भरा मनस्यकरोत् । अहो ? शिव-
राजमधिकृत्य पुराधिरोहिणी म आशाऽमुनावृत्तान्तेन दृढतरमत्र पदं बध्नाति ।
प्रकाशं चाब्रवीत् । ' वत्स शिव । पित्रा दोषेषु संभावित इत्यलं मनस आयासेन ।
तातनिगदितार्थं सुचिरं विचार्यैव वत्सेन यत्करणीयं कार्यम् । केवलं तथा
वर्तेथाः यथा ते पितुः कृतकार्यहानिर्न संभवति' इति ।

६ पित्रोस्तु तयोस्तथोक्तं ज्ञात्वा निपुणं विचिन्त्य शिवराजो
मातरमवादीत् । ' अम्ब ! चक्रान्तरस्थितमिवात्मानं पश्यामि । एकतस्तात-
निगदितमन्यतो भगवच्छासनम् । ज्ञानकर्मयोगाविव द्वे अपि मे बहुमते । तथापि
कतर एतयोः श्रेयस्कर इत्यत्रास्ति काचिद्विचारणा । नन्वंबयैव निपुणं
पाठितोऽस्मि महाभारतरामायणप्रमुखेषु धर्मशास्त्रेषु । तत्र च वाच्यमानेऽ
सकृदस्ति दृष्टं मया यद् गौर्नामातीव पूज्या हिंदुधर्मस्य । सर्वं खल्विदं
यस्मिन् प्रतिष्ठितं तस्य यज्ञस्यापि प्रधानोपेकरणमेषा गौर्नाम । सैवेह जगति नः
प्रत्यक्षा देवता । तत्पीडने च श्रूयन्ते महाप्रभाववन्तोपि राजर्षिगंधर्वादयोपि
विपन्नावस्थामनुप्राप्ताः । तन्मातः ! मातरं तां मोचयता मया, माननीये
पितरि कथमपराद्धं तन्न जाने । आर्तत्राणायैव केवलं नः क्षत्रियाणां जन्म ।
कथं खलु यवनमये नृशंसमये दुःखमयेऽधर्ममयेऽस्मिन्भरतखडे, भगवदा-
ज्ञामनु, दुष्टदण्डं विना स्वास्थ्यं लभ्यते । किं बहुना । देहदानेनाप्यवसित-
व्यं मया गोब्राह्मणप्रतिपालनरूपं निजकार्यम् ' इति ।

७ तस्यैतां श्रुत्वा प्रगल्भां भारतीं वाग्देवीव बाणवाणीं, मथूरीव
घनस्वनं, पांडवपृतनेव पांचजन्यं, महाश्वेतेव गगनवाचं, सन्तुष्टान्तरंगा-
नंदनिर्भरा, मुदितमानसा, प्रसन्नप्रत्यया च देवी जिजावती 'युज्यत एतद् वत्सस्य
सर्वम् ' इति प्रोवाच साशीश्रु तं विसर्जयामास । निर्गते श्रीशिवराजे तत्कृत-
संकल्पं निजनाथं देवी श्रावितवती । अब्रवीच्च । ' नाथ ।
अतिभूमिं गता खलु धर्ममर्दनोद्भवा जिघांसा वत्सस्य । अपि तु मदमत्तवार-
णास्कन्दी केसरीव दुःखेनैव निवार्यते न चान्यथा । अहं पुनर्न
मनागपि निर्विण्णा सुतचेष्टितेनानेन । यदि च सत्यमेवार्यधर्मच्छलेन
गोब्राह्मणपीडया च प्रदीप्ता चित्तवृत्तिः शिवस्य, तल्लब्धं दावानलेन समीरण-

साहाय्यं, फूत्कृतं पादाभिहतेन भुजंगमेन गर्जितं चंडांशुकरनिकरसंत्रस्तजनप्रार्थनादयार्द्रेण जलदसमयेन, भीमायितं च पतिव्रतावहेलनाजनितसंतापेन दुर्जनदमनाय । अथवा किमत्र निर्वृत्तिकारणम् । ननु देव एव पश्यतु यथास्ति किञ्चिद् धर्माचारलोकेषु । म्लेञ्छमयेयं भूमिर्यवनभराक्रान्ता, तमसावृता यामिनीव नितान्तमारटति । ग्रहग्रस्ता चंद्रकलेव, परिहीयते प्रतिक्षणं निजतेजसा । दुर्दिनायमाना नभश्रीरिव कलुषीक्रियते निष्कलंकचारिञ्चयेण । हठादाकृष्यमाणा सतीशोभेवात्मरक्षणे न पारयति । काश्यं नीयमाना महानदीव शोष्यते स्वसंपत्त्या । किमधिकेन । सकलेनैव सत्त्ववता सामर्थ्येन प्रतिदिनमपह्नियत इयमबला । एनां च सस्यसंपन्नमपि कारितोपवासव्रतां, सरत्नाकरामपि दारिद्र्यदुःखभोगिनीं, सशूरामपि निर्बलीकृतपौरुषां, सार्यामप्यनार्यमयां, जगदीशं महेशमन्तरेण कःपुनस्त्रास्यति । अस्त्येतच्छ्रुतं परंपरया पौराणिककथासु । भगवद्गीतादिषु च भगवद्वाक्येष्वप्येतदेव पुनः पाठ्यते वाच्यते दृश्यते श्रूयतेऽनुभूयते च यदवतीर्णौ प्रतियुगं भुवनमंडलं नरनारायणौ दुर्जनविनाशाय साधुपरित्राणाय च । नाथ, अपि नाद्याप्यागतोऽसौ कालो यदा स्वयं भगवान् भूतभावनो निजवचनं सार्थतां नीयात् । नाद्यापि दीनेयमार्यमाता दीनतरा भूता, यन्नावतरति भूमिमिमां विश्वेशः परमेशः । नाद्यापि गुणकर्मविभागशः सृष्टं तच्चातुर्वर्ण्यं तथा विनष्टं यथा न पश्यत्यवतारकार्यप्रयोजनं जगत्प्रभुः । देव क्षमस्व । अहं तु मन्य एष मे पुत्रक एव हरेर्वा हरस्य वा, नवः कोपि संप्रति पुरुषावतारः समुत्पन्नः । हरिहरयोस्तु नास्ति विशेषलेशोपि । तदभ्यर्थये न दण्डनार्हः कुमारः । किं वा तेन कृतम् । न विनयवता किञ्चिदपि पांडाकरमार्यस्याभिहितम् । नापि तरलहृदयतया किञ्चिदप्युन्मत्तेनैवाचरितम् । न सत्यादीषुदपि परिभ्रष्टम् । न धर्मान्मनागापि स्वलितम् । न शिष्टाचारपदात् क्षुद्रमपि क्षुण्णम् । न पुनः प्राकृतेनेव विषयैर्विक्रुवीभवन्नामात्मा न निवारितः । न देशद्रोहिणेव किञ्चिदप्याचरितम् । न केनाप्यकुलीनेनेव कुलं कृत्या कलंकितम् । यदि च देवस्तस्यासन्नावस्थितिं विषमसममनुमनति तद्युज्यते यत्र कुत्रापि स्वराज्य एव तदवस्थापनम् । न पुनर्बालार्कोन्मेष इवोदयोन्मुखस्य वत्सस्थोत्साहभञ्जनम् । एतत्स्वलु स्वयंप्रकाशितस्य दीपदर्शनं, शीतरश्मेरुशीरानुलेपनम्, विष्णुपदीपावनं शंखतीर्थेन, पंडितावबोधनं च जडमतिना, यन्माद्विधया प्रबोधनमार्यस्य । तथापि यच्चिन्तितं तदेव सविनयं विज्ञापितम् । अतः परं देवः प्रमाणम् ।' इति ।

कशाचें काव्य अतां करणें ?

काव्य जरी असलें,
रस ना व्यर्थ त्यास गाणें !
कळी जरी फुलली,
गंध ना व्यर्थ तिचें जीणें !
उषा उदेली ही,
सुषमा विसरुनियां आली !
कोण विचारीतें
जा जा घेउनि ये लाली !
स्मित गालीं नाहीं
कशाचें काव्य अतां करणें !
कवि नाहीं वेडा
गावया असल्यावर गाणें !

-“ कुमार-यशोद. ”

उमलणाच्या कालिका.

(चालः—या कोण बोललें बोला.)

या कलिकांना पाहोनी
मन हर्षे कंपित होतें !
आतांच सुवासें भरल्या—
दशदिशा, रसिकता हंसते !
उमलतील जेव्हां सगळ्या,
जगाहि त्या पुरे ना होतें
प्रेमाची सु-मने संगळी
भुलविती जगा दृक्पातें !
भूंगांली भंवतीं जमली,
गुंजारविं खुलवी लाली,
मधु लुटण्या अधिर जहाली
धन्य ते मधुप जे लुटती
मकरंद असा हा गोड !

कुमार-यशोद.

पुस्तकपरीक्षण.

१ वृद्ध चाणक्य (मराठी रूपांतर):-लेखक रा. रा. अ. ना.पंडित.

या पुस्तकांत चाणक्यकृत श्लोकांचें मराठी वृत्तांत भाषांतर केलें आहे. आचाराला मार्गदर्शक सुभाषितें या नात्यानें मूळ श्लोकांची योग्यता प्रसिद्धच आहे. रा. पंडित यांची भाषांतरें साधारणतः चांगलीं साधलीं आहेत. त्यांच्या कवितेंत साधेपणा आहे, अर्थाकडे जास्त लक्ष असून बाह्य अवडंबराकडे नाहीं. मुळांतल्या श्लोकांचे गुण भाषांतरांतहि चांगले प्रतिबिंबित झाले आहेत.

स्त्रियांच्या असमंजस निंदेनें भरलेले श्लोक किंवा

आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान्त्रक्षेद्धनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥

इत्यादि उच्च ध्येयांना बोंचणारे श्लोक सर्व श्लोकांचें भाषांतर व्हावें म्हणून भाषांतरांत आणिले असल्यास आमचें कांहीं म्हणणें नाहीं. हे श्लोक वगळले असते व वगळले आहेत असा उल्लेख प्रस्तावनेंत केला असता तरी चालण्यासारखें होतें.

छपाईच्या चुका फार राहिल्या आहेत. त्या पुनः आवृत्ति निघेल तेव्हां काढून टाकाव्या.

वाचनीय पुस्तकांत रा. पंडित यांनीं भर टाकिली आहे यांत संशय नाहीं.

रा. प. सबनीस.

२ मुलांचा महाराष्ट्र-तिसरी आवृत्ति-रा. गो. अ. मोडक बी. ए.-
आमचे मित्र रा. मोडक यांनीं लिहिलेल्या या गोड पुस्तकाची तिसरी आवृत्ति बाहेर पडलेली पाहून आम्हांस तर विशेषच आनंद वाटतो. आपल्या आंगच्या गुणांमुळेच प्रस्तुत ग्रंथ इतका लोकप्रिय झाला आहे यांत संशय नाहीं. याची लोकप्रियता अशीच वाढावी व त्याच्या परिशीलनेनें स्वदेशाचा मनोरम, उद्दीपक इतिहास तरुणांना स्फूर्तिदायक व्हावा. रा. मोडक यांनीं तरुण महाराष्ट्रावर मोठाच उपकार केला आहे या आवृत्तीत ठळक ठसे वापरून चित्रें, नकाशे यांची जोड देऊन त्यांनीं सुधारणाहि केली आहे. तथापि करावी तितकी सुधारणा नेहमीच अपुरी पडते. रोज नवे शोध होत आहेत त्यामुळे सावधानतेनें त्यांकडे लक्ष ठेवून योग्य ते-

फरक पुस्तकांत केले पाहिजेत, हें रा. मोडक विसरले नाहींत. आतां पुढील आवृत्तीचा योग लवकरच येईल त्यासाठीं आम्ही मित्रभावानें ग्रंथकारांस येथें कित्येक सूचना करतोः—

१ बाह्यांग सुधारलें आहे. पण याहूनहि सुधारून तें असें मनोहर करावें कीं मुलांचें चित्त त्यावर बसलें कीं हलूं नये. सौंदर्याचेच बरोबर बाह्यांग असें कणखर असावें कीं कोणाहि मराठ्यास त्याचें भूषण वाटावें !

१ चित्रेः— थोर पुरुषांच्या जोडीला मातबर स्थळांचीं चित्रे द्यावीं. जसें सिंहगड, रायगड इ.

१ नकाशेः— घातले आहेत त्यांच्या मरीला पानिपतयुद्धाचा काशीराजावरून तयार केलेला किंवा बॅलकरनें कोरेगांव अष्टीच्या संग्रामांचीं चित्रे दिलेलीं इ. इ. घालावीं.

१ नवीनः— मराठी हत्यारें (भाला, वाघनख, गुर्गुज इ.) मराठी नाणीं (शिवराई होन, छत्रपती, गणपतीशिक्रा इ.); मराठी वाडे—(शनवारवाडा, सातारचा राजमहाल, चंद्रचूडवाडा इ.); मराठी मंदिरे (ओंकारेश्वर पुणे, संगम माहुली, इंदूर, तासगांव इ. ठिकाणचीं देवळे) इ. इ. इ. यांचीं चित्रे द्यावीं.

१ आधारग्रंथः— नुसती यादी दिली आहे त्यापेक्षां ग्रंथाचें थोडें स्वरूपवर्णन असावें. आधारग्रंथांची यादी प्रारंभी जोडण्यापेक्षां प्रकरणवार वांटून दिली तर अधिक उपयोगी पडेल. विह. स्मिथच्या नव्या पुस्तकांत (History of India) ही पद्धति स्वीकारली आहे.

प्रस्तुत यादीत भावे—अफजलखानवध, आपटे— श्रीरंगपट्टणची मोहीम, धुळे—इतिहास आणि ऐतिहासिक, गुप्ते—फायस्थ प्रभूंच्या इतिहासाचीं साधनें, ९६ कलमी बखर, तंजावर—बृहदीश्वराचा प्रचंड शिलालेख—इ. इ. महत्त्वाचीं साधनें दाखल करावीं. जर अमेरिकेंतील ' एसेन्शल्स ' इतिहासमालेंतलि पद्धतीस अनुसरून प्रकरणावर साधनग्रंथ वांटून त्यांतले विशेष वाचनिय व महत्त्वाचे भाग वाचण्याची शिफारस करून या भागांवर नवीन प्रश्न देऊन व त्यांवर माहिती कोठें मिळेल तें सूचित करून एक एक पत्रक प्रकरणास जोडून देतां येईल व त्यांत केवळ शुद्ध इतिहासग्रंथच न घेतां ऐतिहासिक कादंबऱ्यासारखे शबल इतिहासग्रंथ देखील मुलांस वाचण्यास उत्कंठित

करतां येईल तर ज्या सोर्स मेथडवर पुस्तकाची उभारणी केल्याचें प्रस्तावनेत कळविलें आहे, तिचा भरपूर लाभ साधेल, एरव्हीं नाहीं, हें परिश्रमाचें काम आहे. पण आतां तिसऱ्या मुक्कामावर ग्रंथ आला आहे तेव्हा हें ओझें शिरावर घेण्यास कुरकुरण्याचें त्यास कारण नाहीं.

(१) कठीण शब्दांचा कोशः—याची रचना सद्दोष झाली आहे. अग्रेसर, अपेशी, जरब, निकरानें, शर्त असले शब्द कां दिले आहेत ? आणि वेत्यास, आविर्भाव, मुलुखगिरी, अनिरुद्ध, बुणगे, पेंढार असले शब्द कां वगळले आहेत ? ' लहान मुलांना ' रा. मोडकांनीं सवतासुभा करून दिला आहे, तेव्हां शब्दकोशाचीहि त्यांनीं तशी वांटणी करावी. शिक्षिया याचा अर्थ देतांना ' औरंगजेबानें बसाविलेला कर ' असें म्हटलें आहे. पण ते बरोबर नाहीं. कर जुनाच होता.

(१) ग्रंथांतील मजकूर पुनः आम्ही तपासून पहात आहोंत. पृ. १८० वर दाभाड्याचा हस्तक एकदां पिलाजी व एकदां दमाजी असें पडलें आहे. पिलाजी असें दुरुस्त करावें. पृ. २१५ वर * टीप राहून गेली आहे. द्यावी.

पृ. २१९ वर वसई वेढ्यांचें वर्णन खुद्द चिमार्जींनीं केलेलें ब्रह्मोद्रे पत्रव्यवहारांतून द्यावें. केवळ अप्रतिम आहे !

पृ. ४४२ वर ' शेवटीं तो (बाजीराव) नर्मदा उतरून इंदुराजवळ मालकम.....यास शरण गेला ' असें लिहिलें आहे. परंतु तापी उतरून नर्मदेचे अलीकडेच खैरी येथें बाजीराव मालकमचे स्वाधीन झाला, असा खरा प्रकार आहे.

यावरून वाक्यन् वाक्य डोळ्यांत तेल घालून तपासल्यास चुका सांपडतील. त्या आढळतील तशा रा. मोडक यांस कळविण्याचें आम्हीं आश्वासन देतो. नवीन मजकुराबद्दल बऱ्याच सूचना रा. मोडक यांस कराव्या असें मनांत येतें. परंतु रा. मोडक आतां झपाट्यानें धांवणार असा रंग दिसतो. म्हणून त्या सावकाशीनें पुढें मार्गें करूं एवढें कळवून रा. मोडक यांची रजा घेतों.

शिवरात्र १८४३

द. वा. पोतदार.

Short-sight or Myopia.

Myopic persons are unable to distinguish clearly distant objects, and they have to get very close to the objects which they wish to look at. This is a trouble which, if neglected, is liable to develop and become more serious; one eye will have to do all the work while the powers of the other will decay through lack of exercise.

You will find our work *Dependable* and charges *Moderate*.

V. K. ABHYANKAR & Co.,
Leading Opticians of Poona,
Budhwar Chowk, Poona City.

Notice to Contributors.

The Magazine invites contributions from all past and present students well-wishers of the Mandali. All contributions should be written legibly on only one side of the paper.

The Editor undertakes to return rejected contributions, unless an addressed and stamped envelope is sent with them.

Rates of Subscription.

	per annum.
New Poona College and N. M. Vidyalaya	
Students	0-12-0
Outsiders and students of	
Poona College and the Nutan Marathi	
Vidyalaya	1-0-0
Single Copy	0-8-0
All communications should be addressed to the Editor.	

Rates of Advertisement.

Rs 8 per page	(Single Insertion).
Rs 5 per half page	" "
Rs 3 per one-third page	" "